

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

امکان سنجی اجرای

زکات

در ایران

مؤلف: اسماعیل توسلی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

امکان سنجی اجرای زکات در ایران با مطالعه تطبیقی مذاهب فقهی و تجربیات اجرایی کشورهای اسلامی

نویسنده:

محمد اسماعیل توسلی

ناشر چاپی:

ستاد اقامه نماز

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۶	امکان سنجی اجرای زکات در ایران با مطالعه تطبیقی مذاهب فقهی و تجربیات اجرایی کشورهای اسلامی
۱۶	مشخصات کتاب
۱۶	پیشگفتار
۲۰	چند ملاحظه
۲۱	فصل اول
۲۱	بررسی اجمالی احکام زکات
۲۳	زکات در لغت
۲۴	زکات در اصطلاح
۲۵	زکات در قرآن
۲۹	زکات در متون حدیثی و فقهی
۲۹	الف - زکات در متون حدیثی و فقهی اهل سنت
۳۰	ب - زکات در متون حدیثی و فقهی پیروان اهل بیت علیهم السلام
۳۲	بررسی مقایسه ای افراد و اموال مشمول زکات در نزد مذاهب پنجگانه اسلام
۳۲	اشاره
۳۲	الف - افراد مشمول وجوب زکات مال
۳۴	ب - اموال مشمول وجوب زکات
۳۷	مجموعه انواع ثروت
۳۷	اشاره
۳۷	۱ - ثروت زراعی
۳۸	۲ - ثروت حیوانی
۳۸	الف - احشام سه گانه
۳۸	ب - زکات عسل و منتجات حیوانی
۳۹	۳ - ثروت پولی و مالی

۳۹	الف - مسکوک طلا و نقره
۳۹	ب - پول های کاغذی (اسکناس و دیگر انواع پول)
۴۰	۴ - ثروت تجاری (مال التجارة)
۴۱	۵ - ثروت معدنی و دریائی
۴۱	الف - معدن و وجوب حق در آن
۴۲	ب - گنج های مدفون شده
۴۲	ج - آنچه که از دریا استخراج می شود مانند لؤلؤ و مرجان و مروارید
۴۳	۶ - ثروت های جهان معاصر
۴۳	الف - مستغلات، عمارات و کارخانجات و غیره
۴۵	ب - منفعت کسب
۴۶	ج - زکات سهام و اوراق قرضه
۴۶	۷ - ثروت جنگی (شامل غنایم جنگی)
۴۷	۸ - ثروت حلال مخلوط به حرام
۴۷	مصارف زکات
۴۷	اشاره
۴۹	چگونگی تقسیم زکات بین اصناف هشتگانه
۵۲	اگر زکات کفایت نکرد
۵۲	خلاصه و نتیجه فصل اول
۵۸	فصل دوم: بررسی تطبیقی قوانین زکات کشورهای اسلامی
۵۸	اشاره
۵۹	الف - سیر تکاملی قانون گذاری زکات
۵۹	اشاره
۵۹	۱ - سودان
۶۰	۲ - اردن
۶۱	۳ - یمن
۶۱	۴ - مالزی

۶۱ ۵ - پاکستان
۶۲ ۶ - عربستان سعودی
۶۲ ۷ - کویت
۶۳ ۸ - مصر
۶۳ ب - اصول کلی و عام قوانین و نظامات اداری زکات
۶۳ ۱ - مؤسساتی که به الزام قانون جمع آوری زکات را بر عهده دارند
۶۴ ۲ - مؤسساتی که مسئولیت جمع آوری زکات داوطلبانه را بر عهده دارند
۶۴ ج - چگونگی صدور این قوانین و قدرت قانونی آن
۶۴ (۱) الزام قانونی به پرداخت یا پرداخت داوطلبانه
۶۴ (۲) صلاحیت تفسیر نصوص وارده در قوانین و مقررات (کشورهایی که پرداخت زکات در آنها الزامی است)
۶۶ (۳) صلاحیت تفسیر نصوص وارده در قوانین و مقررات (کشورهایی که پرداخت زکات در آنها اختیاری است)
۶۶ (۴) بهره مندی زکات از حمایت های مقرره اموال عمومی
۶۶ (۵) گسترده یکی کردن اداره جمع آوری و توزیع یا تفکیک آن دو
۶۷ د - اصول کلی قوانین زکات در بخش جمع آوری
۶۷ (۱) نوع اموالی که زکات آنها واجب است و چگونگی پرداخت
۶۹ (۲) ضمانت اجرایی قوانین زکات و مجازات ها
۷۱ (۳) موارد بخشودگی و عدم پرداخت
۷۱ (۴) تدابیر تعیین مقدار زکات و تدوین اظهارنامه های لازم
۷۲ ه - و اتاعتراض به احکام مؤسسه زکات
۷۳ ز - اصول کلی قوانین زکات در بخش توزیع
۷۳ (۱) اصنافی که زکات در بین آنها توزیع می شود و ابزارهای توزیع
۷۴ (۲) توزیع محلی زکات و ضوابط نقل آن
۷۴ خلاصه و نتایج فصل دوم
۷۷ فصل سوم: مدیریت و سازمان دهی اداری زکات
۷۷ اشاره
۷۹ یمن

۸۱	عربستان سعودی
۸۳	سودان
۸۶	پاکستان
۸۶	اشاره
۸۷	کمیته زکات استان
۸۷	کمیته جمع آوری زکات (لجنة التحصيل)
۸۷	کمیته های محلی زکات
۸۸	هزینه های اداری
۸۹	مالزی
۹۱	کویت
۹۱	اشاره
۹۱	ویژگی های اداری
۹۲	ساختار اداری
۹۴	نقش کمیته های داوطلب محلی
۹۴	هزینه های اداری و پرسنلی
۹۴	تبلیغات و آگهی
۹۴	مصر
۹۴	اشاره
۹۶	کیفیت تشکیل کمیته زکات
۹۷	خلاصه و نتیجه
۹۷	اشاره
۹۷	۱ - استقلال مؤسسه زکات و ارتباطات اداری آن
۹۸	۲ - ساختار اداری
۹۹	۳ - تمرکز یا عدم تمرکز در دو سطح اداری و جغرافیایی
۹۹	۴ - نقش کمیته های داوطلب محلی (مردمی)
۱۰۰	۵ - هزینه های اداری و پرسنلی

- فصل چهارم: جمع آوری زکات در کشورهای اسلامی ----- ۱۰۲
- اشاره ----- ۱۰۲
- قسمت اول: کشورهایی که پرداخت زکات در آنها الزامی است. ----- ۱۰۴
- یمن ----- ۱۰۴
- زکات زراعت و میوجات ----- ۱۰۴
- زکات احشام ----- ۱۰۵
- زکات باطن ----- ۱۰۷
- أ) زکات نقدین (طلا و نقره و آنچه که در حکم این دو است) ----- ۱۰۷
- ب) زکات اموال تجاری ----- ۱۰۷
- زکات فطر ----- ۱۰۷
- اموال استثناء شده از زکات ----- ۱۰۷
- عربستان سعودی ----- ۱۰۸
- زکات الزامی ----- ۱۰۸
- اموال استثناء شده از زکات ----- ۱۰۸
- روش های جمع آوری زکات ----- ۱۰۹
- الف - روش جمع آوری زکات احشام ----- ۱۰۹
- ب) روش های جمع آوری زکات زراعت و اثمار ----- ۱۱۰
- ج) زکات اموال تجاری ----- ۱۱۱
- د) زکات درآمدهای آزاد خدماتی ----- ۱۱۲
- سودان ----- ۱۱۲
- اشاره ----- ۱۱۲
- توسعه گستره زکات ----- ۱۱۳
- اموال باطنه ----- ۱۱۴
- اموال استثناء شده از زکات ----- ۱۱۴
- روش جمع آوری زکات ----- ۱۱۵
- ۱ - زکات از منبع ----- ۱۱۵

- ۱۱۶ - نظام تخمین در زراعت (نظام الخرص) -----
- ۱۱۶ - زکات مال التجاره -----
- ۱۱۷ - روش جمع آوری زکات فطر -----
- ۱۱۷ - پاکستان -----
- ۱۱۷ - اشاره -----
- ۱۱۷ - اموال مشمول زکات -----
- ۱۲۰ - عشر -----
- ۱۲۰ - اموال استثنا شده از زکات -----
- ۱۲۱ - بخشودگی های عشر -----
- ۱۲۱ - روش های جمع آوری زکات و عشر -----
- ۱۲۱ - برنامه جمع آوری زکات -----
- ۱۲۲ - روش جمع آوری عشر -----
- ۱۲۲ - مالزی -----
- ۱۲۲ - اشاره -----
- ۱۲۲ - اموال مشمول زکات -----
- ۱۲۴ - اموال مستثنا شده از زکات -----
- ۱۲۴ - روش های جمع آوری زکات در مالزی -----
- ۱۲۵ - برخی از مشکلات دستگاه زکات در مالزی -----
- ۱۲۵ - اشاره -----
- ۱۲۵ - الف - ادای زکات از مجاری غیر رسمی -----
- ۱۲۶ - ب - جریان زکات های جمع آوری نشده -----
- ۱۲۸ - قسمت دوم: کشورهای که پرداخت زکات در آنها به صورت اختیاری است. -----
- ۱۲۸ - اشاره -----
- ۱۲۸ - کویت -----
- ۱۲۸ - اشاره -----
- ۱۲۹ - روش های جمع آوری -----

۱۳۰	چگونگی برقرار کردن ارتباط
۱۳۱	مصر
۱۳۱	اشاره
۱۳۱	اموال مشمول زکات
۱۳۲	روش های جمع آوری زکات
۱۳۳	خلاصه و نتیجه فصل
۱۳۴	تفاوت در اموال موضوع زکات
۱۳۶	بخشودگی های زکات
۱۳۶	دستگاه های جمع کننده زکات و روش های جمع آوری
۱۳۶	الف - زکات محصولات کشاورزی و چهارپایان اهلی
۱۳۸	ب) روش جمع آوری زکات محصولات کشاورزی
۱۳۹	ج - روش جمع آوری زکات مال التجارة
۱۴۰	زکات موجودی های مالی و پولی
۱۴۱	روش تحصیل برخی از اقلام زکوی دیگر
۱۴۲	چند ملاحظه و نتیجه
۱۴۴	جدول های ضمیمه فصل چهارم
۱۵۳	فصل پنجم: توزیع زکات در کشورهای اسلامی
۱۵۳	اشاره
۱۵۵	یمن
۱۵۵	اصناف زکات
۱۵۶	روش توزیع
۱۵۶	مالزی
۱۵۶	اصناف زکات
۱۵۶	اشاره
۱۵۷	۱ - مسئولیت توزیع و صرف زکات
۱۵۸	۲ - مصارف وجهاتی که زکات در آنها به کار گرفته شده و هزینه می شود و مقدار زکات

۱۶۰	عربستان سعودی
۱۶۰	اصناف زکات و روش توزیع
۱۶۱	پاکستان
۱۶۱	اصناف زکات
۱۶۱	روش های توزیع و هزینه های اداری و پرسنلی
۱۶۱	روش توزیع
۱۶۵	ضوابط توزیع
۱۶۶	سودان
۱۶۶	اصناف زکات
۱۶۹	کویت
۱۶۹	اشاره
۱۷۰	الف - توزیع داخلی
۱۷۰	اشاره
۱۷۰	۱ - کمک های ماهیانه به صورت مستمری
۱۷۰	۲ - کمک های مقطوع
۱۷۱	۳ - قرض الحسنه
۱۷۱	اشاره
۱۷۱	خانواده های متعفف
۱۷۱	تبرعات عینی
۱۷۱	اشاره
۱۷۲	۱ - طرح افطاری ماه رمضان
۱۷۲	۲ - طرح زکات فطر
۱۷۲	۳ - طرح قربانی
۱۷۲	طرح سوم: پوشش یتیم
۱۷۲	طرح چهارم: ضیوف الرحمن
۱۷۳	طرح ششم: طرح آب رسانی در خیابان ها

ب - اداره فعالیت های خارجی	۱۷۳
اشاره	۱۷۳
مصر	۱۷۵
اصناف زکات	۱۷۵
روشهای توزیع	۱۷۶
روش اول	۱۷۶
راه دوم	۱۷۷
راه سوم	۱۷۷
راه چهارم	۱۷۷
خلاصه و نتیجه فصل پنجم	۱۷۹
اشاره	۱۷۹
واقعا از لحاظ روش های توزیع	۱۷۹
اشاره	۱۷۹
الف - توزیع زکات از طریق بودجه عمومی دولت	۱۸۰
ب - توزیع از طریق ادارات زکات	۱۸۰
اشاره	۱۸۰
الگوی اول: توزیع به وسیله مؤسسات خیریه	۱۸۰
الگوی دوم: توزیع به وسیله قدرت های دولتی	۱۸۱
الگوی سوم: توزیع از راه کمیته های محلی	۱۸۲
الگوی چهارم: توزیع مستقیم به وسیله اداره زکات	۱۸۲
دسته ی دوم: کشورهایی که پرداخت زکات به ارگان های رسمی در آنها اختیاری است.	۱۸۲
نتیجه	۱۸۴
فصل ششم: زکات و امکان اجرای آن در ایران	۱۸۵
اشاره	۱۸۵
۱ - امکان سنجی نظری و فقهی	۱۸۶
۲ - امکان سنجی اداری و اجرایی	۱۸۹

- ۳ - مؤسّسات و نهادهای تأمین اجتماعی در ایران ۱۹۰
- اشاره ۱۹۰
- ۱ - سازمان ها و مؤسّسات عمومی ۱۹۱
- الف - سازمان تأمین اجتماعی ۱۹۱
- ب - صندوق بازنشستگی کشور ۱۹۱
- ۲ - سازمان ها و مؤسّسات حمایتی ۱۹۲
- اشاره ۱۹۲
- الف - کمیته امداد امام خمینی(ره) ۱۹۲
- ب - بنیاد مستضعفان و جانبازان ۱۹۲
- ج - بنیاد شهید انقلاب اسلامی ۱۹۳
- د - سازمان بهزیستی ۱۹۳
- ه - بنیاد پانزده خرداد ۱۹۳
- ۳ - سازمان های امدادی ۱۹۳
- الف - جمعیت هلال احمر ۱۹۳
- ۴ - سایر مؤسّسات عام المنفعه ۱۹۴
- الف - آستان قدس رضوی ۱۹۴
- ب - اوقاف و بقاع متبرّکه ۱۹۴
- ج - صندوق های قرض الحسنه ۱۹۴
- ه - سازمان اقتصاد اسلامی ۱۹۴
- و - بیمارستان ها و درمانگاه های خیریه ۱۹۵
- ز - مؤسّسات مستقل خیریه ۱۹۵
- الف - کمیته امداد امام خمینی (ره) ۱۹۷
- تاریخچه ۱۹۷
- منابع مالی این نهاد ۱۹۷
- ارکان کمیته امداد امام خمینی(ره) ۱۹۸
- اهداف و وظایف ۱۹۸

- ۲۰۰ - فعالیت های عمده
- ۲۰۴ - تعداد افراد تحت پوشش خدمات حمایتی
- ۲۰۵ - مقدار کمک های پرداختی
- ۲۰۶ - ب - سازمان بهزیستی ایران
- ۲۰۹ - ۳ - امکان سنجی بر اساس نتایج پژوهش های آماری
- ۲۰۹ - اشاره
- ۲۰۹ - میزان تأثیر دیدگاه فقهی بر مقدار عایدات زکات
- ۲۱۲ - شکاف زکات بالقوه و زکات جمع آوری شده
- ۲۱۹ - بررسی موردی ایران
- ۲۱۹ - الف - مقایسه بین مقدار تحقق یافته زکات و مقدار بالقوه آن در ایران
- ۲۲۵ - ب - مقایسه مقدار زکات بالقوه و بالفعل با تولید ناخالص ملی (GNP) در ایران
- ۲۲۷ - مقدار هزینه های مذهبی لازم الاداء تحقق یافته در سطح کشور
- ۲۳۱ - شکاف بین نظام پرداخت الزامی و نظام پرداخت داوطلبانه
- ۲۳۴ - خلاصه و نتیجه
- ۲۳۵ - منابع و مأخذ
- ۲۳۵ - اشاره
- ۲۳۶ - منابع فارسی
- ۲۳۶ - منابع عربی
- ۲۴۱ - منابع انگلیسی
- ۲۴۲ - برخی منابع دیگر
- ۲۴۳ - فهرست مطالب
- ۲۶۳ - فهرست جداول
- ۲۶۶ - درباره مرکز

امکان سنجی اجرای زکات در ایران با مطالعه تطبیقی مذاهب فقهی و تجربیات اجرایی کشورهای اسلامی

مشخصات کتاب

سرشناسه : توسلی، محمداسماعیل، 1346

عنوان و نام پدیدآور : امکان سنجی اجرای زکات در ایران با مطالعه تطبیقی مذاهب فقهی و تجربیات اجرایی کشورهای اسلامی / محمد اسماعیل توسلی

مشخصات نشر : تهران : ستاد اقامه نماز، 1388.

مشخصات ظاهری : 231ص. : جدول.

شابک : 10000 ریال : 0-91-7309-964-978 : چاپ دوم : 2-91-7309-964-978

وضعیت فهرست نویسی : فایا (چاپ دوم)

یادداشت : چاپ دوم

یادداشت : چاپ اول : 1384 (فیفا)

یادداشت : کتابنامه: ص. [225] - 231 ؛ همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع : زکات

فقه تطبیقی

شناسه افزوده : ستاد اقامه نماز

رده بندی کنگره : BP188/4/ت93الف 8 1388

رده بندی دیویی : 297/356

شماره کتابشناسی ملی : م 84-32387

اطلاعات رکورد کتابشناسی : فایا

پیشگفتار

یکی از نیازها و خواست های مشروع اجتماعی، بهره مندی از حداقل امکانات زندگی و زدودن فقر از چهره جامعه است. اسلام با طرح زکات به عنوان يك واجب مالی به این خواست مشروع پاسخ

صریح و قاطع داده است، به طوری که وجوب آن از ضروریات دین شمرده شده است. در اهمیّت آن همین بس! که در قرآن لفظ زکات 32 بار، با شقوق مختلف آن تکرار شده است. در این 32 بار، 26 بار قرین با نماز که عمود دین است آورده شده است خداوند زکات را به مقداری قرار داده که برای فقرا کافی است. در حدیثی امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب علیه السلام می فرمایند: «خداوند عزّوجل در اموال اغنیا آن مقدار واجب کرده است که برای فقرا کافی است پس اگر گرسنه یا عریان یا در شدّت فقر مانندند به دلیل منع اغنیا است و بر خداوند است که آنها را محاکمه و عذاب کند.»⁽¹⁾ در حدیثی دیگر محمد بن مسلم از امام صادق علیه السلام نقل می کند که ایشان فرمودند: «خداوند عزّوجل در مال اغنیا آن مقدار قرار داده است که فقر فقرا را می پوشاند و اگر آن مقدار نمی پوشاند بیشتر قرار می داد. اگر فقرا مشکلی دارند از ناحیه فریضه الهی نیست بلکه به خاطر خودداری اغنیا از پرداخت واجب الهی است. اگر مردم حقوق

ص: 1

1- - ابو عبید، القاسم بن سلام - الاموال - بیروت، دارالفکر، 1408 هـ - ق / 1988 م - ص 709.

آنها را می پرداختند، فقراء به راحتی زندگی می کردند.»⁽¹⁾ از نظر تاریخی شواهد معتبری⁽²⁾ داریم که فقر در بعضی از مناطق معینی در دوره های اولیه دین اسلام از بین رفته است. به طور مثال، در یمن در دوره خلیفه دوم در حدود سه سالی بود که همه عایدات سالیانه زکات نمی توانست مورد استفاده قرار گیرد، زیرا نیاز به آن وجود نداشت و به مدینه منتقل شد یا در مصر در زمان عمر بن عبدالعزیز عایدات زکات به اندازه ای رسید که مردم فقیری نبودند تا آن را در خواست نمایند.⁽³⁾

البته این در صورتی است که سیستم اقتصادی کشور همانند یمن در دوره خلیفه دوم متعادل بوده و توزیع ثروت و درآمد در آن عادلانه باشد والا در یک سیستم اقتصادی که اغنیا از پرداخت کامل حق فقرا در مالشان امتناع می کنند و توزیع درآمد و ثروت ناعادلانه و رباخواری در آن رایج است و با فقر غیر طبیعی مواجه هستیم، انتظار داشته باشیم زکات فقر موجود را کفایت کند خواستی نابجا است. شاهد ما بر این مدعا پژوهش های آماری است که در فصل ششم به طور کامل آورده شده است.

بنابراین، برای اینکه نظام زکات کارکرد مناسب خودش را داشته باشد باید سایر نظام ها به ویژه نظام اقتصادی، اسلامی شود.

اما تا آن زمان آیا نباید برای پیاده کردن نظام زکات از حیث نظری و عملی کاری انجام داد؟ آیا باید اول نظام اقتصادی اسلامی شود و آنگاه نظام زکات پیاده گردد؟ یا اینکه نباید منتظر شد بلکه باید کاری انجام داد و در همان زمانی که به تصحیح نظام اقتصادی مشغول هستیم، زمینه های عملی کردن نظام زکات را هم فراهم کنیم. اگرچه در این مرحله زکات به تنهایی نمی تواند موجب برطرف شدن فقر جامعه شود، ولی می تواند به عنوان يك منبع قابل قبول از شدت فقر بکاهد. به همین دلیل یکی از

ص: 2

1- - الحر العاملی، محمد بن حسن - وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعة، دار احیاء التراث العربی، بیروت، 1391 ه ق - ج 6 - ح 2 - ص 3.

2- در این شواهد تاریخی علت از بین رفتن فقر و فزونی عایدات زکات به تفصیل بیان نشده است. اما به نظر نگارنده حاصلخیزی منطقه یمن و متعادل بودن نظام توزیع ثروت و پابندی اغنیای آنجا به پرداخت زکات که تا عصر حاضر بلاانقطاع ادامه دارد، علت اصلی این امر بوده است.

Kahf, Monzer. Zakah and obligatory expenditures in islam. in: LESSONS IN ISLAMIC - 1 - 3 ECONOMICS. Islamic Reaserch and Traning Institute (IRTI) of the Islamic Development Bank (IDB). JEDDAH, 1418H/1998G. Vol2, P535

دغدغه های نظام اسلامی و خواست به حقّ مؤمنین فراهم آوری زمینه های لازم نظری و عملی برای اجرای زکات در ایران اسلامی است. با این همه، چرا تاکنون تلاش ثمر بخشی در این زمینه انجام نشده است؟ مشکل چیست؟ آیا مشکل فقهی است؟ یا مشکل مدیریتی و اجرائی است؟ و یا مشکل عدم پابندی اغنیاء به پرداخت زکات است؟

پژوهش حاضر بهره گیری از تجربیات کشورهای اسلامی را در راستای پاسخ به پرسش های بالا و روشن کردن ابهام های نظری و یافتن راه کارهای عملی در جهت اجرای زکات در ایران یکی از بهترین راه ها دانسته و به دنبال آن به بررسی و مطالعه این تجربیات پرداخته است و برای استفاده هر چه بیشتر از تجربیات کشورهای اسلامی اقدام به انجام يك پژوهش مقایسه ای گسترده در بین دو گروه از کشورهای اسلامی نموده است. يك گروه از این کشورها که شامل یمن، مالزی، عربستان سعودی،

پاکستان و سودان است، دارای نظام پرداخت الزامی زکات هستند و گروه دوم که کویت و مصر به عنوان نمونه آنها انتخاب شده اند از نظام پرداخت داوطلبانه بهره می گیرند.

این پژوهش در نوع خود به خاطر جامعیت از نظر موضوعات و کشورهای مورد مطالعه کم سابقه است. یکی از کارهای مهم و بدیع این پژوهش شناسایی و یافتن بهترین و کاربردی ترین ملاک های مقایسه برای هر يك از موضوعات مورد مطالعه جهت استفاده هر چه بیشتر از تجربیات کشورهای اسلامی است. پژوهش حاضر بر اساس این ملاک ها با يك مطالعه کتابخانه ای گسترده در طی پنج فصل با تأیید وجود مشکل در هر سه سطح در کشورهای اسلامی، نشان می دهد که این کشورها برای خروج از مشکل فقهی با مفتوح کردن باب اجتهاد در موضوع زکات موارد تعلق زکات را از 9 مورد به بیش از 17 مورد رساندند و برای حل مشکلات قانونی، مدیریتی و اجرائی و تشویق اغنیاء به پرداخت زکات از سیستم های جدید مدیریتی و تبلیغاتی در امر قانون گذاری، مدیریت و سازماندهی اداری جمع آوری و توزیع زکات استفاده کردند. و در نهایت، فصل ششم با نگاه به امکان اجرای زکات در ایران، پژوهش های آماری انجام شده در مورد کارایی دیدگاه های مختلف فقهی در رفع فقر و موفقیّت و یا عدم موفقیّت مدیریت اجرایی کشورهای اسلامی را بررسی و مطالعه می کند.

لازم به یادآوری است که پژوهش حاضر صرفاً ماهیت تحلیلی، مقایسه‌ای و گزارشی داشته و درصدد نفی یا اثبات هیچ‌یک از نظرات و دیدگاه‌های فقهی یا مدیریتی نیست.

در اتخاذ آرای فقهی مذاهب، اساس و مبنا آرای اجماعی و مشهور آن مذاهب بوده است. از این رو، در فقه امامیه با تقسیم طبقات فقها به قدما، متأخرین و معاصرین و استناد آرا به آنها حصول این مهم در نظر بوده است. و برای آن، آرای شیخ مفید، شیخ طوسی، محقق حلّی، شهید اول، شهید ثانی، صاحب جواهر، صاحب عروه، امام خمینی و آیت‌الله بهجت به عنوان منابع ارجاعی، بیشتر از همه مورد توجه قرار گرفته است و اگر در این بین رأیی خلاف مشهور یا دارای ویژگی خاصی بوده است با ذکر منبع آورده شده است.

مستندات این پژوهش برای ارجاع آرای فقهی مذاهب چهارگانه اهل سنت (یعنی حنفی، مالکی، شافعی، حنبلی) بیشتر کتاب‌های قرطبی، جزیری و قرضاوی که مورد اعتماد و اعتنای علمای آنها هستند، بوده است. و اگر رأیی بر خلاف یا دارای خصوصیت ویژه بوده است با ذکر منبع آورده شده است.

مستندات این پژوهش برای آرای جدید فقهی علمای اهل سنت، بیشتر از همه گزارشات‌همایش‌های متعدد زکات که در کشورهاشان برگزار شده است و مجموعه فتاوی منتشر شده آنها و قوانین زکات این کشورها و دیگر منابع معتبر بوده است. در مجموع برای اتقان بیشتر کار به منابع بسیاری که در قسمت منابع و مآخذ آمده است، مراجعه و استناد شده است.

امید است، پژوهش حاضر، به لطف الهی و عنایت ولی عصر (عج)، سهمی هر چند ناچیز در روشن نمودن ابهامات نظری و مشکلات عملی اجرای زکات داشته باشد.

بررسی اجمالی احکام زکات

بررسی اجمالی احکام زکات در نزد مذاهب چهارگانه اهل سنتّ فقه جدید آنها و مذهب امامیه

محورهای بررسی

- زکات در لغت - اموال مشمول وجوب زکات

- زکات در اصطلاح - مصارف زکات

- زکات در قرآن - انتقال به سرزمین دیگر

- زکات در حدیث - آیا در اموال حق دیگری غیر از زکات هست؟

- افراد مشمول وجوب زکات - خلاصه و نتیجه فصل اوّل

ص: 5

در بررسی اجرای زکات در کشورهای اسلامی، لازم است در ابتدا جایگاه زکات در کتاب و سنت روشن گردیده و احکام و فتاوی مذاهب پنجگانه اسلام و فقه جدید اهل سنت که پایه و اساس اجرای زکات در آن کشورها است مورد ملاحظه قرار گیرد. افزون بر اینکه، گرچه همه مذاهب پنجگانه در اصل وجوب زکات متفق القول هستند، اما نظرات و دیدگاه های آنها درباره سعه و ضیق موارد زکات که موجب وفور اموال زکوی یا کمی آن می شود، مختلف است. برخی از مذاهب آن را منحصر در موارد نه گانه می دانند و برخی دیگر آنقدر توسعه می دهند که شامل هر مال با ارزش و ترقی کننده ای می شود. از این رو، انتخاب رأی فقهی می تواند اثر مهمی روی افزایش یا کاهش عایدات زکات و در نتیجه زدودن فقر از چهره جامعه اسلامی، بر اساس سه دیدگاه فقهی موجود در میان اهل سنت به برآورد زکات بالقوه هشت کشور ریشه کنی پدیده فقر از کشورهای اسلامی، بر اساس دیدگاه سنتی، عایدات زکات به طور تقریبی حدود 1% تا 5/1% [\(1\)](#) GNP می شود و بر اساس نظریه قرضای بین

ص: 6

5/4% تا 7% است و بر اساس دیدگاه جدید اهل سنت حدود 5/5% تا 8% GNP می‌گردد. این در حالی است که مقدار لازم برای رفع فقر در کشوری مثل پاکستان که از فقر گسترده رنج می‌برد در حدود 4% GNP است. (1)

آنچه که از نظر فقهی در بهره‌وری زکات مؤثر است، سعه و ضیق از دو جهت افراد مشمول زکات و اموال مشمول زکات است. مذاهبی که قائل به توسعه در هر جهت هستند دارای بیشترین بهره‌وری و کارایی در امر زدودن فقر هستند و مذاهبی که قائل به ضیق در هر دو جهت باشند دارای کمترین بهره‌وری در زمینه عایدات زکوی بوده، در نتیجه قادر به حل مشکل فقر به وسیله زکات نیستند. این فصل به بررسی اجمالی احکام زکات در نزد مذاهب پنجگانه اسلام و فقه جدید اهل سنت از هر دو جهت می‌پردازد. ضمن اینکه جایگاه زکات را در قرآن و سنت تبیین می‌کند.

زکات در لغت

ریشه زکات از زیاده است و معنای آن در لغت زیاده و رشد یافتن است. (2) در مقایسه اللغة آمده که «زاء و کاف و حرف معتل اصل است و دلالت بر نماء و زیاده می‌کند.» (3) و شوکانی در نیل الاوطار می‌گوید: «هنگامی که چیزی رشد کند و زیاد شود می‌گوییم «زکا الشیء»، و هنگامی که شخصی نیکو و لایق می‌شود می‌گوئیم «زکی فلان»، و به معنای تطهیر هم وارد شده است.» (4) در مفردات راغب آمده «اصل زکات نمو حاصل از برکت خداوندی است گفته می‌شود «زکا الزرع یزکوا» در هنگامی که زرع رشد نموده و برکت پیدا می‌کند.» (5)

در بسیاری از آیاتی که در شأن زکات نازل شده است از آن به «صدقه» تعبیر گردیده است: مثل

ص: 7

Kanf, Monzer zakah and obligatory expenditures in islam. in: LESSONS IN ISLAMIC ECONOMICS, - 2 - 1

.IRTI, IDB, JEDDAH, 1418H/ 1998 G vol 2, p 536

2- - الشرباصی، احمد - المعجم الاقتصادي - دارالجيل - بیروت - 1401 هـ - ق. - 1981 م.

3- - ابن زکریا، ابوالحسین احمد بن فارس - معجم مقایسه اللغة - دفتر تبلیغات اسلامی - قم، 1404 هـ. ق.

4- - الشوکانی، محمد بن علی بن محمد - نیل الاوطار؛ شرح منتفی الاخبار - مصطفی البابی الحلبي - مصر 1347 هـ. ق - المجلد الرابع - کتاب الزکاه - ص 97.

5- - راغب اصفهانی، حسین بن محمد - مفردات الفاظ قرآن - مرتضوی - تهران - 1373 هـ. ق.

همین آیه 103 سوره توبه که می گوید «خذ من اموالهم صدقة» یا آیه 60 سوره توبه که می گوید «انما الصدقات للفقراء و المساکین...» (1) مسلمانان عامل زکات را مصدق می نامیدند، زیرا وی صدقات را جمع آوری و توزیع می کند. در لسان العرب آمده: «به کسی که صدقات را جمع آوری کرده و در بین سهم بران توزیع می کند مصدق می گویند.» (2)

زکات در اصطلاح

در مجمع البحرین آمده: «در اصطلاح شرع زکات صدقه خاصی است که به اصل شرع اندازه اش مشخص شده است هم در مال است و هم در ذمه برای اینکه آن دو را پاک کند. زکات مال پاک کننده مال است و زکات فطره پاک کننده بدن.» (3)

محقق حلی می گوید: «زکات در لغت به معنای زیاده، نمو و تطهیر است و در شرع اسم حقی است که در مال واجب است. در وجوب آن نصاب معتبر است و زکات نامیده شده است زیرا به سبب آن ثواب زیاد می شود و مال از حق مساکین و پرداخت کننده آن از گناه پاک می شود.» (4) حاج آقا رضا همدانی در مصباح الفقیه می گوید: «زکات در لغت به معنای طهارت و نمو است و در عرف اهل شرع اسم حقی است که در نزد اهل شرع شناخته شده است و به نص کتاب و سنت متواتر در نزد آنها ثابت شده است و همانند نماز و روزه از ضروریاتی است که منکر آن از جماعت مسلمین خارج می شود.» (5) و یا به تعبیری دیگر «مقدار مخصوصی است که در صورت احراز شرایط خاص، درخواست می شود از مال خارج شود.» (6) در معجم الاقصادی الاسلامی چنین آمده: «زکات حقی است واجب در مال

ص: 8

1- (طبرسی، ابوعلی فضل بن حسن - مجمع البیان فی تفسیر القرآن - دارالمعرفة - دم - دت - ج 5 - ص 64) و (الطباطبائی، سید محمد حسین - المیزان فی تفسیر القرآن - مؤسسه اسماعیلیان - قم - بی تا - ج 9 - ص 310) و (عیاشی، محمد بن مسعود - التفسیر - تحقیق و تصحیح سید هاشم رسولی محلاتی - مکتبه علمیه اسلامیة - تهران - بی تا - ج 2 - ص 90) و (شیر، سید عبداللّه - تفسیر شبر - دارالبلاغه - بیروت - 1412 ه - ص 206).

2- ابن منظور - لسان العرب - الدار المصریه للتألیف و الترجمة - القاهرة - دت - ج 4 - ص 2419.

3- الطریحی، فخر الدین - مجمع البحرین - دفتر نشر فرهنگ اسلامی - بی جا - 1408 ه.ق / 1367 ه.ش - ص 283.

4- المحقق الحلی - المعتمد فی شرح المختصر - مؤسسه سید الشهداء قم - ج 3 - ص 1.

5- الهمدانی، آقا رضا - مصباح الفقیه - مکتبه الصدر - قم - ج 3 - ص 1.

6- منتظری، حسینعلی - کتاب الزکاة - مرکز نشر دفتر تبلیغات اسلامی - قم - 1404 ه.ق ج 1 - ص 9.

خاصی برای گروهی مخصوص در يك وقت مخصوص» (1).

زکات، يك واجب دینی الزام آور و «حَقَّ اللّٰهُ المَعْلُوم» در مال مسلمانان است، به شرط اینکه سال قمری بر آن گذشته و داخل نصاب تعریف شده گردیده باشد. در اسلام، از آن نظر به این پرداخت «زکات» می گویند که وسیله پاک کردن اموال افراد از حقوق نیازمندان و نیز وسیله افزون شدن و رشد یافتن اموال آنان است. قرطبی در این باره می گوید: «زکات از تزکیه اخذ شده و معنایش تطهیر است. مثل این است که خارج کننده زکات از مال، آن مال را از تبعات حقی که خداوند در آن برای مساکین و دیگران قرار داده است پاک می کند.» (2)

زکات در قرآن

در قرآن کلمه زکات 32 بار تکرار شده است. 29 بار معرفه ذکر شده است و 26 بار قرین با نماز در آیه واحده آمده است و يك بار در سیاق واحد به همراه نماز آمده، گرچه در آیه واحده نبوده است. و نیز در قرآن مجید به لفظ صدقه و صدقات 12 بار آورده شده است. (3) اقتران زکات که يك عبادت مالی است با نماز که يك عبادت بدنی است در 26 آیه قرآن، دلیل بر کمال اتصال بین این دو تا است.

زکات به همراه نماز که عمود دین است، اساس و بنیان نظمی است که جوامع انسانی بر آن بنا نهاده شده اند به طوری که آن را جوهره دستورات انبیاء و رسولان گذشته قرار داده است. همان گونه که در قرآن کریم، این امر از زبان ابراهیم و اسحق و یعقوب و اسماعیل این چنین بیان شده است:

«و جعلناهم ائمه یهدون بامرنا و اوحینا الیهم فعل الخیرات و اقام الصلاة و ایتاء الزکوة و کانوا لنا عابدین» (انبیاء / 73).

ص: 9

-
- 1- - الشرباصی، احمد - المعجم الاقتصادي الاسلامی - المصد السابق، ص 9.
 - 2- - القرطبی، ابو عبد الله محمد بن احمد الانصاری - الجامع لاحکام القرآن - دار احیاء التراث العربی - بیروت - 1405 / 1985 م - ج 1 - ص 343.
 - 3- - عبدالباقی، محمد فواد - المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الکریم - انتشارات اسلامی - تهران - 1374 ه.ش، صص 420 - 515.

ترجمه: (1) و آنان را پیشوایانی قرار دادیم که به فرمان ما، (مردم را) هدایت می کردند، و انجام کارهای نیک و برپاداشتن نماز و ادای زکات را به آنها وحی کردیم و تنها ما را عبادت می کردند.

«و اذکر فی الكتاب اسمعيل انه كان صادق الوعد و كان رسولاً و نبياً و كان يأمر اهله بالصّٰلوة و الزّٰكوة و كان عند ربّه مرضياً» (مریم / 5 و 54).

ترجمه: و در این کتاب (آسمانی) از اسماعیل (نیز) یاد کن، که او در وعده هایش صادق و رسول و پیامبری (بزرگ) بود. او همواره خانواده اش را به نماز و زکات فرمان می داد؛ و همواره مورد رضایت پروردگارش بود. و نیز از زبان عیسی در گهواره آمده است:

«قال ائی عبدالله اتینی الكتب و جعلنی نبیاً و جعلنی مبارکاً این ما کنت و أوصنی بالصّٰلوة و الزّٰكوة مادمت حیّاً» (مریم / 1 و 30).

ترجمه: گفت: «من بنده خدایم؛ او کتاب (آسمانی) به من داده؛ و مرا پیامبر قرار داده است. و مرا - هر جا که باشم - وجودی پر برکت قرار داده؛ و تا زمانی که زنده ام، مرا به نماز و زکات توصیه کرده است.

و در عهد و پیمان خداوند متعال با بنی اسرائیل چنین آمده است:

«و اذ اخذنا میثاق بنی اسرائیل لا تعبدون الا الله و بالوالدین احساناً و ذی القربی و الیتیمی و المساکین و قولوا للناس حسناً و اقیموا الصّٰلوة و اتوا الزّٰكوة ثم تولّیتهم الاّ قلیلاً منکم و انتم معرضون» (بقره / 83).

ترجمه: و (به یاد آورید) زمانی را که از بنی اسرائیل پیمان گرفتیم که جز خداوند یگانه را پرستش نکنید؛ و به پدر و مادر و نزدیک و یتیمان و بینوایان نیکی کنید، و به مردم نیک بگوئید؛ و نماز را برپا دارید، و زکات بدهید. سپس (با اینکه پیمان بسته بودید) همه شما - جز عدّه کمی - سرپیچی کردید؛ و (از وفای به پیمان خود) رویگردان نشدید.

ص: 10

در قرآن در وصف دینی که خداوند سبحان برای بندگانش برگزیده است چنین آمده است:

«و ما امروا الا ليعبدوا الله مخلصين له الدين حنفاء و يقيموا الصلاة و يؤتوا الزكوة و ذلك دين القيمة» (بیته / 5).

ترجمه: و به آنها دستوری داده نشده بود جز اینکه خدا را پرستند. در حالی که دین خود را برای او خالص کنند و از شرک به توحید بازگردند، نماز را برپا دارند و زکات را پردازند؛ و این است آیین مستقیم و پایدار.

آیه 11 سوره توبه می‌رساند که زکات به همراه توحید و اقامه نماز شخص را داخل در جماعت مسلمین می‌کند و وی را مستحق اخوت و برادری آنها می‌سازد، در این آیه خداوند می‌فرماید:

«فان تابوا و اقاموا الصلاة و اتوا الزكوة فاخوانكم في الدين» (توبه / 11).

ترجمه: (ولی) اگر توبه کنند، نماز را برپا دارند، و زکات را پردازند، برادر دینی شما هستند.

آیه 5 سوره توبه نیز به همین معنا دلالت می‌کند، در این آیه خداوند می‌فرماید:

«فان تابوا و اقاموا الصلاة و اتوا الزكوة فخلّوا سبيلهم انّ الله غفور رحيم» (توبه / 5).

ترجمه: هر گاه توبه کنند و نماز را برپا دارند، و زکات را پردازند، آنها را رها سازید؛ زیرا خداوند آمرزنده و مهربان است.

در قرآن کریم انواعی از اموال که مشمول زکات واجب یا مستحب در فقه می‌شوند، آورده شده است:

اول: طلا و نقره

«والذين يكتزون الذهب و الفضة و لا ينفقونها في سبيل الله فبشرهم بعذاب اليم» (توبه/34).

ترجمه: و کسانی که طلا و نقره را گنجینه (و ذخیره و پنهان) می‌سازند، و در راه خدا انفاق می‌کنند، به مجازات دردناکی بشارت ده!

«كلوا من ثمره اذا اثمر و اتوا حقه يوم حصاده» (انعام/ 141).

ترجمه: از میوه آن، به هنگامی که به ثمر می نشیند، بخورید، و حق آن را به هنگام درو، بپردازید.

سوم: کسب تجاری

«يا ايها الذين آمنوا انفقوا من طيبات ما كسبتم» (بقره / 267).

ترجمه: ای کسانی که ایمان آورده اید! از قسمت های پاکیزه اموالی که (از طریق تجارت) به دست آورده اید، انفاق کنید.

چهارم: آنچه از زمین استخراج می شود مانند معادن و غیر

«و مما اخرجنا من الارض» (بقره / 267).

ترجمه: و از آنچه از زمین برای شما خارج ساخته ایم (از منابع و معادن و درختان و گیاهان) [انفاق کنید].

پنجم: و در غیر اینها تعبیر قرآن عام و مطلق است و آن کلمه «اموال» است.

«خذ من اموالهم صدقة تطهرهم و تزيهم بها» (توبه / 103)

ترجمه: از اموال آنها صدقه ای (به عنوان زکات) بگیر، تا به وسیله آن، آنها را پاک سازی و پرورش دهی.

«و في اموالهم حق للسائل و المحروم» (الذاریات / 19).

ترجمه: و در اموال آنها حقی برای سائل و محروم بود.

این معنای پنجم عام است و فرقی بین مال الزراعة و ما الصنعة و مال التجارة نگذاشته است.

ص: 12

الف - زکات در متون حدیثی و فقهی اهل سنت

نصوص زکات در این متون زیاد است. به چند حدیث بارز در اینجا اکتفاء می کنیم. در حدیثی رسول الله (ص) فرمودند: «اسلام آن است که شهادت بدهی که معبودی جز الله نیست و محمد رسول خدا است و نماز را بر پاداری و زکات را بردازی و در رمضان روزه بگیری و هرگاه مستطیع شدی حج بگذاری.» (1)

از عبدالله مسعود روایت شده که رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم فرمودند: «همه ما به برپایی نماز و پرداختن زکات امر شدیم و کسی که زکاتش را نپردازد هیچ نمازی از او پذیرفته نخواهد شد.» (2)

و در روایتی از اصبهانی چنین آمده که رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم فرمودند: «کسی که نماز بخواند و زکات ندهد پس از جمله مسلمانی که عملش برای او سودی داشته باشد، نیست.» (3)

براز در منذری از علقمه روایت کرده که او بر رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم وارد شد. گفت ایشان فرمودند: «اسلام شما زمانی تمام است که زکات اموالتان را بپردازید.» (4) فقهای اهل سنت می گویند، کسی که با اعتقاد به وجوب زکات از ادای آن سر باز زند، به قهر و اجبار از او گرفته می شود. و کسی که وجوب آن را انکار کند و در سرزمین اسلام و در میان اهل علم باشد، پس او مرتد است و بر او احکام مرتدین جاری می شود، از او سه بار طلب توبه می شود پس اگر توبه نکند که هیچ! والا کشته می شود و بر والی واجب است که با مانعین زکات بجنگد تا زمانی که این حق را ادا کنند. (5) از این رو در نزد اهل سنت افزون بر اصل وجوب زکات بر صاحبان نصاب، وجوب جمع

ص: 13

-
- 1- السیوطی - الجامع الصغیر فی احادیث البشیر النذیر - دارالفکر - بیروت - 1401 ه. ق / 1981 م - ج 1 ص 474 - ح 3059.
 - 2- المنذری، الحافظ ابی محمد - الترغیب و الترغیب و الترهیب من الحدیث الشریف - دار احیاء التراث العربی - بیروت - 1388 ه. ق / 1968 م - ج 1 ص 540 - ح 10.
 - 3- المنذری، الحافظ ابی محمد - المصدر السابق - ح 11.
 - 4- المنذری، الحافظ ابی محمد - المصدر السابق - ح 12.
 - 5- (ابن قدامه، عبدالله - المغنی دارالکتاب العربی - بیروت - دت - ج 2 - ص 435) و (الخطیب، محمد بن الشربینی - مغنی المحتاج فی شرح المنهاج - دار احیاء التراث العربی - بیروت - 1377 ه. ق / 1958 م - ج 1 ص 368) و (الشیخ سید سابق - فقه السنه دارالکتاب العربی - بیروت - دت - ج 1 ص 368).

آوری زکات و توزیع آن در بین مستحقین از طرف دولت امری اجتناب ناپذیر است. و در راستای

اجرای این امر، برخی از کشورهای اسلامی نظام پرداخت الزامی زکات را در پیش گرفتند و برخی دیگر از کشورها نظام پرداخت داوطلبانه را برگزیدند.

ب - زکات در متون حدیثی و فقهی پیروان اهل بیت علیهم السلام

در وجوب زکات، عبدالله بن سنان از امام صادق علیه السلام نقل می کند که ایشان فرمودند: «آیه زکات خذ من اموالهم صدقة تطهرهم و تزکیهم بها» (توبه/ 103) در ماه رمضان نازل شده است. سپس رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم بمنادی امر کرد که در میان مردم صدا بلند کند و بگوید، همانا خداوند تبارک و تعالی زکات را بر شما واجب کرده است همانطوری که نماز را بر شما واجب کرده است. (1) عبدالله بن سنان در روایت دیگری از امام صادق علیه السلام نقل می کند که ایشان فرمودند: «همانا خداوند عزوجل زکات را واجب کرده است همانطوری که نماز را واجب کرده است، پس اگر شخصی زکات را حمل بکند و بهطور آشکار بدهد عیبی بر او نیست، زیرا خداوند عزوجل در اموال اغنیاء برای فقرا آن مقداری را که کفایتشان بکند واجب کرده است و اگر می دانست آن مقداری که واجب کرده کفایتشان نمی کند زیادتیر قرار می داد و همانا فقر فقرا از منع منع کنندگان حقوق آنها است نه از قبل فریضه» (2)

وسائل الشیعه در باب عدم قبولی نماز مگر به دادن زکات 16 روایت ذکر کرده است. در یکی از آن روایات شیخ طوسی (ره) از معروف بن خربوذ از امام باقر علیه السلام نقل می کند که ایشان فرمودند: «همانا خداوند تبارک و تعالی زکات را با نماز قرین کرده است، پس گفت «و اقیموا الصلاة و اتوا الزکاة» پس کسی که نماز را به پا دارد و زکات را ندهد مثل این است که نماز را بر پا نداشته است» (3).

وسائل الشیعه در باب حرمت منع زکات 29 روایت نقل کرده است. در یکی از این روایات شیخ طوسی (ره) از محمد بن مسلم از امام باقر علیه السلام نقل می کند که ایشان فرمودند: «هیچ بنده ای نیست که

ص: 14

1- - الحر العاملی، محمد بن حسن - وسائل الشیعه الی مسائل الشریعه مؤسسه آل البیت للاحیاء التراث - 1413 ه.ق / 1993 م - ج 9 ص 9 - ح 1.

2- - الحر العاملی، محمد بن حسن - همان - ج 9 - ص 10 - ح 3.

3- - الحر العاملی، محمد بن حسن - همان - باب تحریم منع الزکاة - ص 22 - ح 2.

چیزی از زکات مالش کم کرده باشد مگر اینکه خداوند در روز قیامت اژدهایی از آتش دور گردش قرار می دهد که از گوشتش می کند تا اینکه از حساب فارغ شود. شاهدش این کلام خداوند عزوجل است که می گوید «سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (آل عمران/ 180) یعنی آنچه را که از زکات بخل ورزیدند.» (1) وسائل الشیعه در باب ثبوت کفر و ارتداد و قتل کسی که از دادن زکات به خاطر انکار یا حلال دانستن آن امتناع می کند 9 روایت از ائمه اهل بیت نقل می کند. در روایتی شیخ طوسی به سند خودش از ابان بن تغلب از امام صادق علیه السلام نقل می کند که ایشان فرمودند: «دو خون در اسلام ریختنش از طرف خداوند عزوجل حلال است، کسی در این مورد حکمی نمی کند تا اینکه خداوند قائم آل محمد صلی الله علیه و آله وسلم را برانگیزد، پس هنگامی که خداوند عزوجل قائم آل محمد صلی الله علیه و آله وسلم را برانگیزد ایشان در ایندو قضیه به حکم خداوند متعال حکم می کند، یعنی زانی محصنه را سنگسار می کند و گردن مانع زکات را می زند.» (2)

فقهای امامیه بالاتفاق وجوب زکات را از ضروریات دین شمرده و منکر آن را با علم به آن کافر می دانند. (3) امام خمینی (ره) در تحریر الوسیله می گوید: «اصل وجوب زکات فی الجملة از ضروریات دین است و همانا منکر آن به تفصیلی که در کتاب طهارت گذشته در زمره کفار است و از اهل بیت طهارت روایت شده که همانا منع کننده يك قیراط زکات نه از مؤمنین است و نه از مسلمین» و «باید اگر خواست یهودی بمیرد و اگرخواست نصرانی بمیرد» و «هیچ صاحب و یا درخت خرما و یا زراعت و یا درخت انگوری نیست که از پرداختن زکات مالش جلوگیری کند مگر آنکه خداوند آن را روز قیامت به صورت افعی از آتش، طوق بر گردن او قرار می دهد تا وقتی که از حساب فارغ شود از گوشت او بکنند» و روایات دیگر که عقل ها را مبهوت می کند. و اما فضیلت زکات با عظمت و ثواب آن بزرگ است.

ص: 15

-
- 1- - الحر العاملی، محمد بن حسن - همان، ح 3.
 - 2- - الحر العاملی - محمد بن حسن - همان ص 33 ح 6.
 - 3- - (المحقق الحلی - المعتبر فی شرح المختصر مؤسسه سید الشهداء - قم - دت - ج 2 - ص 485) و (الشیخ المفید - المقنعه - جامعة المدرسین - قم - 1410 ه. ق ج 1 - ص 232) و (الطباطبائی الیزدی، سید محمد کاظم - العروة الوثقی - مؤسسة النشر الاسلامی - قم - 1420 ه. ق ج 4 - ص 6) و (الخمینی، روح الله الموسوی - تحریر الوسیله - دفتر انتشارات اسلامی - قم - دت - ج 2 - ص 11) و (الخوئی، سید ابوالقاسم - الزکاة - العلمية - قم - 1413 ه. ق - ص 9) و (الموسوی الگلپایگانی، سید محمدرضا - مختصر الاحکام - دارالقرآن الکریم - قم - دت - ص 94).

درباره صدقه دادن که شامل زکات هم می شود روایت رسیده است که «همانا خداوند صدقه را پرورش می دهد همانگونه که یکی از شما فرزند خود را پرورش می دهد تا اینکه در روز قیامت با آن برخورد کند در حالی که مانند کوه احد باشد» و نیز روایت شده که «صدقه جلوگیری از مردن بد می کند» و «صدقه پنهانی غصب پروردگار را خاموش می کند و روایات دیگری که وارد شده است.»⁽¹⁾

با این مطالب، واضح و روشن است که همه مذاهب پنجگانه اسلام در وجوب زکات و اینکه از ضروریات دین است و منکر آن با علم به آن کافر و مرتد است، اتفاق نظر دارند. اما از حیث فقهی آنچه که در بهره وری زکات و کارایی آن در رفع فقر مؤثر است، سعه و ضیق افراد و اموال مشمول زکات است. انظار فقهای مذاهب در این موارد مختلف است. از این رو، انتخاب رأی فقهی می تواند اثر مهمی روی افزایش یا کاهش عایدات زکات داشته باشد. در نتیجه لازم است مذاهب پنجگانه از جهت سعه و ضیق افراد و اموال مشمول زکات مورد بررسی و مطالعه مقایسه ای قرار گیرند.

بررسی مقایسه ای افراد و اموال مشمول زکات در نزد مذاهب پنجگانه اسلام

اشاره

وفقه جدید اهل سنت علیهم السلام

الف - افراد مشمول وجوب زکات مال

اگر شخصی مسلمان، بالغ و عاقل باشد، فقهای همه مذاهب بر وجوب زکات در مال این شخص هنگامی که به حد نصاب برسد، اتفاق نظر دارند. اما اگر فاقد يك شرط یا دو شرط باشد به تفصیل ذیل در آن اختلاف کردند:

حنبلیه، مالکیه و شافعیه می گویند که عقل و بلوغ شرط نیست، پس زکات در مال مجنون و طفل واجب است و بر ولی طفل یا مجنون واجب است که زکات اموال این دو را خارج کند.⁽²⁾

اما حنفیه تفصیل قائل شده و در زکات غلات چهارگانه بلوغ را شرط نمی داند، از این رو در زراعت و خرما و کشمش صبی و مجنون قائل به وجوب زکات است و در سایر اموال بلوغ و عقل را شرط

ص: 16

1- - الخمینی، روح الله الموسوی - تحریر الوسیله - همان.

2- - (الجزیری، عبدالرحمن - الفقه علی المذاهب الاربعه - دار احیاء التراث العربی دت - 1406 ه.ق - 1986 م. ج 1 - ص 590) و (السید سابق - فقه السنه - دار الکتب العربی - بیروت - 1407 ه. 1987 م - ج 1 ص 294).

می‌داند. (1) و در فقه جدید اهل سنت زکات در اموال غیر مکلفین واجب است. (2) اما فقهای امامیه در این مسأله دو دسته‌اند. قدمای از امامیه مانند شیخ مفید (ره) و شیخ طوسی (ره) قائل به این هستند که در غلات چهارگانه و احشام سه‌گانه طفل و مجنون زکات واجب است و در نقدین طلا و نقره این دو واجب نیست مگر در صورتی که با آنها تجارت شود. در این صورت، رأی شیخ مفید (ره) بر وجوب

است و رأی شیخ طوسی (ره) استحباب اخراج زکات می‌باشد. و رأی محقق حلّی (ره) مانند رأی شیخ طوسی (ره) است. (3) دسته دوم یعنی فقهای متأخر و معاصر امامیه می‌گویند در وجوب زکات بلوغ و عقل شرط است، پس در مال طفل و مجنون زکات واجب نیست. (4)

یکی دیگر از شروط وجوب زکات اسلام است. بنابر نظر حنفیه، شافعیه و حنابله زکات بر کافر واجب نیست، چه کافر اصلی باشد و یا مرتد. (5) الجزیری از زبان مالکیه می‌گوید زکات بر غیر مسلم واجب است همانطور که بر مسلم واجب است، بدون فرق. وی می‌گوید دلیل مالکیه این است که اسلام شرط صحّت است نه شرط وجوب، از این رو، در نظر اینها بر کافر واجب است هر چند جز به اسلام صحیح نیست. اما قرطبی می‌گوید از مالک کلامی در وجوب زکات اهل ذمه وارد نشده است. (6) از این رو، به نظر می‌رسد فتوای مالکیه عدم لزوم دریافت زکات از کافر باشد.

مشهور در بین قدما و متأخرین از امامیه این است که کفار مکلف به فروع هستند، همان گونه که به

ص: 17

1- - (الجزیری، عبدالرحمن - المصدر السابق) و (ابن عابدین - رد المختار علی در المختار - دار الفکر - 1415 ه.ق - ج 2 - ص 279 و 280).

2- - قرارات المؤتمر الثانی لمجمع الاسلامیة بالقاهرة - فی: ابحاث فقهیه فی قضایا الزکاة المعاصرة - محمد سلیمان الاشقر و آخرون - دار النفائس - اردن - 1418 ه.ق - 1998 م - ج 2 ص 866

3- - (الشیخ المفید - المقننه - ص 239) و (الشیخ الطوسی - المبسوط - ج 1 - ص 234) و (المحقق الحلّی - المختصر - ص 520).

4- - (شهید اول - الدروس - ج 1 - ص 229) و (شهید ثانی - الروضة البهیة - ج 2 - ص 110) و (النجفی - جواهر الکلام ج 15 - ص 15) و (الهمدانی - صباح الفقهیه - ج 3 - ص 2) و (الطباطبائی الیزدی - العروة الوثقی - ج 4 - ص 5 و 7) و (السید الخوئی - الزکاة ص 10 و 20) و (الخمینی - تحریر الوسیله - ج 1 - ص 311 و 312) و (البهجت - توضیح المسائل (عربی) ص 343).

5- - (الجزیری، عبدالرحمن - المصدر السابق، ص 591) و (الأم الشافعی - کتاب الامام - دارالفکر - بیروت - 1403 هـ / 1983 م - ج 2 ص 29) و ابن النوری، محیی الدین - المجموع فی شرح المذهب - دارالفکر، بیروت، ج 5 صص 327 - 328) و (الکاشانی، علاء الدین ابی بکر بن مسعود - بدائع الصنائع فی ترتیب الشرایع - دار الکتاب العربی - بیروت - 1402 هـ / 1982)، ج 2، ص 4) و (القرضاوی، یوسف، فقه الزکاة، مؤسسه الرساله - بیروت - 1412 هـ / 1991 م ج 1 ص 95).

6- - القرطبی، محمد ابن الرشد - بداية المجتهد و نهاية المقتصد - دار المعرفة بیروت - 1409 هـ / 1991 م - ج 1 - ص 245.

اصول مکلف هستند. (1) معاصرین از فقهای امامیه نیز بر همین عقیده اند. اینها قائل هستند به اینکه زکات بر کافر واجب است ولیکن از او صحیح نیست و امام علیه السلام یا نائب امام می تواند زکات را به زور از

او بگیرد و اگر تلف کرده باشد، عوض آن را از کافر می گیرد. (2)

در فقه جدید اهل سنت کماکان بر کافر زکات واجب نیست. اما برخی از علمای اهل سنت استدلال می کنند، از آنجا که معافیت غیر مسلمانان ساکن در محدوده حکومت اسلامی باعث توزیع ناعادلانه درآمد و ثروت در جامعه و تجمع آن در دست غیر مسلمانان می گردد. از این رو، مالیاتی مساوی با زکات بر آنان وضع شود و این مالیات همانند زکات باید در فعالیت های رفاه عمومی برای جامعه غیر مسلمانان در کشور اسلامی مصرف شود. (3) خلاصه نظرات مذاهب پنجگانه و فقه جدید اهل سنت درباره افراد مشمول زکات در جدول شماره یک و در پایان فصل آورده شده است.

ب - اموال مشمول وجوب زکات

اموال جمع کلمه «مال» است و در نزد اعرابی که قرآن در بین آنها نازل شده، مال شامل هر چیزی است که مورد خواست انسان بوده و آن را تملک و نگهداری کند. در نتیجه، شتر، گاو، گوسفند، زراعت، نخلستان، طلا و نقره همه مال هستند. در لسان العرب آمده: مال همه آن چیزهایی است که به تملک در می آید الا اینکه اهل صحرا، اکثر، مال را بر انعام (گاو، گوسفند، شتر، اسب و ...) و اهل شهر، اکثر، مال را بر طلا و نقره اطلاق می کردند، اگرچه همه مال هستند. (4)

فقهای مذاهب چهارگانه اهل سنت در تعیین حدود مال به تفصیل ذیل اختلاف کردند. این اختلاف در وفور و عدم وفور حجم عایدات زکات مؤثر است. در نزد «حنفی ها» مال هر چیزی است که بشود آن را حیازت کرد و به نحو معتاد از آن بهره برد. از این رو، در نظر اینها تحقق مالکیت به دو امر

ص: 18

1- (المحقق الحلی - المعتبر - ج 3 - ص 490) و (الطوسی - الخلاف - ج 1 - کتاب الزکاة) و (النجفی - جواهر الکلام ج 15 - صص 61 - 63).

2- (الطباطبائی الیزدی - العروة الوثقی - ج 4 - ص 26) و (الخمينی - تحرير الوسيلة - ج 1 - ص 314).

3- Kahaf, Monzer - Ibid - p. 532 - 1

4- ابن منظور - لسان العرب - المصدر السابق - باب اللام - فعل الميم.

بستگی دارد؛ امکان حیازت و امکان انتفاع از آن به نحو معتاد. بنابراین، همه اشیایی که از زمین و هوا تملک می کنیم و کالاها و پول های نقد همه اینها مال هستند و همچنین چیزهایی هم که حیازت نشده و از آن بهره نمی گیرند و لکن این امکان را دارد که از آن بهره ببریم جزء اموال شمرده می شود، مثل همه مباحات، مانند ماهی دریا، پرندۀ آسمان و حیوان در کوه که استیلای بر آن و انتفاع بر نحو معتاد ممکن است. بر اساس این نظر، هر چیزی که امکان حیازت آن نیست مال شمرده نمی شود ولو اینکه از آن منتفع گردیم، مانند نور خورشید و حرارت آن و همچنین هر چیزی که منفعت بر وجه معتاد ندارد

گرچه قابل احراز است، مثل مثنی خاك، قطره ای آب و دانه ای گندم. مقتضای این تعریف این است که مال نیست مگر چیزی که دارای مادۀ است تا بتوان آن را حیازت کرد و تحت اختیار گرفت. از این رو، منافع اعیان مثل سکونت منزل و سواری مرکب و پوشیدن لباس مال شمرده نمی شود، زیرا نمی توان آن را حیازت کرد و در اختیار گرفت و نیز حقوقی مانند شیر دادن و حق ولایت و دیگر حقوق در نزد حنفی ها مال نیست. (1)

شافعیه، مالکیه و حنابله قائلند به اینکه منافع، مال است. زیرا به نظر آنها لازم نیست مال بنفسه قابل حیازت باشد بلکه می شود آن را با حیازت کردن اصل و مصدرش حیازت کرد و بدون تردید منافع با در اختیار گرفتن مصدرهایشان به حیازت در می آیند و مالکین آنها می توانند دیگران را از بهره بردن از آن منافع منع کنند. قانونگذاران و حقوق دان ها این رأی را برگزیده و منافع را از اموال می شمردند. از این رو، حقوق مؤلفین و گواهی های اختراع و مانند اینها در نزدشان معتبر است. (2) فقهای امامیه گرچه در مفهوم مال تعاریف گسترده ای ارائه کرده اند اما از آنجا که زکات را منحصر در موارد نه گانه می دانند، بنابر اینکه رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم از آنها زکات دریافت می کرده و از مابقی عفو فرموده اند. در نتیجه، ثمره ای برای این بحث نمی ماند. بنابر نظر امامیه نه مورد زکات عبارتند از: 1 - احشام سه گانه (شتر، گاو، گوسفند)، 2 - غلات چهارگانه (گندم، جو، خرما، کشمش)، 3 - پول نقد که عبارت باشد از طلا و نقره مسكوك. و در غیر اینها بنابر قول اصح واجب نیست بلکه بنا به نظر بسیاری از فقهاء زکات

ص: 19

1- - القرضاوی، یوسف - فقه الزکاة - مؤسسة الرسالة بیروت - 1412 ه.ق / 1991 م - ج 1 - ص 124.

2- - القرضاوی یوسف - المصدر السابق - ص 125.

آنها مستحب است. (1) ائمه فقه امامیه عنوان خمس بسیار فراتر از همین عنوان در میان فقهای اهل سنت است که تنها شامل غنایم جنگی است. تحت این عنوان افزون بر غنایم جنگی، معادن، غوص، مال مخلوط به حرام و خمس زمینی که ذمی از مسلمان می خرد و منافع کسب اعم از تجاری و غیر تجاری را داریم که شامل همه موارد ثروت است.

سید مرتضی در بیان فلسفه حصر زکات در نه مورد می گوید: «آنچه که بر صحّت مذهب ما افزون بر اجماع دلالت می کند این است که اصل، براءت ذمه است از زکوات و بر می گردد به ادله شرعیه در وجوب آنچه که از زکوات، واجب است. در آنچه که امامیه، زکات در آن را واجب کرده خلافی نیست و در ما عدای آن دلیل قاطعی بر وجوب زکات نداریم، پس بر اصل باقی است. اساس این اصل این کلام خداوند است که می فرماید «ولا یسألکم اموالکم» (محمّد / 36) یعنی خداوند حقوقی را در اموالتان واجب نمی کند، زیرا خداوند از اموال مردم درخواست نمی کند مگر بر وجه خاص و ظاهر آیه از وجوب حق در اموال منع می کند و اما آن چیزهایی که از این اصل خارج شدند به خاطر وجود دلیل قاطع است و غیر از اینها تحت ظاهر باقی می مانند.» (2) ابن حزم از فقهای اهل سنت نیز نظیر همین استدلال را آورده و زکات را منحصر در هشت چیزی دانسته که رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم از آنها زکات می گرفت و آن عبارت است از: شتر، گاو، گوسفند، گندم، جو، خرما، طلا و نقره و ائمه کاشمکش حدیث صحیحی برای ابن حزم ثابت نشده است. (3)

اینک به تفصیل نظر مذاهب پنجگانه و فقه جدید اهل سنت را در مورد هر یک از اموال که به صورت زیر و با عنوان انواع ثروت دسته بندی شده است، به طور جداگانه بیان می کنیم. (4)

ص: 20

- 1- - (الشیخ المفید - المقنعه - ص 232) و (الشیخ الطوسی - الاقتصاد - ص 276) و (النجفی - جواهر الکلام - ج 15 - ص 65) و (الطباطبائی الیزدی - العروة الوثقی - ج 4 - ص 28) و (الخمنی تحریر الوسیلة - ج 2 - ص 10).
- 2- - سید مرتضی، علم الهدی ابی القاسم علی بن الحسین الموسوی - الانتصار - سلسله الینابیع الفقهیه، موسوعة فقه الشیعه - الدار الاسلامیه - بیروت - 1410 ه.ق/ 1990 م ص 73.
- 3- - الاندلسی، ابن حزم - المحلی - دارالفکر - بیروت - دت - ج 5 - ص 208.
- 4- - خلاصه نظرات اینها در طی جدول شماره 2 در بخش خلاصه و نتیجه فصل آورده شده است.

- 1 - ثروت زراعی شامل غلات چهارگانه و سایر محصولات زراعی.
- 2 - ثروت حیوانی شامل احشام سه گانه، خیل سائمه، عسل و منتجات حیوانی.
- 3 - ثروت پولی و مالی شامل نقدین طلا و نقره، پول های کاغذی، زیور آلات طلا و نقره و نقره غیر زینتی.
- 4 - ثروت تجاری شامل مال التجاره.
- 5 - ثروت جنگی شامل غنایم جنگی.
- 6 - ثروت مخلوط با حرام شامل مال مخلوط با حرام.
- 7 - ثروت معدنی و دریایی شامل گنج، معدن طلا و نقره، معدن غیر طلا و نقره.
- 8 - ثروت های جهان معاصر شامل مستغلات، عمارات، وسایل حمل و نقل دریایی، هوایی، زمینی کارخانجات، منفعت کسب، سهام و اوراق قرضه و غیره.

1 - ثروت زراعی

همه مذاهب اهل سنت در وجوب زکات غلات چهارگانه یعنی گندم، جو، خرما و کشمش اتفاق نظر دارند. بنابه رأی همه آنها، اگر از آب باران یا آب نهر آبیاری شده باشد، زکات آن عشر (10%) است و اگر از آب چاه استفاده کرده باشد، زکات آن نصف العشر (5%) است.

همه مذاهب اهل سنت به غیر از حنفیه نصاب را در غلات چهارگانه معتبر می دانند. مقدار نصاب عبارت است از پنج وسق که هر وسق شصت صاع است و مجموع به حدود نهصد و ده کیلوگرم می رسد. در کمتر از این مقدار زکاتی نیست. حنفیه زکات را مطلقاً واجب می داند چه مقدارش کم باشد یا زیاد.

همه مذاهب در نوع زراعت و غلات اختلاف دارند. حنفیه می گویند زکات بر هر چیزی که زمین آن را پرورش می دهد به جز چوب، سبزی و نی، واجب است. مالکیه و شافعیه می گویند زکات در همه چیزهایی که برای هزینه و مصرف سال ذخیره می شود، مانند گندم، جو، خرما و کشمش، واجب است.

حنابله می گویند زکات در هر آنچه که کیل و وزن می شود واجب است. (1) بنا به نظر امامیه زکات تنها در گندم، جو، خرما و کشمش به شرط نصاب واجب است و در غیر اینها واجب نیست، گرچه مستحب است. (2)

2 - ثروت حیوانی

الف - احشام سه گانه

همه مذاهب به جز مالکیه بر این مطلب اتفاق نظر دارند که زکات در سه صنف از چهارپایان به شرط سائمه (3) بودن و نصاب، واجب است. این اصناف عبارتند از شتر و گاو که شامل گاو میش هم است و گوسفند که شامل بز هم هست. و اما مالکیه سؤم را شرط نمی داند. بنابراین رأی، زکات بر این سه صنفچه سائمه باشند یا غیر سائمه واجب است. همه مذاهب به اتفاق قائلند که زکات در رمه اسب و قاطر و الاغ واجب نیست مگر اینکه جزء مال التجاره قرار گیرد. (4) اما حنفیه در رمه اسب ذکوراً و اناثاً به شرط سائمه بودن و نگهداری برای ازدیاد نسل، زکات را واجب می داند. (5)

ب - زکات عسل و منتجات حیوانی

در مذهب حنفیه و حنبلیه زکات عسل واجب است و نسبت آن عشر است. مالکیه و شافعیه قائل به

ص: 22

1- - (الجزیری، عبدالرحمن - المصدر السابق - صص 616 - 619) و (القرضاوی، یوسف - المصدر السابق - صص 341 - 354) و (القرطبی، محمد ابن الرشد - المصدر السابق - ص 253) و (مغنیه، محمدجواد - الفقه علی المذاهب الخمسة - دارالجواد - بیروت - 1404 هـ. / 1984 م - ص 173).

2- - (الشیخ المفید - المقنعه - ص 28) و (الشیخ الطوسی - النهایة - صص 114 - 115) و (المحقق الحلی، شرایع الاسلام، صص 357 - 358) و (النجفی، محمدحسن - جواهر الکلام - ج 15، ص 69) و (الطباطبائی الیزدی - العروة الوثقی - ج 2، ص 288) و (الخمینی - تحریر الوسیله، ج 1، ص 306).

3- - دام هایی که در مراتع طبیعی و آزاد به چرا می پردازند به آنها سائمه گفته می شود، در مقابل آن معلوفه به دام هایی گفته می شود که علفشان را صاحبانشان تأمین می کنند.

4- - (القرطبی، محمد ابن الرشد، المصدر السابق، ص 251) و (القرضاوی - المصدر السابق، ص 223) و (مغنیه، محمدجواد - المصدر السابق ص 169).

5- - ابن النووی، محیی الدین - المجموع - المصدر السابق، ج 5، ص 339.

زکات در عسل نیستند. قرضای پس از بیان نظرات مذاهب می گوید که عسل مال است و با آن به کسب و تجارت می پردازند. از این رو، زکات در آن واجب است. (1)

3 - ثروت پولی و مالی

الف - مسكوك طلا و نقره

زکات طلا- و نقره مسكوك به شرط نصاب و بقای آن به مدّت يك سال، در نزد همه مذاهب واجب است. از آنجا که فقهای مذهب چهارگانه اهل سنّت مسكوك بودن را شرط نمی دانند، از این رو، زکات شمش های طلا و نقره و ظروف طلا و نقره را واجب می دانند. و اما در طلا- و نقره زینتی به صورت زیور آلات، تنها حنفیه زکات آن را واجب می داند و مالکیه و شافعیه و حنبلیه زکات آن را واجب نمی دانند. (2)

فقهای امامیه به خاطر آنکه مسكوك بودن به سکه رایج را شرط وجوب زکات طلا و نقره می دانند. در نتیجه در شمش ها و ظروف طلا و نقره و همچنین طلا و نقره زینتی قائل به وجوب زکات نیستند. (3)

ب - پول های کاغذی (اسکناس و دیگر انواع پول)

در مورد زکات پول های کنونی جمهور فقهای مذاهب چهارگانه اهل سنّت قائل به وجوب زکات هستند. زیرا به نظر اینها اسکناس جای طلا- و نقره را در معامله گرفته است. بنا به نظر شافعیه معامله با پول های کاغذی از قبیل حواله بر علیه بانک است. به قیمت آن حواله شخص، مالک قیمت این ورق می شود که دینی است بر عهده بانک و بانک مدیون است و هر زمان که مدیون به این اوصاف باشد،

ص: 23

1- - القرضای یوسف - المصدر السابق صص 425 - 427.

2- - (القرطبی، محمد بن الرشد - المصدر السابق - ص 251) و (الجزیری، عبدالرحمن - المصدر السابق - صص 601 - 602).

3- - (الشیخ المفید - المقنعه - فی سلسله الینابیع الفقهیه، دار التراث، بیروت - 1410 هـ. / 1990 م - ج 5 - ص 27 و 28) و (الشیخالطوسی - النهایة - فی؛ سلسله الینابیع الفقهیه، المصدر السابق - ص 114) و (المحقق الحلی - شرایع الاسلام - فی سلسله الینابیع الفقهیه - المصدر - ص 356) و (الطباطبائی الیزدی - العروة الوثقی - المكتبة العلمیة العلمیة الاسلامیة - تهران - 1363 ه.ش - ج 2 - ص 609) و (الخمینی، تحریر الوسیله - مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی - 1379 ه.ش، 1421 ق - ج 1 - ص 304).

زکات دین فوراً و حالاً واجب است. فقهای حنفیه می گویند پول های کاغذی از قبیل دین قوی است به جز اینکه می شود آن را فوراً به نقره تبدیل کرد، پس زکات آن فوراً واجب است. فقهای مالکیه می گویند پول های کاغذی گرچه سند دین است اما از آنجا که می شود آن را فوراً به نقره تبدیل کرد و در جای طلا در معامله نشسته است، پس زکات در آن با احراز شرایط واجب است. بر اساس نظر اینها، اسکناس این امکانیت را دارد که بدون مشکلی با نقره معاوضه گردد. از این رو، معقول نیست که در نزد مردم اسکناس باشد و این امکان بر ایشان هست که به اندازه نصاب با نقره معاوضه کنند و از آن اخراج زکات نکنند. در نتیجه فقهای مذاهب ثلاثه حنفی، مالکی و شافعی بر وجوب زکات اسکناس و اوراق بهادار و پول های تحریری اجماع دارند و تنها حنبلی ها در این مسأله مخالف هستند. اینها می گویند زکات اسکناس واجب نیست مگر آنکه با طلا و نقره معاوضه گردد و شروط زکات در این طلا و نقره باشد. (1)

اساس همه این اقوال بر این اعتبار است که این اوراق سند دینی علیه بانک صادر کننده بوده و به میزان ارزش آن فوراً تبدیل به نقره می شود و در نتیجه زکات آن واجب فوری است اما در نزد حنابله اگر در عمل تبدیل صورت گیرد زکات واجب است والا زکات آن واجب نیست. ولی می دانیم که امروزه تعدد تبدیل اسکناس به طلا و نقره از طرف بانک مرکزی برداشته شده است و دیگر قابل تبدیل نیست. از این رو، پایه و اساس تمامی فتاوی اینها در هم می ریزد.

و اما در مذهب امامیه به خاطر انحصار زکات در همان 9 مورد و مسکوک طلا و نقره نبودن پول های کنونی، زکاتی در اسکناس و پول های تحریری نیست. اما امامیه عنوان دیگری به نام خمس منافع کسب دارد که شامل تمام موارد درآمد می شود.

4 - ثروت تجاری (مال التجارة)

مال التجارة، مالی است که به قصد ربح و کسب و به عقد معاوضی مملوک شخص است. این ملکیت باید به سبب فعل شخص باشد. اما اگر به سبب ارث مالک شده باشد، مال التجارة نیست.

ص: 24

مذاهب چهارگانه اهل سنت به طور کامل قائل به وجوب زکات مال التجاره هستند. در نزد سه مذهب اهل سنت مال التجاره آن چیزی است که طلا و نقره نیست چه مضروب باشد یا غیر مضروب مثل زیور آلات زنان. مالکيه در غير مضروب مخالف است. دليلشان اين است که طلا و نقره اگر مسکوک نباشد از مال التجاره شمرده می شود نه از نقدین. در زکات مال التجاره شرط است که قيمتش به اندازه نصاب طلا یا نقره برسد. در این صورت کسی که اینها را مالک است واجب است زکات آن را که 5/2 درصد است اخراج کند. (1) و اما فقهای امامیه زکات مال التجاره را واجب نمی دانند بلکه زکات آن را بنا بر قول اصح مستحب می دانند. (2)

5 - ثروت معدنی و دریائی

الف - معدن و وجوب حق در آن

همه مذاهب بر وجوب حق در آنچه که از معدن استخراج می شود اتفاق نظر دارند و لکن در تفسیر نصوص اختلاف کردند.

بنا به نظر امامیه، همه چیزهایی که از زمین خارج می شود، چیزهایی که در زمین خلق می شود و دارای ارزش و قیمت است چه جامد باشد مانند طلا و نقره و سرب و مس و آهن و زغال سنگ و فیروزه و عقیق و زاج و نمک و چه مایع مانند نفت و گاز و کبریت، خمس آنها واجب است. (3)

ص: 25

-
- 1- - (الجزیری، عبدالرحمن - المصدر السابق - ص 606) و (القرطبی، محمد ابن الرشد - المصدر السابق - ص 254) و (القرضاوی، یوسف - المصدر السابق - صص 313 - 314).
 - 2- - (الشیخ الطوسی - النهاية - المصدر السابق - ص 115) و (المحقق الحلی - شرایع الاسلام - المصدر السابق - ص 351) و (الطباطبائی الیزدی - العروة الوثقی - المصدر السابق - ص 273 و 301) و (الخمينی تحریر الوسيله - المصدر السابق - ص 298).
 - 3- - (الشیخ الطوسی، الاقتصاد الهادی الی طریق الرشاد، مكتبة جامع چهل ستون، 1400 ه.ق - ص 283) و (المحقق، شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام، انتشارات استقلال - تهران - 1409 ه.ق - ج 1 - ص 133) و (الشهید الثانی، الروضه البهیة (شرح للمعة الدمشقیة) انتشارات داوری، قم - 1410 ه.ق - ص 66) و (النجفی، جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، دارالکتب الاسلامیه - قم - 1365 ه.ش - ج 16 - ص 15) و (الطباطبائی الیزدی، العروة الوثقی - مؤسسة النشر الاسلامی قم - 1420 ه.ق - ج 4 ص 235) و (الخمينی، تحریر الوسيله، دارالکتب العلمیه قم - 1409 ه.ق - ج 1 ص 352) و (بهجت، توضیح المسائل (عربی) - شفق - قم - دت - ص 333).

مشهور از شافعی این است که معدن را در طلا و نقره منحصر می‌داند و اما در غیر این دو از جواهر مانند فیروزه، زبرجد، الماس، یاقوت، عقیق، زمرد، سرمه، آهن، مس و آلومینیوم و غیره زکاتی نیست. حنفی‌ها می‌گویند همه معادن مستخرجه از زمین که با آتش گداخته و جدا می‌شوند مشمول حق واجب هستند. اما معادن سیال یا جامداتی که با آتش ذوب نمی‌شوند، چیزی بر آنها واجب نیست. حنابله همچون امامیه فرقی بین گداخته شدن نگذاشتند و معدن را شامل هر چیزی می‌دانند که از زمین خارج می‌شود یا در آن خلق می‌گردد.

و اما در مورد قدر واجب حنفی‌ها همچون امامیه قائل به خمس هستند. حنبلی‌ها، شافعی‌ها و مالکی‌ها قدر واجب را در معدن ربع العشر یعنی 5/2% می‌دانند. (1)

ب - گنج‌های مدفون شده

گنج، مالی است که در زمین یا درخت یا کوه پنهان باشد و کسی آن را پیدا کند و طوری باشد که به آن گنج گویند. اگر انسان در زمینی که ملک کسی نیست گنجی پیدا کند مال خود او است و باید خمس آن را بدهد. فقهای امامیه بالاتفاق خمس گنج را واجب می‌دانند. (2) و همچنین فقهای اهل سنت بالاجماع خمس را در آن واجب می‌دانند. (3)

ج - آنچه که از دریا استخراج می‌شود مانند لؤلؤ و مرجان و مروارید

در مذهب امامیه اگر به واسطه غواصی در دریا، لؤلؤ و مرجان یا جواهر دیگری بیرون آورند، روئیدنی باشد یا معدنی، چنانچه بعد از کم کردن مخارجی که برای بیرون آوردن آن انجام داده اند،

ص: 26

1- (الجزیری، عبدالرحمن، المصدر السابق) و (القرضاوی، یوسف - المصدر السابق ص 438).

2- (الشیخ المفید، المقنعه ص 275) و (الشیخ الطوسی، الاقتصاد، ص 283) و (الشهید الاول، اللمعة الدمشقیه، ص 44) و (النجفی - جواهر الکلام - ج 16 ص 24) و (الطباطبائی الیزدی - العروة الوثقی ج 4 - ص 25) و (الخمینی، تحریر الوسیله، ج 1، ص 354) و (بهجت، توضیح المسائل (عربی)، ص 334).

3- (الجزیری، عبدالرحمن، المصدر السابق، ص 612 و 613) و (القرطبی، محمد ابن الرشد، المصدر السابق، ص 259) و (القرضاوی، یوسف المصدر السابق، ص 434).

قیمت آن به 18 نخود طلا برسد، باید خمس آن را بدهند. (1)

مذاهب اربعه اهل سنت به اتفاق قائل هستند که زکاتی در لؤلؤ و مرجان و یاقوت و دیگر جواهرات نیست. قرضای در فقه الزکاة در ذیل این عنوان به کنکاش پرداخته تا بتواند وجوب حق را در این موارد اثبات کند و در نهایت قول به وجوب را ترجیح می دهد و قدر واجب در آن را به مشورت اهل رأی می سپارد. وی در مورد زکات ماهیان به همان چیزی قائل است که در مورد لؤلؤ و مرجان گفته است. (2)

6 - ثروت های جهان معاصر

الف - مستغلات، عمارات و کارخانجات و غیره

مستغلات، عمارات، کارخانجات، کشتی ها، هواپیماها و چیزهایی از این قبیل، اموالی هستند که برای تجارت در اختیار گرفته نمی شوند، بلکه برای نما و رشد اخذ می شوند و برای دارندگانشان کسب و فایده به واسطه اجاره دادن عین یا فروش محصول به ارمغان می آورند. در گذشته، چیزهایی مثل خانه چهارپا اجاره داده می شدند و در حال حاضر آپارتمان ها و وسائل حمل و نقل اجاره داده می شوند و چیزهایی مثل گاو و گوسفند به صورت غیر سائمه برای کسب نگهداری می شوند تا شیرشان یا پشمشان و یا گوشتشان را بفروشند. مهم ترین مستغلات در حال حاضر کارخانجات تولیدی هستند که محصولاتشان در بازار فروخته می شود. بنا به نظر قرضای ملاک در زکات «مال نامی» یعنی مال رشد یا بنده است و در عصر ما از جمله مهم ترین اموال نامیه عبارتند از ساختمان هایی که برای کرایه دادن و بهره بردن بنا می شوند، کارخانجاتی که برای تولید بر پا می گردند و ماشین ها و هواپیماها و کشتی هایی که برای حمل و نقل و مسافر کشی استفاده می گردند. اینها اموالی هستند که درآمدهای سرشاری را برای صاحبانشان به ارمغان می آورند. وی در ادامه می گوید وجوب زکات این اموال بستگی دارد به

ص: 27

1- - (الشیخ المفید، المقنعه ص 275) و (الشیخ الطوسی - الاقتصاد - ص 282) و (المحقق الحلی، شرایع الاسلام، ج 1، ص 134) و (الشهید الاول، اللمعة الدمشقیه، ص 44) و (الشهید الثانی، الروضة البهیة، ج 2، ص 66) و (الطباطبائی الیزدی، العروة الوثقی، ج 4، ص 252) و (الخمینی، تحریر الوسیله، ج 1، ص 355) و (بهجت، توضیح المسائل (عربی)، ص 336).

2- - (القرضاوی، یوسف - المصدر السابق، صص 453 و 455) و (الجزیری، عبدالرحمن - المصدر السابق، ص 595)

اینکه فقیه موسّع باشد یا مضیق. خود وی توسعه را ترجیح داده و می گوید این رأی بعضی از مالکیه و حنابله است گرچه غیر مشهور است و هادویه از زیدیه نیز قائل به این رأی هستند همچنانکه رأی برخی از علمای معاصر مانند ابی زهرة و خلاف و عبدالرحمن حسن نیز همین است ولکن قول اکثر فقهای مالکیه و حنابله و شافعیه و حنفیه عدم وجوب زکات این اموال است. (1) رفیق یونس المصری نظرش بر این است که اگر اصل اینها مشمول زکات تجارت شود بهتر است. (2) و بر اساس رأی مجمع بحوث اسلامیة و اعضای شرکت کننده در اولین همایش زکات، بر اعیان اینها زکاتی نیست، اما بر درآمد حاصله اینها در صورت نصاب و گذشت سال، به نسبت ربع العشر (2/5%) زکات واجب است. (3)

امامیه، تحت عنوان خمس منفعت کسب، قائل به وجوب خمس ربح و فایده ای است که از اینها به دست می آید. و نیز هزینه ای را که برای بنای اصل اینها مصرف شده اگر از ارباح مکاسب باشد، جزء مؤونه سال ندانسته و خمس آن را واجب می دانند به جز آیت الله بهجت که رأس المال را به سه صورت تصویر کردند. ایشان فرمودند: رأس المال و آلاتی که انسان برای تکمیل کار و کسب به آنها احتیاج دارند دارای سه حالت است:

1 - از مالی تأمین می کند که خمس آن واجب نیست مانند ارث، پس در این حالت خمس آن واجب نیست.

2 - از مالی تأمین می کند که خمس آن واجب است، پس حکم این مال حکم آن مال است.

3 - از اجرت کاری که می کند تأمین می شود. در این صورت، اگر تکسب به رأس المال یا این آلت در این سال جزء اغراض عقلانی شمرده می شود و مناسب با شأن او است، در این صورت تخمیس اصل واجب نیست و شخص تنها ارباح و فوائد را تخمیس می کند. و شرط است در رأس المال که خمس آن واجب نیست اینکه از چیزهایی باشد که تأمین زندگی لایق به شأن آن شخص بدون آن تأمین نمی شود.

ص: 28

1- - القرضاوی، یوسف - المصدر السابق - صص 458 و 459 و 466.

2- - المصری، رفیق یونس - بحوث فی الزکاة - دار المکتبی - دمشق - 1420 هـ / 2000 م - ص 75.

3- - (الاشقر، محمد سلیمان و آخرون - قرارات المؤتمر الثانی لمجمع البحوث الاسلامیة بالقاهرة - فی: ابحاث فقهیة فی قضایا الزکاة المعاصرة، دار النفائس، اردن - 1418 هـ / 1998 م - ج 2 - ص 865) و (الاشقر، محمد سلیمان و آخرون - توصیات و فتاوی المؤتمر الاول للزکاة المنعقد بالکویت فی: ابحاث فقهیة فی قضایا الزکاة المعاصرة - المصدر السابق - ص 870)

پس اگر از آن مقدار بیشتر شود تخمیس زائد واجب است.⁽¹⁾

ب - منفعت کسب

هرگاه انسان از تجارت یا صنعت یا کسب های دیگر مالی به دست آورد، اگر چه مثلاً نماز و روزه میّتی را به جا آورد و از اجرت آن مالی تهیه کند، چنانچه از مخارج سال خود او و عیالاتش زیاد بیاید، بر اساس رأی همه فقهای امامیه خمس آن واجب است و مصارف خمس را دارا است.⁽²⁾

مذاهب چهارگانه اهل سنت در این مسأله قائل به تعلق خمس یا زکات نشدند. قرضای از زبان چند تن از اساتید اهل سنت مانند عبدالرحمن حسن، محمد ابوزهرة و عبدالوهاب خلاف نقل می کند که آنها گفتند در مورد منفعت کسب و کار و شغل آزاد نظیری برایش در فقه نیافتند مگر در مسأله مختص به اجاره آن هم بنابر مذهب حنبلیه، لکن قرضای تلاش کرد تا با بردن آن تحت عنوان «المال المستفاد»⁽³⁾ برای آن محمل شرعی درست بکند.⁽⁴⁾ به نظر رفیق یونس المصری، اثبات زکات کسبو کار و درآمد مشاغل بسیار مشکل است.⁽⁵⁾ و بر اساس رأی اعضای شرکت کننده در اولین همایش زکات، بر این نوع از مکاسب در حین قبض زکاتی نیست و لکن آن را به سایر اموالی که زکات به آنها تعلق می گیرد ضمیمه می کند و بعد از نصاب و گذشت سال، همه را با هم حساب کرده و به نسبت ربع العشر (2/5%) زکات آن را اخراج می کند.⁽⁶⁾

ص: 29

1- - بهجت، الشیخ محمد تقی - توضیح المسائل عربی - ص 330.

2- - (الشیخ المفید - المقنعة - ص 275) و (الشیخ الطوسی، الاقتصاد، ص 283) و (المحقق الحلی، شرایع الاسلام، ص 133) و (الشهید الاول، اللمعة الدمشقیة - ص 44) و (النجفی، محمدحسن - جواهر الکلام - ج 16 - ص 45) و (الطباطبائی الیزدی، العروة الوثقی - ج 4 - ص 274) و (الخمینی، تحریر الوسیله، ج 1، ص 356) و (بهجت، توضیح المسائل (عربی)، ص 325).

3- - مال مستفاد مالی است که مسلمان از آن استفاده می کند و به ملکیت جدید مالک آن می شود حال به هر سبب از اسباب تملك مشروع باشد، فرقی نمی کند.

4- - القرضای، یوسف - المصدر السابق - ج 2 - ص 13.

5- - المصری، رفیق یونس - المصدر السابق - ص 107.

6- - الاشقر، محمد سلیمان و آخرون - توصیات و فتاوی المؤتمر الاول للزکاة المنعقد بالکویت، المصدر السابق - ص 871.

قرضاوی زکات سهام و اوراق قرضه را نیز در کتاب فقه الزکاة خودش طرح نموده است. وی بیان می‌دارد که اوراق قرضه دارای فوائد ربوی است. بنابراین، با سهام فرق دارد. در عین حال از هر دو زکات اخذ می‌شود. بنا به نظر او فایده حرام و ربوی اوراق قرضه نمی‌تواند سبب عفو صاحب اوراق قرضه شود، زیرا ارتکاب حرام به صاحب آن مزیتی به دیگرانی که از فایده حلال، زکات می‌دهند، نمی‌دهد و به همین دلیل است که فقهای اهل سنت بر وجوب زکات در زیور آلات محرم اتفاق نظر دارند، اگر چه در مباح اختلاف کردند. (1) به نظر اعضای شرکت کننده در اولین همایش زکات، اسناد و اوراق دارای بهره ربوی و همچنین پس اندازهای ربوی، واجب است اصل آنها تزکیه شود و نسبت واجب آن هم زکات پول که 5/2% است، می‌باشد. و اما فوائد ربوی آن قابل تزکیه نیست و مال خبیث است و مسلمان از آن استفاده نمی‌کند. استفاده آن، انفاق در راه خیر و مصلحت عمومی غیر از بنای مساجد و چاپ قرآن است. (2)

بر اساس مشرب فقهای امامیه حق واجب در سهام و اوراق قرضه غیر ربوی خمس بوده و تحت عنوان منفعت کسب می‌آید و همان احکام را خواهد داشت. و اما فواید حرام و ربوی اوراق قرضه حکم ربا داشته و مشمول تمام احکام ربا می‌شود.

7 - ثروت جنگی (شامل غنائم جنگی)

به فتوای همه مذاهب، هر گاه با اجازه امام جنگی با کفار حربی صورت گیرد. در غنائم به دست آمده اعم از منقول و غیر منقول خمس واجب است. و مصارف آن مصارف خمس است که در آیه ذیل آمده است: (3)

ص: 30

1- - (القرضاوی، یوسف - المصدر السابق - صص 526 و 527) و (توصیات و فتاوی المؤتمر الاول للزکاة المنعقد بالکویت - المصدر السابق - ص 869) و (المصری، رفیق یونس - المصدر السابق - ص 196).

2- - (الاشقر، محمد سلیمان و آخرون - توصیات و فتاوی المؤتمر الاول للزکاة المنعقد بالکویت - المصدر السابق - ص 872).

3- - (الشیخ المفید، المقنعة، ص 275) و (الشیخ الطوسی، الاقتصاد، ص 282) و (المحقق الحلی، شرایع الاسلام، ج 1، ص 130) و (النجفی، جواهر الکلام، ج 16، ص 24) و (الطباطبائی الیزدی، العروة الوثقی، ج 4، ص 250) و (الخمينی تحریر الوسيلة، ج 1 ص 334) و (بهجت، توضیح المسائل (عربی)، ص 303) و (القرطبی، محمد ابن الرشد، المصدر السابق صص 390 و 391).

«واعلموا انما غنمتم من شىء فان لله خمس و للرسول و لذى القربى و اليتامى و المساكين و ابن السبيل ان كنتم آمنتم بالله» (انفال / 41)

ترجمه: بدانید هر گونه غنیمتی به دست آورید، خمس آن برای خدا، و برای پیامبر، و برای نزدیکان و یتیمان و مسکینان و واماندگان در راه (از آنها) است، اگر به خدا ایمان آورده اید.

8 - ثروت حلال مخلوط به حرام

هرگاه مال حلالی با مال حرامی به طوری درآمیزد که نه صاحب آن مشخص است و نه مقدار آن، در این صورت از این مال خمس اخراج می شود و بقیه مال حلال می شود حتی اگر علم داشته باشیم که مال حرام بیشتر از خمس مجموع است و لکن مقدار آن معلوم نیست. اما اگر اندازه مال مشخص است، در صورتی که صاحب آن معلوم باشد، به صاحب آن مسترد می شود و اگر صاحب آن معلوم نباشد با اذن حاکم صدقه داده می شود. و اگر مالک معلوم باشد و مقدار معلوم نباشد با صلح از مقدار حرام تخلص می شود. مصرف این خمس مانند مصارف خمس معروف است. (1) فقهای مذاهب چهارگانه اهل سنت با این مال مانند لقطه برخورد می کنند و تخمیس آن را موجب حلیت نمی دانند. (2)

مصارف زکات

اشاره

همه مذاهب پنجگانه در اینکه اصناف مستحقین زکات هشت صنف اند هستند، متفق القول

ص: 31

1- - (الشیخ الطوسی، النهایة، فی: سلسلة الینابیع الفقہیة المصدر السابق، ص 128) و (المحقق الحلّی، شرایع الاسلام، فی: سلسلة الینابیع الفقہیة، المصدر السابق، ص 372) و (الشہید الاول، اللعة دمشقیة فی: سلسلة الینابیع الفقہیة، المصدر السابق، ص 442) و (الطباطبائی الیزدی، العروة الوثقی، المكتبة العلمیة الاسلامیة المصدر السابق ج 2، ص 379) و (الخمينی، تحریر الوسیلة، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره) المصدر السابق، ج 1، ص 342).

2- - الاشقر، محمد سلیمان و آخرون - ابحاث فقہیة فی قضایا الزکاة المعاصرة، دار النفائس، اردن - 1418 هـ / 1998 م - ج 1 - ص

.79

هستند. (1) همه این هشت صنف در آیه 60 سوره توبه آمده است:

«أَتَمَّا الصَّدَقَاتِ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةَ قُلُوبَهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ».

ترجمه: زکات ها مخصوص فقرا و مساکین و کارکنانی است که برای (جمع آوری) آن زحمت می کشند، و کسانی که برای جلب محبتشان اقدام می شود، و برای (آزادی) بردگان، و (ادای دین) بدهکاران، و در راه (تقویت آیین) خدا، و واماندگان در راه؛ این يك فريضة (مهم) الهی است؛ و خداوند دانا و حکیم است.

بر اساس نظر امامیه، انسان می تواند زکات را در هشت مورد مصرف کند. اول، فقیر و آن کسی است که مخارج سال خود و عیالاتش را ندارد و کسی که صنعت یا ملک یا سرمایه ای دارد که می تواند مخارج سال خود را بگذراند فقیر نیست. دوم، مسکین و آن کسی است که از فقیر سخت تر می گذراند.

سوم، عامل و آن کسی که از طرف امام علیه السلام یا نائب امام مأمور است که زکات را جمع آوری و نگهداری نماید و به حساب آن رسیدگی کند و آن را به امام علیه السلام یا نائب امام یا فقراء برساند. چهارم، کافرهائی که اگر زکات به آنها بدهند به دین اسلام مایل می شوند، یا در جنگ به مسلمانان کمک می کنند. پنجم، خریداری بنده ها و آزاد کردن آنان. ششم، بدهکاری که نمی تواند قرض خود را بدهد. هفتم، سبیل الله یعنی کاری که مانند ساختن مسجد منفعت عمومی دینی دارد، یا مثل ساختن پل و اصلاح راه که نفعش به عموم مسلمانان می رسد و آنچه برای اسلام نفع داشته باشد به هر نحو که باشد. هشتم، ابن السبیل یعنی مسافری که در سفر در مانده شده است. (2)

و اما برخی اختلاف نظرها در تعریف اصناف به شرح ذیل است. در نزد حنفیه فقیر کسی است که کمتر از نصاب را مالک است گرچه صحیح و سالم و دارای کسب باشد، و اما شخصی که افزون بر

ص: 32

-
- 1- این اتفاق بین فقهاء تنها در مورد اصناف مستحقین زکات اصطلاحی است و اما مستحقین خمس که در نزد امامیه از جایگاه ویژه ای برخوردار است، تحقیق جداگانه و مفصل دیگری می طلبد و جای آن در مبحث خمس و مصارف آن است.
 - 2- (الشیخ المفید - المقنعة - ص 241) و (الشیخ الطوسی، الاقتصاد، صص 281 - 283) و (المحقق الحلی، شرایع الاسلام، ج 1، ص 121) و (الشهید الثانی، الروضة البهیة، ج 2، ص 42) و (النجفی، جواهر الکلام، ج 15، صص 296 - 376) و (الطباطبائی الیزدی - العروة الوثقی - ج 4 - صص 97 - 124) و (الخمينی - تحریر الوسيلة - ج 1 - صص 333 - 339) و (بهجت - توضیح المسائل (عربی)، ص 358).

نیازمندی های اصلی زندگی اش یعنی مسکن، اثاث منزل، لباس و چیزهایی از این قبیل، مالک نصاب از هر نوعی که باشد، است، جایز نیست به او زکات بدهند و دلیلشان این است که بر مالک نصاب واجب است زکات بپردازد و کسی که بر او زکات واجب است به او زکات نمی پردازند. در نزد بقیه مذاهب آنچه که معتبر است حاجت است نه ملک. پس کسی که نیازمند نیست زکات بر او حرام است، اگرچه مالک چیزی نباشد، و زکات بر نیازمند حلال است اگرچه مالک نصاب یا نصاب ها باشد، زیرا فقیر شمرده نمی شود و زکات بر او جایز نیست. مالکیه مانند امامیه می گوید فقیر شرعی کسی است که هزینه سال خودش و عیالاتش را ندارد. کسی که دارای اموال و حشم است و لکن کفایت افراد تحت تکفل او را در طول سال نمی کند، جایز است به او زکات بدهند. شافعیه و حنابله همانند امامیه می گویند کسی که قادر بر کسب است زکات بر او حلال نیست. (1)

اختلاف دیگر مذاهب در معنا و مصداق سبیل الله است. مذاهب اربعه اهل سنت می گویند مراد از سبیل الله جنگجویانی هستند که داوطلبانه در جنگ و دفاع از اسلام شرکت می کنند و لکن امامیه می گوید سبیل الله اعم است از جنگجویان و ساخت مساجد، بیمارستان ها، مدارس و همه چیزهایی که دارای مصلحت عمومی است. (2)

چگونگی تقسیم زکات بین اصناف هشتگانه

شافعی می گوید، اگر عاملین زکات دست اندرکار جمع آوری و توزیع زکات باشند، سهم اینها متعین است و نهایت مقداری که صرف اینها می شود 81 از زکات جمع آوری شده می باشد؛ و زیاده از این مقدار جایز نیست. (3) رأی مالک و ابوحنیفه بر این اساس است که برای امام در صورت صلاحدید جایز است که آن را به يك صنف یا بیشتر از يك صنف بدهد. بر اساس رأی شافعی و حنبل تقسیم بین اصناف ثمانیه بهتر است، گرچه با جمهور فقهاء در این قول اتفاق نظر دارند که با بهتر بودن تقسیم، جایز است آن را به صنف واحد از اصناف بدهند. مالک، تلاش و جستجو برای پیدا کردن موضع نیازمندی

ص: 33

1-- (مغنیه، محمد جواد - المصدر السابق، ص 175) و (الجزیری، عبدالرحمن، المصدر السابق، صص 621 - 625)

2-- (مغنیه، محمد جواد - المصدر السابق، ص 180) و (الجزیری عبدالرحمن، المصدر السابق).

3-- الشافعی، الام - المصدر السابق - ج 2 - صص 68 - 69.

بین این اصناف هشتگانه را ضروری می‌داند. در این صورت مراعات الاولی فالاولی به ترتیب میزان نیازمندی و فقر ضروری می‌نماید. (1)

بر اساس نظر امامیه، بسط و تقسیم زکات بین اصناف هشتگانه واجب نیست گرچه در صورت فزونی زکات و وجود اصناف مستحب است. بلکه جایز است مقدّم داشتن برخی اصناف بر برخی دیگر و اکتفاء به صنف واحد. و در صنف واحد هم لازم نیست بین همه افراد آن صنف تقسیم گردد بلکه جایز است به برخی از افراد بدهند. بنا به نظر امامیه به قدر کفایت یکسال می‌توان به او داد، به اندازه ای که بی‌نیاز و غنی گردد. (2) و بلکه بیشتر از کفایت یکسال هم برخی تنها برای یکبار گفته‌اند. (3)

انتقال زکات به سرزمین دیگر

در این مورد نظر امامیه بر این است که اگر مستحق زکات در آن منطقه ای که زکات از آن جمع آوری شده، وجود نداشته باشد، جایز است به منطقه دیگر منتقل شود. در این صورت هزینه حمل و نقل از خود زکات برداشت می‌شود. و در نقل و انتقال با فرض سلامت فرقی بین منطقه نزدیک و منطقه دور نیست. (4)

فقه‌های اهل سنت به اتفاق قائلند به اینکه لازم است زکات در خود شهری که زکات در آن واجب شده بین مستحقین توزیع گردد و در صورتی که اهل آن شهر بی‌نیاز از زکات گردند، همه زکات یا قسمتی از آن جایز است به شهر دیگر نقل شود. (5)

ص: 34

-
- 1- - (الجزیری، عبدالرحمن، المصدر السابق) و (القرطبی، محمد بن الرشد، المصدر السابق، ص 275).
 - 2- - (الشیخ المفید - المقنعة ص 243) و (الشیخ الطوسی، الاقتصاد، ص 283) و (الشهید الاول، اللمعة الدمشقیة، ص 43) و (النجفی، جواهر الکلام، ج 15 - ص 426) و (الطباطبائی الیزدی، العروة الوثقی، ج 4، ص 101) و (الخمنی، تحریر الوسیله، ج 1، ص 341) و (بهجت، توضیح المسائل (عربی)، ص 362).
 - 3- - بنی هاشمی، سید محمد حسن - توضیح المسائل مراجع - دفتر انتشارات اسلامی - قم - 1378 ه. ش - ج 2 - ص 168.
 - 4- - (النجفی، جواهر الکلام - ج 15 - ص 430 و 434) و (الطباطبائی الیزدی، العروة الوثقی - ج 4 - ص 142) و (بهجت، توضیح المسائل (عربی) - ص 367) و (الخمنی، تحریر الوسیله، ص 324).
 - 5- - (القرضاوی، یوسف - المصدر السابق - ص 814 و 815) و (ابوعبید، القاسم بن سلام - الاموال - بیروت - دار الفکر - 1408 ه. ق / 1988 / ص 712).

از امام صادق علیه السلام در حدیثی آمده است که ایشان فرمودند: «ولكن الله عزوجل فرض في اموال الاغنياء حقوقاً غير الزكاة فقال عزوجل «و الذين في اموالهم حق معلوم للمسائل و المحروم» (المعارج / 5 - 24) فالحق المعلوم و هو شئ ى يفرضه الرجل على نفسه في ماله، يجب عليه أن يفرضه على قدر طاقته وسعة ماله فيؤدى الذى فرض على نفسه ان شاء في كل يوم و ان شاء في كل جمعة و ان شاء في كل شهر، و قد قال الله عزوجل ايضاً: «اقرضوا الله قرضاً حسناً» (المزمل / 20) و هذا غير الزكاة و قد قال الله عزوجل ايضاً «ينفقوا مما رزقناهم سراً و علانية» (ابراهيم / 31) و الماعون ايضاً و هو القرض يقرضه و المتاع يعيره و المعروف يصنعه»⁽¹⁾ يعنى؛ خداوند عزوجل حقوقى غير از زكات در اموال اغنيا قرار داده است و مى فرمايد: «و كسانى كه در اموالشان براى سائل و محروم حق معلوم است» و حق معلوم چيزى است كه شخص بر خودش واجب مى كند كه از مالش بدهد. بر اين شخص لازم است كه اين مقدار را به اندازه وسع و طاقت خودش قرار بدهد و اگر خواست آن را هر روز يا هر جمعه يا هر ماه بپردازد و همچنين خداوند فرموده است «به خداوند قرض حسن بدهيد» و اين غير از زكات است و باز مى فرمايند «از آنچه كه روزى شان كرديم به طور آشكار يا پنهانى انفاق مى كنند» و ماعون يعنى قرضى كه مى دهد و كالائى كه عاربه مى دهد و كار نيكي است كه به انجام مى رساند.

كتاب مصباح الفقيه در اين بحث به تفصيل وارد شده و روايت بالا را حمل بر استحباب مؤكّد مى كند. صاحب مصباح الفقيه مى نويسد؛ در مال ابتداءً به اصل شرع، حق واجبى غير از زكات نيست، همان گونه كه افزون بر اصل، خبر معمر بن يحيى از امام كاظم عليه السلام نيز بر اين امر دلالت مى كند. امام كاظم عليه السلام مى فرمايند: خداوند عزوجل از هيچ بنده اى، از نمازى بعد از نمازهاى واجب و نه از صدقه اى بعد از زكات و نه از روزه اى بعد از روزه رمضان، نمى پرسد. مؤلف مصباح الفقيه (ره)، روايات وارده در تفسير آيه شريفه «والذين في اموالهم حق معلوم للمسائل و المحروم» را حمل بر استحباب مؤكّد مى كنند، ايشان پس از آن مى گويند، در جزئيات اين مسأله هيچ قول خلافى [از فقهاى اماميه] نقل نشده است، به جز قولى كه از شيخ طوسى (ره) در كتاب خلاف آمده و گفتند، در مال حق واجبى غير از

زکات واجب قرار داده شده است و آن، چیزی است که به آن «حق الحصاد» می گویند، مؤلف محترم (ره) در ادامه بحث می فرمایند، امر [در آیه شریفه «وآتوا حقه يوم حصاده»] به گواهی کلام امام صادق علیه السلام در خبر معاویه بن شریح دلالت بر استحباب می کند، زیرا امام علیه السلام فرمودند:

در زرع دو حق است، حقی که گرفته می شود و حقی که خود می پردازد، اما حقی که گرفته می شود عُشر و نصف العشر است و اما حقی که خود می پردازد، پس به این کلام خداوند عزوجل است: «وآتوا حقه يوم حصاده»... الی آخر الروایة.

ایشان در نهایت بحث می فرمایند که ظاهر اخبار ذیل آیه شریفه جز به استحباب قابل حمل نیست. افزون بر اینکه اگر این حق واجب بود، بر خاطر عموم ابتلا باید مانند زکات بین مسلمین مشهور می بود، حال آنکه مشهور در بین مسلمین خلاف آن را ثابت می کند. در هر حال شکی در استحباب مؤکد آن نیست و لذا سزاوار است ترك نشود. (1)

اگر زکات کفایت نکرد

و هر گاه به هر دلیلی زکات کفایت نکرد. امام موسی بن جعفر علیه السلام فرمودند که مابقی را باید حکومت پردازد. ایشان درباره صدقات و کیفیت تقسیم آن و مسئولیت امام در برابر سهامداران

صدقات چنین می فرماید:

«هشت قسم سهم صدقات (زکات) را باید در محلش به مقدار یکسان که آنها را بدون سختی و تنگی معیشت تأمین کند، تقسیم شود، اگر چیزی از آن زیاد آمد به حاکم برمی گردد و اگر کم آمد و آنها را کفایت نکرد به عهده حاکم است که از آنچه در دست دارد به مقداری که در خور آنها است خرجشان را بدهد تا بی نیازشان کند.» (2)

خلاصه و نتیجه فصل اول

وجوب زکات به صراحت در قرآن و حدیث بیان شده است. فقهای امامیه بر این مسأله اتفاق نظر دارند که وجوب زکات از ضروریات دین است و منکر آن با علم به آن کافر است.

ص: 36

1- - الهمدانی، الشیخ آغا رضا بن محمد هادی - مصباح الفقیه - مؤسسة النشر الاسلامی - قم - 1416 هـ - - الجزء الثالث عشر - صص 7 الی 11.

2- - العاملی، الشیخ الحر، وسائل الشیعه، همان ج 9، باب استیعاب مستحقین بالاعطاء، ح 3، ص 266.

در نزد اهل سنت افزون بر اصل وجوب زکات بر صاحبان نصاب، وجوب جمع آوری و توزیع آن بین مستحقین از طرف دولت امری اجتناب ناپذیر است و بر والی مسلمین واجب است که با مانعین زکات بچنگد تا زمانی که این حق را پردازند. در راستای اجرای این امر برخی از کشورهای اسلامی نظام پرداخت الزامی زکات را در پیش گرفتند و برخی دیگر از کشورها نظام داوطلبانه را برگزیدند. اگرچه مذاهب پنجگانه اسلام و فقه جدید اهل سنت در اصل وجوب زکات متفق القول هستند.

اما نظرات آنها درباره سعه و ضیق موارد زکات موجب وفور اموال زکوی یا قلت آن می شود. از این رو، انتخاب رأی فقهی می تواند اثر مهمی روی افزایش یا کاهش اموال زکوی و در نتیجه زدودن فقر از چهره جامعه اسلامی داشته باشد. آنچه که در عصر حاضر در کارائی و بهره وری زکات از حیث فقهی در رفع فقر مؤثر است، سعه و ضیق در دو جهت افراد مشمول زکات و اموال مشمول زکات است. مذاهبی که قائل به توسعه در هر دو جنبه اند، دارای بیشترین عایدات زکات هستند، و مذاهبی که قائل به ضیق در هر دو جنبه باشند، دارای کمترین عایدات زکات بوده در نتیجه قادر به حل مشکل فقر به وسیله زکات نیستند.

خلاصه نظرات مذاهب پنجگانه و فقه جدید اهل سنت و مقایسه آنها در طی جداول شماره 1 و 2 و 3 آورده شده است.

جدول شماره (1)

افراد مشمول زکات

عکس

□

همان گونه که از جدول شماره یک پیدا است، بنابر اجماع تمام مذاهب، بر مسلم بالغ عاقل به شرط

ص: 37

نصاب، زکات واجب است. در مذهب مالکی و شافعی و حنبلی مال کافر استثناء شده است و در مذهب حنفی افزون بر مال کافر، مال صبی و مجنون در صورتی که غیر از غلات اربعه باشد استثناء گردیده است.

در فقه جدید اهل سنت کماکان بر کافر زکات واجب نیست. اما برخی از علمای اهل سنت استدلال می کنند، از آنجا که معافیت غیر مسلمانان ساکن در محدوده حکومت اسلامی باعث توزیع ناعادلانه

در آمد و ثروت در جامعه و تجمع ثروت در دست غیر مسلمانان می گردد. از این رو، مالیاتی مساوی با زکات بر آنان وضع شود و این مالیات همانند زکات باید در فعالیت های رفاه عمومی برای جامعه غیر مسلمانان در کشور اسلامی مصرف شود.

در مذهب امامیه بر اموال صبی و مجنون زکات وضع نشده است. اما امام مسلمین علیه السلام یا نائب اومی تواند از کافر زکات اخذ کند. در مذهب امامیه گرچه اموال صبیان و مجانین از زکات واجب معاف هستند، اما با مشمول زکات شدن اموال غیر مسلمانان بالغ عاقل، به علاوه اموال مسلمانان بالغ عاقل منبع عظیمی از ثروت جهت اخذ زکات فراهم می آید. از این رو، مذهب امامیه از حیث اموال افراد مشمول زکات و عایدات زکوی آن در رتبه نخست قرار می گیرد و مذاهب دیگر در مراتب بعدی قرار دارند.

جدول شماره (2)

احکام مربوط به هر يك از اموال به نظر فقهای مذاهب پنجگانه به انضمام اجتهادات جدید اهل سنت

عکس

□

ص: 38

عكس

□

ص: 39

همان گونه که از جدول شماره 2 و جدول شماره 3 پیدا است، در فقه امامیه همه 21 مورد که مجموع ثروت ملّی را تشکیل می دهد مشمول فرائض مالی اسلام قرار می گیرد، در مذاهب چهارگانه اهل سنّت 8 تا 9 مورد که تعدادی از آنها در اقتصاد معاصر، بخش اصلی ثروت را تشکیل می دهند از دامنه فرائض مالی اسلامی خارج گشته اند. گرچه در فقه جدید اهل سنّت این امر اصلاح شده است و 17 مورد مشمول زکات گردیده اند و تنها دو مورد که آنهم اهمّیت چندانی ندارد از مشمولیت زکات

خارج شده اند و لکن هنوز از نظر درصد مشمولیت اندکی با فقه امامیه تفاوت دارند. در فقه امامیه 17 مورد از موارد مهم ثروت ملی مشمول خمس اسلامی است. یعنی بعد از کسر هزینه های تولیدی و هزینه های معمول زندگی 20% از منافع سرمایه مشروع به عنوان خمس خارج می گردد. این 20% از خالص پس انداز برداشت می شود، و اگر بخواهیم از درآمد ناخالص که مجموع مصرف و پس انداز است کسر کنیم با فرض اینکه میل متوسط مصرف 60% باشد، این رقم حدود 8% خواهد شد. حال آنکه در فقه جدید اهل سنت این 17 مورد مشمول زکات اسلامی است و اگر متوسط درصد زکات اسلامی را که بین 10% و 5% و نوعاً 5/2% است و فرض کنیم وزن این درصدها هم مساوی باشند، بخواهیم حساب کنیم حدوداً 6% می شود و اگر بخواهیم وزن واقعی 5/2% را به آن بدهیم، میزان درصد مشمولیت خیلی کمتر از 6% خواهد شد، البته با این تفاوت که زکات هر سال از مال در صورت رسیدن آن به نصاب دریافت می شود اما خمس تنها یک بار از هر مالی دریافت می شود. و در نهایت فقه جدید اهل سنت و فقه امامیه از لحاظ عواید زکات و خمس با هم برابر می شوند. و اگر بخواهیم خمس و مصارف آن را از زکات و مصارف آن جدا در نظر بگیریم که مشهور هم همین است، از نظر فقه امامیه تنها چهار مورد مشمول زکات واجب قرار می گیرد و از این حیث دارای کمترین عواید زکوی است.

و اما در مورد مصارف زکات، همه مذاهب پنجگانه بر اساس آیه 60 سوره توبه به اتفاق قائلند که اصناف مستحق زکات هشت صنف هستند. (1) و اگر مستحق زکات در آن شهری که زکات جمع آوری می شود، وجود نداشته باشد می توان آن را به شهر دیگر انتقال داد. و هرگاه زکات به هر دلیلی کفایت نکرد امام موسی بن جعفر علیه السلام فرمودند که مابقی را باید حکومت بپردازد.

ص: 41

1- - ائمة الصدقات للفقراء و المساکین و العاملين علیها و المؤلفة قلوبهم و فی الرقاب و الغارمین و فی سبیل اللّٰه و ابن السبیل.

محورهای بررسی

- سیر تکاملی قانون زکات

- اصول کلی قوانین و نظامات اداری زکات

- چگونگی صدور قانون زکات و قدرت قانونی آن

- اصول کلی قوانین زکات در بخش جمع آوری

- اصول کلی قوانین زکات در بخش توزیع

- خلاصه و نتایج فصل دوم

ص: 42

از پیش نیازهای اجرای زکات در هر کشوری افزون بر فقه زکات، تدوین قانون زکات است زیرا در پی تدوین این قوانین است که نهادهای اجرایی شکل گرفته و جمع آوری و توزیع آن ممکن می گردد.

یکی از روش های متداول برای انجام این کار، به هدف بهینه سازی قانون گذاری، مطالعه تطبیقی قوانین زکات کشورهای اسلامی است. در این فصل به بررسی قوانین زکات تعدادی از کشورهای اسلامی، نحوه تدوین و اصول کلی آن در بخش جمع آوری و توزیع می پردازیم.

الف - سیر تکاملی قانون گذاری زکات

اشاره

بیشتر قوانین زکات به تازگی تصویب شدند و از این رو، مهلتی برای تکامل قانون وجود نداشته است مگر در کشورهای سودان، اردن، یمن، مالزی، پاکستان و عربستان سعودی.

1 - سودان

سودان اول بار قانون صندوق زکات را در سیزده شوال سال 1400 ه.ق مطابق با 23/8/1980 میلادی صادر کرد. در این قانون دستور ایجاد هیأت امنای صندوق زکات جهت اداره زکات و جمع

ص: 43

آوری و توزیع آن تحت نظارت شورای عالی اوقاف و امور دینی داده شده است. در این قانون پرداخت زکات داوطلبانه بوده است. سپس حکومت موقت، در تاریخ اول محرم 1405 ه. ق مطابق با 26/9/1984 میلادی، اقدام به صدور قانون زکات و مالیات کرد. این قانون از شش فصل و چهل و شش ماده تشکیل شده بود. در این قانون پرداخت زکات الزامی شد و بر موارد ذیل وضع گردید: اموال باطنی، اموال ظاهری⁽¹⁾، زراعت و میوه جات، دام و احشام و معادن. دیوان زکات و مالیات تابع ریاست جمهوری گردید، سپس در سال 1406 ه. ق زکات و مالیات از هم جدا شدند و به مؤسسه

زکات «دیوان زکات» می گفتند که تابع وزارت امور اجتماعی و برنامه ریزی زکات و امور آوارگان گردید و سپس در سال 1989 میلادی به وزارت ارشاد و تبلیغ ملحق شد.

2- اردن

در اردن، ابتدا قانون زکات شماره 35 در سال 1944 میلادی صادر شد. در این قانون تصریح شده است که جمع آوری زکات به الزام قانون است و باید به طور نقدی از دام ها، زمین های زراعی، کالاهای تجاری و اموال و کالاهای وارداتی دریافت گردد. این قانون همچنین بر تشکیل شورای اداره صندوق و بر جوانب صرف اموال زکوی تصریح دارد. این قانون به مدت 9 سال اجرا می شد تا اینکه به موجب قانون شماره 89 در سال 1953 میلادی لغو گردید. قانون جدید با نام «مالیات خدمات

اجتماعی» بر اخذ قیمت و مبلغی که بر عین اموالی مثل دام ها و کالاهای تجاری و وارداتی وارد شده است تصریح می کند و نیز به آن، برداشت 10% مالیات بر درآمد اضافه شد. به این قانون تا سال 1978 میلادی عمل می شد تا اینکه به موجب قانون موقت شماره 3، سال 1978 میلادی که در آن پرداخت زکات داوطلبانه گردید، لغو شد و شورای اداره صندوق تشکیل شد. این شورا با تخفیف و کم کردن مالیات بر درآمد از زکات در صورتی که از 25% مال زکوی تجاوز نکند، موافقت کرد تا اینکه قانون موقت شماره 2 در سال 1982 میلادی صادر گردید. در این قانون به تخفیف کامل مبلغ زکات از

ص: 44

1- در نزد فقهای اهل سنت عموماً اموال ظاهری به احشام و زروع و ثمار اطلاق می گردد و اموال باطنی به نقدین پول و مال التجاره و مانند آن اطلاق می شود.

3 - یمن

در یمن شمالی (سابق) شورای رهبری در سال 1985 میلادی مصوبه ای را صادر کرد. در آن مصوبه مقرر شد اداره ای به نام «اداره واجبات مالی اسلام» تأسیس گردید. در شرح وظایف، این اداره موظف شده است که بر جمع آوری و توزیع واجبات مالی ای که شریعت واجب کرده است اشراف داشته باشد. سپس در سال 1980 میلادی مصوبه شماره 56 را صادر کرد. در این مصوبه بیان شده است که سازماندهی مجددی در اداره واجبات صورت گیرد. این مصوبه دارای تفصیل وظایف و شکل گیری چهارچوب سازمانی برای اداره مذکور می باشد.

4 - مالزی

در کشور مالزی در سطح ایالت ها تنها از يك محصول یعنی برنج از کشاورزان زکات دریافت می شود گرچه در بین ایالت های مختلف در حد نصاب زکات برنج اختلافات فاحشی وجود داشته است. در سال 1980 میلادی تأسیس «بیت زکات و مال» کامل شد و تحت نظارت و سلطه حکومت های محلی ایالت های مالزی که بالغ بر 14 ایالت می شد قرار گرفت سپس در سال 1986 قانون فدرالی مبنی بر هماهنگ سازی زکات در ایالت های مختلف صادر شد. این قانون عام و شامل بود. (1)

5 - پاکستان

ماده 31 قانون اساسی پاکستان تصریح می کند که حکومت پاکستان سعی می کند بهترین سازماندهی را برای زکات واجب داشته باشد. در سال 1979 میلادی قانون اجمالی زکات را صادر کرد سپس قانون تفصیلی زکات و عشر در تاریخ 20/6/1980 میلادی صادر گردید که تا الان

ص: 45

جریان دارد. جز تعدادی موادّ خاص مربوط به عشر، اجرای عملی این قانون از 15/3/1983 شروع شده است.⁽¹⁾

6 - عربستان سعودی

در عربستان سعودی، فرمان سلطنتی به شماره 17/2/28/8634 به تاریخ 29/6/1370 هجری قمری برابر با 7/4/1951 میلادی صادر شده است. در این فرمان به استیفای کامل زکات از افراد و مؤسّسات تصریح شده است. به دنبال آن در تاریخ 7/9/1370 هجری قمری مصوّبه ای دال بر ایجاد نهادی خاص که کارهای دریافت مالیات بردرآمد و زکات را بر عهده گیرد، صادر شد. نام این نهاد «مدیریت سازمان زکات و درآمد» گذاشته شد که تابع وزارت مالیه و اقتصاد ملّی بود.⁽²⁾ بعد از آن تعداد زیادی فرمان های سلطنتی و مصوّبه های وزارتی و متمم های اداری صادر شد. همه اینها در جهت برطرف کردن موانع عملی و اجرایی فرمان سلطنتی در استیفای زکات صورت گرفت، به ویژه در مسائلی که به اندازه گیری زکات و جهات و جوانب توزیع آن و عقوبت های مترتّب بر ممانعین زکات بر می گشت.

7 - کویت

در کویت، پرداخت زکات داوطلبانه است و برای آن بیت الزکاة تشکیل شده است. بیت الزکاة در کویت يك هیأت حکومتی است اما دارای بودجه مستقل که به موجب قانون شماره 5 سال 1982 میلادی تأسیس شده است تا هدف های زیر را محقق کند:

الف - جمع آوری و توزیع اموال زکوی و خیرات و مصرف آن در مصارف شرعیه.

ب - بر پایی و انجام کارهای خیر و نیک عمومی ای که دین حنیف اسلام به آن دعوت کرده است.

ص: 46

1- - محمد، فیض - العلاقة بین التحصیل الرسمي للزکاة و اداء الزکاة للجمعيات الخيرية - فی: الاطار المؤسسی للزکاة، ابعاده و مضامینه، تحریر بوعلام بن جلالی و محمد العلمی؛ المعهد الاسلامی للبحوث و التدريب، البنك الاسلامی للتنمية، جدّة، 1995م. ص 241.

2- - عبداللّه، احمدعلی؛ دراسة مقارنة لنظم الزکاة؛ فی: الاطار المؤسسی للزکاة، المصدر السابق، ص 175.

ج - تبلیغ و آگاهی دادن در مورد فریضه زکات و نقش آن در زندگی و افزایش روحیه همیاری و تعاون در بین افراد جامعه. این قانون تنها پنج ماده دارد. (1)

8 - مصر

در مصر بانک اجتماعی ناصر به موجب قانون شماره 66 در سال 1971 میلادی تأسیس شد. در آن قانون تصریح شده است که یکی از وظایف بانک جمع آوری زکات و توزیع آن از طریق بخش تأمین اجتماعی است. (2)

ب - اصول کلی و عام قوانین و نظامات اداری زکات

1 - مؤسساتی که به الزام قانون جمع آوری زکات را بر عهده دارند

چهارچوب کلی معظم این قوانین از فصول و ابواب تشکیل شده است و تحت این فصول و ابواب موادّی مشخص و تعریف شده درج گردیده است. قوانین زکات پاکستان، مالزی و سودان تعاریف مشخص و معینی از احکام زکات را شامل می شود. ساختار کلی این قوانین از ابواب زیر تشکیل شده است:

1 - آئین نامه ها و قوانین زکات.

2 - اقدامات جهت تعیین و تشخیص زکات و دریافت آن. 3 - ایجاد و تأسیس مؤسسه زکات و تعیین حدود و وظائف آن.

4 - تخلفات، مجازات ها و اقداماتی جهت رسیدگی به تظلمات.

5 - مقررات عمومی.

هر يك از قوانین، عربستان سعودی، پاکستان، مالزی، سودان و یمن دارای موادّی هستند که به مؤسسه زکات صلاحیت جمع آوری انواع معینی از زکات را بخشیده است.

ص: 47

1- - ضاحی العجیل. عبدالقادر؛ دراسة لانشطة الهيئات الزكوية التي لا تقوم، على الالزام القانوني للزكاة، في الاطار المؤسسي للزكاة، المرجع السابق، ص 279.

2- - العمر، فؤاد عبدالله؛ دراسة مقارنة لنظم الزكاة، في: الاطار المؤسسي للزكاة، المرجع السابق، ص 74.

2 - مؤسساتی که مسئولیت جمع آوری زکات داوطلبانه را بر عهده دارند.

مجموعه قوانین این مؤسسات تحت ابواب و فصول نیست بلکه شاکله قانون عبارت است از تعدادی مواد پشت سرهم. تنها اختلاف در تعداد مواد است. مثلاً قانون زکات کویت پنج ماده دارد و قانون زکات اردن دارای 14 ماده است و نوعاً مواد تشکیل شده است از اسم مؤسسه، مشخصات ویژه

مؤسسه و جوانب توزیع زکات و همچنین تشکیل شورای اداری. تحت این عنوان مؤسسات زکات

کشورهایی مانند بنگلادش، کویت، بحرین، مصر و عراق قرار می گیرد. در قوانین زکات این گونه

کشورها تصریح شده است؛ پرداخت زکات به دولت اختیاری و داوطلبانه است.

ج - چگونگی صدور این قوانین و قدرت قانونی آن

1) الزام قانونی به پرداخت یا پرداخت داوطلبانه

معظم قانونگذاران سازمان زکات با اختلاف اسامی که دارند قوانینی را صادر کردند. در مالزی قانون فدرالی نامیده می شود. در عربستان سعودی مرسوم ملکی (فرمان سلطنتی)، در بحرین عنوان آن مرسوم قانون (حکم قانون)، در سودان به آن امر موقت یا حکم موقت قانون زکات گفته می شود. همه این قوانین لازم الاجرا بوده و الزام قانونی دارد. به جز اینکه امر موقت با حکم قانون در زمانی که مجلس قانونگذاری وجود ندارد صادر می شود. اینها قانون نخواهد شد مگر بعد از تصویب مجلس

قانونگذاری در اولین فرصتی که مجلس منعقد می شود.

2) صلاحیت تفسیر نصوص وارده در قوانین و مقررات (کشورهایی که پرداخت زکات در آنها الزامی است)

1 - لیبی

در قانون زکات کشور لیبی که پرداخت زکات در آن، الزامی است، تصریح شده به اینکه صلاحیت تفسیر نصوص قانون به وسیله مصوباتی است که مجلس وزراء بنا به پیشنهاد وزیر دادگستری بر اساس نظریه کمیته ای که این وزیر از علمای شریعت اسلام و مشاورین حقوقی تشکیل داده است، به تصویب رسیده باشد. لایحه اجرائی آن در تاریخ 30 ذی الحجة 1391 ه. ق مطابق با 15/2/1973 میلادی

ص: 48

به تصویب هیأت وزیران رسیده است. (1)

2 - سودان

در قانون زکات این کشور آمده که متولی فتاوا درباره همه چیزهایی که در مورد اجرای این قانون بر اساس احکام شریعت اسلام لازم است، شورای فتاوی شرعی می باشد. فتاوی این شورا برای دیوان زکات و مالیات لازم الاجراء است. (2)

3 - پاکستان

در قانون زکات کشور پاکستان به وضوح بیان نشده که چه کسی صلاحیت تفسیر نصوص را دارد، لکن در آنجا اشاره شده است که حکومت می تواند با مجمع اندیشه اسلامی (مجلس الفکر الاسلامی) مشورت کند و برخی از گروه ها و اشخاص را در بعضی از حالات از زکات اجباری معاف کند همان طوری که اشخاص می توانند به خاطر تعارض اجرای زکات با مذهبشان شکایتی تنظیم کنند. در هر صورت، صلاحیت وضع قوانین اجرای زکات بر عهده شورای مرکزی است. البته شورای منطقه ای هم ممکن است با اجازه مجلس مرکزی یکسری مقررات و قوانین اجرایی را در مسأله اداری و سازماندهیزکات وضع کند. (3)

4 - عربستان سعودی

از قانون زکات عربستان سعودی چنین بر می آید که وزیر مالیه در صورت نیاز بعد از مشورت با هیأت شرعی ویژه یا همان شورای عالی قضائی (مجلس القضاء الاعلی) صلاحیت تفسیر نصوص وارده را دارد. (4)

ص: 49

1- - قانون الزکاة فی لیبیا، رقم 89 لسنة 1971 م الصادر عن مجلس قيادة الثورة فی رمضان 1391 هـ، الموافق 28/10/1971 م، ماده 24.

2- - قانون الزکاة و الضرائب فی السّودان، لسنة 1984 م الموافق 1405 هـ، ماده 11.

3- 1 - zakat and ushr ordinance, 1980, Ministry of Religious affairs, government of pakistan, article 24.

4- - مرسوم ملكی رقم 17/2/28/8634 بتاريخ 7/4/1951 باستيفاء الزکاة كاملة من الافراد و الشركات.

در قانون زکات مالزی تصریحی در زمینه صلاحیت تفسیر یافت نشد، گرچه شورای زکات این حق را دارد که به وضع سیاست های عمومی و عمل بر اساس آن پردازد. (1)

3) صلاحیت تفسیر نصوص وارده در قوانین و مقررات (کشورهایی که پرداخت زکات در آنها اختیاری است)

در قوانین زکات این گونه کشورها، اشاره ای به صلاحیت تفسیر نصوص وارده در قانون نشده است و لکن همه اینها بر این امر تصریح دارند که شورای اداری یا رئیس این شورا یا هر دو تا می توانند آموزش ها و مصوبات لازم برای اجرای احکام قانون زکات را انجام بدهند.

4) بهره مندی زکات از حمایت های مقررّه اموال عمومی

قوانین بحرین و اردن تصریح می کنند که جمیع معاملات و دعاوی مؤسسه زکات از مالیات و عوارض حکومتی معاف هستند. در قوانین زکات لیبی و مالزی و سودان آمده که اگر کسی از دادن زکات امتناع کرد به قوه قهریه از او گرفته می شود و بدهی زکات بر جمیع دیون مقدم است. قانون زکات مالزی آن را در رتبه دیون حکومتی قرار داده است. این قانون تمام مراسلات و محموله هایی را که به زکات تعلق دارد از عوارض پستی معاف کرده است. در هر حال اموال زکوی باید از حمایت

مقررّه اموال عمومی برخوردار باشد تا در هنگامی که مطالبات مختلف بر اموال مکلف قرار گرفت، زکات مال از آن برداشت گردد.

5) گسترده یکی کردن اداره جمع آوری و توزیع یا تفکیک آن دو

زکات الزامی

مؤسسه سات زکات در سودان، پاکستان، یمن و مالزی در زمینه ادغام اداره دریافت و توزیع زکات اتفاق نظر دارند، گرچه در روشها قدری اختلاف بین آنها وجود دارد. در عربستان سعودی همه اموال زکوی به حساب مؤسسه تأمین اجتماعی در مؤسسه پول این کشور واریز می شود غیر از زکات زراعت

ص: 50

و اثمار که به وسیله کمیته های محلی بین مستحقین توزیع می شود. در لیبی، مؤسسه زکات تنها سهم عاملین زکات را توزیع می کند و بقیه اموال را هیأت مدیره تأمین اجتماعی و جمعیت دعوت اسلامی بر اساس نصاب های زکات تقسیم می کند.

زکات داوطلبانه

در جمیع این مؤسسات جمع آوری و توزیع زکات در خود مؤسسه انجام می شود. ادغام اداره جمع آوری و توزیع در يك اداره یا تفکیک آن بستگی به موقعیت آن کشور و باورهای محلی آنجا دارد. لکن عنصر اساسی برای تعیین شکل سازماندهی زکات صلاحیت، لیاقت و توانایی جمع آوری و توزیع است.

د - اصول کلی قوانین زکات در بخش جمع آوری

1) نوع اموالی که زکات آنها واجب است و چگونگی پرداخت

قانون زکات لیبی، سودان، پاکستان، مالزی، یمن، عربستان در اینکه زکات زراعت و میوه جات را هم می توانند عیناً بپردازند و هم جایز است نقداً بپردازند، اتفاق نظر دارند. در قانون زکات پاکستان آمده که نقداً جمع آوری شود. ولی عیناً هم می توانند به شکل گندم و جو به شورای محلی بپردازند. در لایحه اجرایی قانون زکات لیبی آمده است که اگر زکات عیناً پرداخت شود و ضرورت هم اقتضاء کند که فوراً فروخته شود مثل اینکه جای مطمئنی برای حفظ و نگهداری آن موجود نباشد، در این صورت به وسیله کمیته ای که برای این منظور تشکیل می شود با حضور دو شاهد موثق فروخته می شود. قانون زکات عربستان سعودی و پاکستان و مالزی و یمن اتفاق نظر دارند بر اینکه قسمتی از اموال باطنی باید دریافت شود، البته با کمی اختلاف بین انواع اموال زکوی.

اموال باطنی ای که در پاکستان از آن زکات گرفته می شود عبارتند از: حساب های بانکی و اوراق بهادار که در محل خودشان مشمول زکات می شوند. از این حساب ها، حساب های ارزی مستثنی

هستند. تعداد این حساب ها به یازده نوع می رسد. (1) تنها حساب های پس انداز (اعم از جاری و قرض الحسنه) بیش از 65% زکات را در پنج سال گذشته تشکیل می داد. در پاکستان نام زکات زراعت، عُشر است. (2)

قانون زکات مالزی و لیبی و سودان و یمن و عربستان سعودی بر اخذ زکات انعام چه سائمه باشد و چه معلوفه اتّفاق نظر دارند به شرط اینکه عامله نباشد و تنها لیبی است که بر شتر و گاوی که در کشاورزی و آبیاری استفاده می شود هم زکات وضع کرده است. همچنین این کشورها در جواز قبول صدقات اختیاری و زکات فطره از طرف مؤسسه زکات اتّفاق نظر دارند. بر اساس نظام عربستان سعودی، قیمت گذاری چهارپایان توسط محاکم شرعی یا قضات بر اساس زمان و مکان و خشکسالی و قحطی یا فراوانی و سرسبزی انجام می گیرد.

اما در سودان به علّت موقعیت صحرائی و گرم و خشک بودن آن و تأثیر منفی بر ثروت حیوانی، تاکنون عملاً زکات احشام گرفته نشده است. در قانون زکات سودان تنها بر اموال دارای بازده (مال التّامی) زکات وضع شده است مانند مستغلات اجاره داده شده، کارخانجات، مزارع و امثال اینها. (3)

عربستان سعودی تنها در مورد کارخانجات، هتل ها، شرکت های فنی تولیدی و صاحبان ماشین های کرایه ای و دفاتر ساختمانی با سودان در این زمینه موافق است. همچنین قانون زکات سودان و عربستان و لیبی بر وجوب زکات معادن (از هر نوع) اتّفاق نظر دارند. قانون زکات مالزی و عربستان بر وجوب زکات مشاغل آزاد و حقوق کارمندان اتّفاق نظر دارند.

در ابتدا قانون زکات بین استیفای کامل یا استیفای نصف تردید کرد، پس از آن بر استیفای نصف صحّه گذاشت و توزیع نصف دیگر را بر عهده خود افراد گذاشت که به مصارف شرعیه برسانند. اما در مورد شرکت های سهامی و غیره، کل مبلغ زکات وارد اداره زکات و درآمد می شود.

ص: 52

-
- 1- این یازده نوع عبارتند از: 1 - حساب های پس انداز در بانک ها 2 - سپرده های مدّت دار 3 - سپرده های ثابت 4 - گواهی های پس انداز و سپرده 5 - سهام در شرکتهای سرمایه گذاری داخلی 6 - اسناد سهام بانک های تخصّصی سرمایه گذاری 7 - اسناد دولتی 8 - سهام شرکتهای و مؤسّسات 9 - مبالغ درآمدهای اقساطی بدینصورت که مبلغ بزرگی از مال در یکی از مؤسّسات گذاشته می شود و قرار می شود هر ماه به مستحق پرداخت شود 10 - اسناد بیمه زندگی 11 - پاداش پایان خدمت
 - 2- - العمر، فؤاد عبداللّه، المرجع السابق، ص 81.
 - 3- - قانون الزکاة السودانی عام 1989 ماده 40.

در قانون زکات پاکستان و مالزی نوع و طبیعت اموال در متن قانون نیامده بلکه این اموال را در جدولی ضمیمه قانون آورده اند تا هرگاه ضرورت اقتضاء کرد به راحتی تغییرات لازم را صورت بدهند. در جدول ضمیمه نظام و قانون پاکستان طبیعت اموال مشخص شده است و معدّل برداشت از این اموال و اساس و مبنای تقویم و تاریخ برداشت و جهت تکلیف شده به برداشت مشخص گردیده است.

قانون زکات سودان، اموال ذیل را از منابع مالی دیوان زکات بر شمرده است: 1 - زکات حاصله به موجب مقرّرات این قانون. 2 - زکاتی که از بیوت زکات و افراد در جهان اسلام به دست می آید. 3 - صدقات مالی ای که داوطلبانه جهت کمک و اعانه پرداخت می شود. 4 - درآمد و عائدی که از سرمایه‌گذاری اموال زکوی به موجب قانون به دست می آید. (1)

لازم به یادآوری است که هر يك از قوانین سودان و لیبی و مالزی در مقدار نصاب طلا که 85 گرم طلای خالص است و نصاب نقره که 595 گرم نقره خالص است اتفاق نظر دارند. اما بر اساس قانون زکات پاکستان اندازه گیری ها بر طبق توالی ذیل است: طلا؛ 48 گرم و 87 گرم - نقره؛ 32 و 612 گرم. (2) در قانون زکات سودان و لیبی آمده که نصاب زروع و ثمار پنج وسق است که معادل 652 کیلوگرم می باشد. اما در قانون پاکستان نصاب زروع 948 کیلوگرم و در قانون مالزی نصاب آن 1317 کیلوگرم می باشد. (3)

2) ضمانت اجرایی قوانین زکات و مجازات ها

در قوانین مؤسّساتی که زکات را داوطلبانه جمع آوری می کنند هیچگونه مجازاتی برای ممتنعین از زکات وجود ندارد. اما در قوانین مؤسّساتی که به الزام قانون دست اندرکار جمع آوری زکات هستند با اندک تفاوتی در برخی قوانین در مورد اعمالی که منجر به مجازات می شود، کیفیت مجازات و مقدار آن، بندهایی در نظر گرفته شده است. قانون لیبی کسانی را که از دادن زکات امتناع می کنند به اندازه

ص: 53

1- قانون الزکاة و الضرائب السودانی، عام 1984 م، مادة 58.

2- 16 - 1. sub zakat and ushr ordinance, Ibid, article 2.

3- القانون الفیدرالی للزکاة المالزی، 1986، جدول رقم 2.

ارزش و قیمت مال زکوی مجازات کرده و از آنها غرامت دریافت می کند. قانون سودان برای این افراد مجازات پرداخت در نظر گرفته و مقدار این غرامت کمتر از دو برابر مقدار زکات مقررّه نیست. اما قانون مالزی مانعین زکات را مجازات کرده و از آنها غرامتی معادل سه برابر قیمت و ارزش زکات دریافت می کند. در قانون مالزی پیش بینی شده است، هر کس که به گمراهی مؤسسه زکات کمک کند به صورتی که اظهار نامه های غیر صحیح را بپذیرد، مجازات می کند و نیز اگر کسانی مانع کار عاملینزکات گردند به پرداخت 1000 رنجیت (1) مالزی یا شش ماه حبس یا هر دو تا محکوم می گردند.

در قانون لیبی کسانی که از دادن زکات امتناع کنند یا از تحویل اظهارنامه در موعد مقرر تخلف کنند به پرداخت غرامت که از پنج دینار کمتر نبوده و از 100 دینار بیشتر نیست مجازات می شوند. اما قانون سودان این افراد را به زندان محکوم می کند و مدت آن از یکسال بیشتر نخواهد بود و در قانون مالزی برای این گونه افراد غرامت 500 رنجیتی یا سه ماه زندان یا هر دو تا در نظر گرفته شده است. در نظام سعودی و قانون زکات آن تا هنگامی که گواهی اداره زکات مبنی بر پرداخت زکات مستحقّه سال قبل را نیاورند، پاداش های پیمانکارها و متعهدین واریز نمی شود و قسط های آخر به آنها پرداخت نمی گردد. افزون بر اینکه اداره زکات و درآمد صلاحیت بازداشت متخلفین از پرداخت زکات را دارد. همچنین می تواند درآمد متخلفین زکات را تا زمانی که کاملاً پرداخت نکرده اند ضبط کند. همچنین پیمانکاران و متعهدین بزرگ زکات، تعهدات غیر رسمی و غیر علنی را محاسبه کرده و به حساب اداره زکات و درآمد وارد می کنند. و اما در سودان مالکین اراضی نمی توانند ملکیت هیچ ملکی را تغییر بدهند مگر بعد از پرداخت زکات. هر يك از قوانین زکات لیبی و سودان و مالزی این صلاحیت را به مؤسسه سه می دهد که زکات را به طور قهری و اجبار از امتناع کنندگان دریافت کند و یا به صورت مصادره، زکات را دریافت کند. کارمندان مؤسسه سه زکات در اینجا جانشین ضابطین قضائی هستند. هر يك از قوانین زکات مالزی و عربستان سعودی به مؤسسه زکات حق منع سفر را می دهند تا در مورد ممتنعین از زکات به کار بگیرند و آنها را از خروج پیش از پرداخت زکات منع کنند. (2)

ص: 54

1- به دلار مالزی رنجیت یا رنگیت می گویند.

2- - العمر، فؤاد عبدالله، المرجع السابق، ص 85.

در قانون زکات مالزی، بیشتر موادّ پیرامون مجازات امتناع کنندگان به طور تفصیلی بیان شده است، به شکلی که مجازات های هر يك از ممتنعین زکات و کسی که اظهار نامه زکات را به کمتر از ارزش واقعی ارائه کند و هر کسی که کمک کند به فرار شخص دیگر از زکات با گرفتن عوض یا بدون عوض و همچنین مجازات هر کسی که بدون پرداخت زکات مالزی را ترك کند یا کار عاملین زکات را کُند بکند یا بدون اجازه، زکات جمع آوری کند، همه اینها به طور روشن بیان گردیده است. (1)

3) موارد بخشودگی و عدم پرداخت

در قانون زکات پاکستان، به اندازه زکاتی که مکلف به صندوق های زکات می پردازد اجازه داده شده است تا از درآمد در هنگام پرداخت مالیات کسر کند، همان گونه که کسر کردن زکات اخذ شده از ثروت مشمول مالیات مجاز است. همچنین در این قانون اخذ مالیات بر اراضی و مالیات توسعه از زمین های که از آنها خراج دریافت می شود، ممنوع گردیده است.

در قوانین زکاتی که دست اندر کار جمع آوری زکات داوطلبانه هستند مانند قانون زکات اردن و بنگلادش و مصر به تنزیل کامل مقدار زکاتی که شخص به صندوق پرداخت کرده از درآمد مشمول مالیات اجازه داده شده است.

4) تدابیر تعیین مقدار زکات و تدوین اظهارنامه های لازم

همه قوانینی که زکات را به الزام قانون جمع آوری می کنند بر این مطلب متفقند که برای اندازه گیری و تعیین مقدار زکات باید اظهار نامه های زکوی لازم جهت دریافت زکات تدوین گردد. در قانون سودان و لیبی و مالزی و عربستان سعودی مکلف اظهار نامه اموال زکوی خودش را به مؤسسه می دهد. و اداره زکات و درآمد به همین اظهار نامه اعتماد می کند. این اعتماد تا زمانی است که شبهه قوی دالّ بر عدم صحّت اظهار نامه، اقامه نشده باشد. در صورت وجود شبهه، اداره از مکلف درخواست سند و دلیل برای صحّت اظهاراتش می کند. در این صورت اداره می تواند وارد اماکن مورد نظر گردیده و

ص: 55

بازدیدهای لازم جهت کسب اطلاع از اظهارات مکلف به عمل آورد و همچنین می تواند از هر راه دیگری که به اداره کمک می کند تا ارزش زکات واجب را اندازه گیری و تعیین کند، بهره بگیرد.

ه - - و انا اعتراض به احکام مؤسسه زکات

قوانین زکات در لیبی، عربستان سعودی، سودان و پاکستان بر وجود دو کمیسیون جهت رسیدگی به دادخواست ها و شکایات توافق دارند. یکی کمیسیون بدوی و دیگری کمیسیون تجدید نظر، البته با قدری اختلاف. در مدت مجاز تنظیم دادخواست، این کمیته ها به شکایات رسیدگی می کنند البته شکایاتی که مربوط به اصل واجب شدن زکات و آمدن وجوب بر شخص، اندازه گیری یا موارد دستور ضبط و مصادره اموال می باشد.

در قانون مالزی بر وجود تعدادی کمیسیون و کمیته با مساوی بودن سطوح آنها تصریح شده است. بر اساس قوانین مالزی و سعودی، اعتراض و استیناف مانع از دریافت زکات نمی شود. تشکیل کمیته ها از منطقه ای به منطقه دیگر فرق می کند و به طور معمول رئیس کمیسیون یا یکی از اعضای آن از شورای قضائی می باشد. لازم به یادآوری است که هم اکنون آنچه در سعودی جریان دارد عدم فتح باب اعتراض برای مکلفین است و بالطبع کمیته های بدوی و تجدید نظر هیچ وظیفه قضائی برای نظر در اعتراضات زکات ندارند. در حال حاضر، تنها وزیر مالیه بعد از مشورت با کمیته تجدید نظر مالیات گمرکی به شکایات رسیدگی می کند. (1)

در قانون لیبی و سودان اگر اختلافی بین مکلف و مؤسسه وجود داشته باشد، مکلف مقدار زیاده را نمی پردازد مگر بعد از تعیین زیاده به طور نهائی، یا بر اساس قانون سودان 75 درصد از زکات واجب هر کدام که بیشتر است می پردازد. در قانون پاکستان لازم است دادخواست اندازه گیری عشر را به کمیته ناظر بر کمیته تعیین عشر بدهند، البته بعد از اینکه 50 درصد ارزش عشر را پرداخته است. قانون مالزی در بیشتر قوانین مربوط به تدابیر و دادخواست و روش های مختلف آن، بررسی روشن و دقیقی دارد.

ص: 56

1- - جمجوم، عبدالعزیز، فريضة الزكاة و تطبيقاتها العلمية في المملكة العربية السعودية، ندوة الزكاة الثانية، المملكة العربية السعودية 1985 م، ص 86.

1) اصنافی که زکات در بین آنها توزیع می شود و ابزارهای توزیع

همه مؤسسه‌ساتی که زکات داوطلبانه را جمع آوری می کنند. در قوانین آنها ذکر شده که آن را صرف اصناف هشتگانه مستحقین زکات بکنند، معظم این اموال به طور مباشرتی صرف می شود و مابقی به کمک مؤسسات خیریه و اجتماعی داخل و خارج کشور توزیع می شود.

در قانون زکات سودان صنف «فی الرقاب» از مصارف زکات استثناء شده است. توزیع زکات از طریق کمیته های محلی بین فقرا و مساکین صورت می گیرد و کمک به مؤسسه‌سات دینی و اجتماعی به طور مستقیم از طریق دیوان زکات انجام می گیرد. اما زکات اموالی که از خارج از کشور به دست می آید بر حسب آنچه که رئیس جمهور بر طبق نیازهای مملکت و مقتضیات مصلحت در نظر دارد خرج و هزینه می گردد. (1)

اما قانون پاکستان تصریح کرده که صرف بر فقرا و مساکین و عاملین زکات گردد و مابقی را تحت عنوان وسائر مصارف دیگری که شرع اجازه داده آورده است. هزینه کردن زکات و صرف آن به طور مستقیم یا غیر مستقیم از طریق مدارس یا مؤسسات آموزشی کار و بهداشت انجام می شود. (2) اما قانونی تصریح کرده بر اینکه زکات برای مصارف هشتگانه آن به کار می رود، اگرچه در اقدامات اجرایی تعیین نکرد که سهم فی الرقاب چگونه هزینه می شود. در این کشور اداره عمومی زکات بر اساس نسبت های زیر دست اندر کار توزیع زکات می باشد:

عکس

□

نظام و قانون زکات عربستان سعودی آن را تنها در مصارف فقرا و مساکین هزینه می کند به حیثی که

ص: 57

1- - قانون الزکاة و الضرائب السودانی، عام 1986، ماده 54.

2- 1 - zakat and ushr ordinance, Ibid, article 25 sub6

کُلّ زکات جمع آوری شده را به حساب مؤسسه تأمین اجتماعی واریز می کند. اما زکات زراعت و اثمار از طریق کمیته های محلی هر امارت و هیأت امر به معروف بین فقراى مستحق تقسیم می شود. (1)

2) توزیع محلی زکات و ضوابط نقل آن

قانون سودان تصریح می کند که زکات هر منطقه ای در همان منطقه صرف شود مگر اینکه ضرورتی برای نقل و انتقال زکات از آن منطقه به منطقه دیگر وجود داشته باشد و این انتقال جایز نیست مگر با مصوبه رئیس جمهور. (2) در عربستان سعودی زکات زراعت و اثمار به صورت محلی توزیع می شود. در قانون پاکستان اجازه نقل زکات داده نشده مگر در موارد نیاز و حاجت، با اینکه طبیعت قانون پاکستان طلب می کند که زکات از صندوق مرکزی به صندوق های منطقه ای و از آنجا به صندوق های محلی واریز شود. این عدم اجازه برای این بود که معظم زکات مورد نیاز هر منطقه از همان منطقه به دست می آید و از این رو، دیگر نیازی به نقل زکات از منطقه ای به منطقه ای دیگر نیست. هر يك از قوانین سعودی و سودان به مالك این اجازه را می دهد که بخشی از زکات را صرف ارحام مستحق خودش بکند، به صورتی که بر اساس قانون سعودی از نصف تجاوز نکند و بر اساس قانون سودان از 20% نگذرد.

در نزد بانک اجتماعی ناصر در مصر توزیع محلی زکات از اعتبار خاصی برخوردار است، زیرا این نحوه توزیع اثر مهمی در وصول مستحق شرعی به زکات دارد و همچنین در تغییر و تحوّل نیروهای بیکار و قادر بر کار به نیروهای تولیدی اثر بارزی دارد. در بنگلادش مؤسسه زکات 50% از زکات حاصله را از طریق کمیته های محلی و مابقی را از طریق شورای مرکزی توزیع می کند. (3)

خلاصه و نتایج فصل دوم

اگر قرار باشد مصدري برای جمع آوری و توزیع زکات در نظر گرفته شود، لازم است ساختار

ص: 58

1- - قحف، منذر، تحصیل و توزیع الزکاة فی المملكة العربية السعودية، فی المواد العلمية البرنامج التدريس، المعهد الاسلامی للبوحت و التدريب، البنك الاسلامی للتنمية، 1416هـ، 1995م، صص 338.

2- - قانون الزکاة و الضرائب السودانی، 1984 م ماده 54 فرع أ.

3- - العمر، فؤاد عبدالله، المرجع السابق، ص 89.

اداری مناسب و قانون زکات مدون به عنوان دستور کار تعریف شود. یکی از روش های متداول برای انجام این کار به هدف بهینه سازی قانونگذاری و انتخاب ساختار مناسب اداری، مطالعه تطبیقی قوانین زکات کشورهای اسلامی و استفاده از تجربه آنها در این زمینه است.

این فصل با توجه به مطالعه ای که روی قوانین زکات 11 کشور اسلامی صورت داده است، تدوین شد. در شش تای از این کشورها پرداخت زکات الزام قانونی دارد که عبارتند از: لیبی، پاکستان، عربستان سعودی، سودان، مالزی، یمن. و در پنج تای از آنها پرداخت زکات به طور داوطلبانه است. کشورهایمانند اردن، کویت، بحرین، مصر، بنگلادش در این مقوله جای می گیرند.

این فصل بر اساس پنج محور به مطالعه این قوانین پرداخته است. در محور اول، سیر تکاملی قوانین زکات کشورهای اسلامی بیان شده است. در محور دوم، ریخت کلی قوانین در دو بخش زکات الزامی و زکات داوطلبانه مطرح گردید. نتیجه این شد که قوانین زکات الزامی دارای ابواب و فصول هستند، اما قوانین زکات داوطلبانه تحت ابواب و فصول نیستند بلکه شاکله این قوانین عبارت است از تعدادی مواد پشت سرهم. در محور سوم، چگونگی صدور این قوانین و قدرت قانونی آن بررسی شد و نیز در

صلاحیت تفسیر نصوص وارده در قوانین و مقررات این نتیجه حاصل شد که حتماً باید مرجع صالحی برای تفسیر نصوص وارده در قانون و مقررات وجود داشته باشد، گرچه در قوانین زکات داوطلبانه اشاره ای به تفسیر نصوص وارده در قانون نشده است و تنها اشاره شده است که آموزش ها و مصوبات لازم برای اجرای احکام قانون زکات به وسیله شورای اداری یا رئیس این شورا انجام می شود. در این محور همچنین درباره برخورداری از حمایت های متداول اموال عمومی و گستره ادغام اداره جمع آوری و توزیع یا تفکیک آن دو از هم بحث شده است و به این نتیجه رسیده است که ادغام یا تفکیک بستگی به موقعیت آن کشور و باورهای محلی آنجا دارد ولیکن عنصر اساسی برای تعیین شکل سازماندهی زکات، صلاحیت، لیاقت و توانایی جمع آوری و توزیع است.

در محور چهارم، اصول کلی قوانین زکات در بخش جمع آوری بیان شده است. تحت این عنوان، در چگونگی پرداخت به صورت نقدی یا عینی آمده است که قوانین زکات لیبی، سودان، پاکستان، مالزی، یمن و عربستان سعودی در اینکه زکات زراعت و اثمار، جایز است هم عیناً پرداخت گردد یا

تقدماً اتفاق نظر دارند. در بقیه اموال زکوی که تقدماً پرداخت می شد. مسلماً پرداخت نقدی این اموال در افزایش بهره وری و کاهش هزینه های مختلف حمل و نقل و نگهداری و غیره کمک بسیار مؤثری است.

افزون بر اینکه، مسائلی همچون ضمانت اجرایی این قوانین و مجازات ها و همچنین تدابیر لازم جهت اندازه گیری و تعیین زکات و تدوین اظهارنامه های زکوی مورد مطالعه قرار گرفت.

و در نهایت، محور پنجم، به اصول کلی قوانین زکات در بخش توزیع و اصناف مستحق و نحوه توزیع در بیان آنها به صورت متمرکز یا محلی می پردازد.

ص: 60

محورهای بررسی

1 - استقلال یا عدم استقلال مؤسسه زکات و ارتباطات اداری آن

2 - ساختار اداری

3 - مرکزیت یا عدم تمرکز در دو سطح اداری و جغرافیایی

4 - نقش کمیته های داوطلب مردمی

5 - محل تأمین هزینه های اداری و پرسنلی

ص: 61

در صدر اسلام با توجه به گسترش ارضی حوزه حکومتی اسلام و سقوط امپراطوری های کهن آن روز یعنی روم و فارس، دولت آن زمان با کاهش کنترل بر سرزمین های خودش و ورود ثروت های هنگفت مواجه گردید. این دو عامل ایجاب می کرد، سازماندهی اداری نسبتاً پیشرفته تری برای کنترل آن به وجود آید. از این رو، آنها با اقتباس از نظام دیوانی ایران، دیوان هایی مانند دیوان سربازان، دیوان درآمدها و دیوان های دیگر به وجود آوردند.⁽¹⁾ اما در مورد زکات خبر موثقی دالّ بر اینکه اداره و یادیوان خاصی برای آن به وجود آمده باشد به ما نرسیده است. شاید دلیل آن عدم نیاز به ایجاد اداره خاصی برای زکات بوده است. زیرا، دستور این بوده، زکات هر منطقه در بین اهالی همان منطقه توزیع گردد. هیچ گزارش معتبری از صدر اسلام در مورد اینکه زکات به مرکز اعزام شده باشد نداریم.

اگر قرار باشد زکات در يك جا جمع گردد سپس توزیع گردد، ضرورت اقتضاء می کند يك نظم خاصی برای آن به وجود آید تا بتوان عمل جمع آوری و توزیع را به نحو احسن به انجام رسانید، به

ص: 62

ویژه برای عصر حاضر و با توجه به افزایش شدید ثروت و جمعیت، جهت شناسائی اموال زکوی و جمع آوری آن و شناسایی افراد نیازمند و توزیع زکات، ضرورت ایجاد یک ساختار اداری هدفمند بر همگان پوشیده نیست. زیرا، بدون داشتن یک ساختار اداری مستحکم، انجام این کار بزرگ به صورتکارا و شایسته ممکن نیست. هدف از بررسی ساختار اداری مؤسّسات زکات کشورهای اسلامی، شناسایی انواع ساختارهای اداری، مبانی و اساس آنها و نیز ارزیابی کمی و کیفی آنها از نظر کارایی و بهره وری است. در این رابطه به بررسی استقلال یا عدم استقلال مؤسّسه زکات، ساختار اداری، تمرکز یا عدم تمرکز در دو سطح اداری و جغرافیایی نقش کمیته های محلی، هزینه های اداری، تکنولوژی جدید و دیگر عناوین مرتبط می پردازیم. کشورهای مورد مطالعه عبارتند از: یمن، عربستان سعودی، سودان، پاکستان، مالزی، کویت و مصر.

یمن

بر اساس مصوّبه جمهوری شماره 31 سال 1974 م، ذیل دستور ایجاد و سازماندهی وزارت مالیه، یکی از وظایف این وزارتخانه تشکیل «اداره کل واجبات» تحت اشراف بخش درآمدهای آن قرار داده شد. سپس رئیس مجلس وزراء با تصویب مصوّبه شماره 8 سال 1974 م، وظایف اداره کل واجبات را به شرح ذیل مشخص کرد:

1 - فراهم کردن ابزارهای لازم جهت محاسبه و برآورد واجبات مالی (زکات) که شریعت اسلام واجب کرده است.

2 - پی گیری جمع آوری واجبات (زکات) چه عینی و چه نقدی در وقت مناسب، به طوری که استیفای حق دولت را کاملاً تضمین کند.

3 - مشخص کردن و اندازه گیری زکاتی که جمع آوری آن با تأخیر انجام می شود و پی گیری آن.

4 - اجرای مصوّبات متعلّق به مصارف زکات.

5 - رسیدگی به دستمزدها و حقوق عاملین و کارگزاران.

در ادامه وزیر مالیه طی مصوّبه شماره 1 سال 1974 م، ادارات تابعه اداره کل واجبات را به ترتیب

1 - اداره تعیین و تصویب و تقریر واجبات

2 - اداره محاسبه و پی گیری جمع آوری واجبات

3 - اداره توزیع واجبات.

این ادارات به قسمت های مختلف تقسیم می شوند و هر قسمت مسئول یکی از استان های جمهوری یمن است. در عمل روشن شد که باید يك اداره و یا سازمان مختص به زکات تشکیل گردد. زیرا، اداره کل واجبات که در داخل وزارتخانه بود قادر به انجام این مهم نبود. در نتیجه، دولت دستور تشکیل سازمان واجبات (مصلحة الواجبات) را صادر کرد. با تشکیل شدن «سازمان واجبات»، اداره کل واجبات در وزارت مالیه، تنها، حلقه اتصال بین آن سازمان و وزارت مالیه که اشراف بر جمیع اموال عمومی دارد، گردید. در ماده اول مصوبه مجلس رهبری (قرار جمهوری) شماره 33 سال 1975م به ایجاد این اداره با نام «مصلحة الواجبات» تصریح شده است. در این ماده آمده که این اداره تابع وزارت مالیه بوده و مقر آن در شهر صنعا است و در هر يك از استان ها و مناطق و نواحی دفاتر فرعی خواهد داشت. (1) و برای انجام وظایف اعم از تعیین و جمع آوری و توزیع واجبات مالی که شریعت آن را واجب کرده است دارای دو اداره کل است:

أ - اداره کل تعیین (تقریر) واجبات،

ب - اداره کل اندازه گیری و پی گیری جمع آوری و توزیع.

يك سری ادارات هم هستند که به دفتر ریاست ملحق می شوند. این ادارات عبارتند از: اداره آمار و برنامه ریزی و پی گیری، اداره کل کنترل و بازرسی، اداره کل امور مالی و اداری، و دو اداره هم مختص به دفتر ریاست هستند. یکی اداره کارکنان خود دفتر و دیگری اداره امور حقوقی و شکایات است. در یمن همه فعالیت ها چه در سطح اداری و چه در سطح جغرافیایی به صورت مرکزی انجام می شود.

ریاست سازمان وظیفه مهم اجرای سیاست های دولت را بر عهده دارد و این کار را از طریق اشراف

ص: 64

1- - العاضی، محمد یحیی حسین؛ ادارة تطبيق الزكاة في اليمن؛ في المواد العلمية لبرنامج التدريب على تطبيق الزكاة في المجتمع الاسلامي - تحرير منذرقحف؛ المعهد الاسلامي للبحوث و التدريب، البنك الاسلامي للتنمية، جدة، 1995م، صص 617 - 624.

عامی که بر اداره امور زکات از نظر تعیین و جمع آوری دارد و نیز از طریق دفاتر این سازمان که در تمام استان ها وجود دارند، به انجام می رساند. (1)

کمیته های داوطلب محلی در یمن نقش فعالی ندارند و تمام کارها مستقیماً از طریق کارمندان رسمی اداره و به کمک امنای محلی آنها که مورد اعتماد دولت و عاقل و شیخ آنجا هستند، انجام می شود. هزینه های اداری و بودجه این سازمان از طریق بودجه عمومی دولت تأمین می شود. (2)

رئیس اداره مسئول تمام نظارت های شرعی و اداری است و از طریق ادارات نظارت و بازرسی این کار را به انجام می رساند. (3)

عربستان سعودی

این کشور در زمره اولین کشورهایی است که در عصر حاضر به اجرای احکام زکات، جمع آوری و توزیع آن اقدام کرده است. در ابتدا تنها از اموال ظاهری مانند احشام سه گانه و غلات چهارگانه زکات می گرفت و از اموال باطنه ی مانند طلا و نقره زکاتی دریافت نمی کرد. سازماندهی اجرای زکات در این کشور بنا بر فرمان سلطنتی شماره 17/2/28/8634 به تاریخ 29/6/1370 ه.ق به انجام رسیده است. بنا بر مقتضیات زمان و تحولات تاریخی در آن کشور، دو اداره مستقل و جدا از هم، اداره زکات را بر عهده دارند. اولین اداره مربوط به امارت های مختلف می شود که از قدیم الایام بر جمع آوری و توزیع زکات زراعت و اثمار و انعام اشرف داشتند و آن را اداره می کردند. دومین اداره مربوط به مدیریت سازمان زکات و درآمد است که تابع وزارت مالیه و اقتصاد ملی است و به موجب مصوبه وزرائی شماره 394 در 7/8/1370 ه.ق به وجود آمده است

و اداره و جمع آوری زکات مال التجاره را بر عهده دارد. این سازمان پس از جمع آوری زکات مال التجاره آن را به طور کامل به سازمان تأمین اجتماعی که تابع وزارت کار و امور اجتماعی است تحویل

ص: 65

1- العاضی، محمدیحیی حسین؛ المصدر السابق، ص 625.

2- العاضی، محمدیحیی حسین؛ المصدر السابق؛ ص 663.

3- العاضی، محمد یحیی حسین؛ المصدر السابق صص 641 - 643.

می دهد تا در بین مستحقین تقسیم شود. (1) از نظر ساختار اداری، سازمان زکات و درآمد به طور طبیعی به دو فرع و شاخه اصلی تقسیم می شود که عبارتند از: زکات و درآمد، زکات به ادارات مختلفی بر اساس نوع معینی از زکات تقسیم می شود. هر يك از ادارات زکات و درآمد، در شهرهای بزرگ دفاتر فرعی دارند. (2)

نظام زکات سعودی دو عمل جمع آوری و توزیع زکات را از هم تفکیک کرده است. از این رو، سازمان های زکات تنها صحبت از جمع آوری زکات می کنند و بحثی از توزیع آن در کار نیست. بخش اعظم توزیع زکات به اداره مستقلی در وزارت کار و امور اجتماعی واگذار شده است. این وزارت مسئولیت تأمین اجتماعی را بر عهده دارد. بخش دیگر آن که مربوط به زکات خرما (تمر) است، به وسیله کمیته های توزیع التّمور انجام می شود. این کمیته ها از طرف امارات تعیین می شوند و کارشناسایی فقرا و مقدار نیازمندیشان به خرما را به انجام می رسانند. این کمیته ها کار تخمین مقدار محصول باغ های خرما را نیز بر عهده دارند. بعد از انجام این مراحل، اقدام به صدور برگه هایی می کنند که در آنها از صاحبان باغ ها و پرداخت کنندگان زکات خواسته می شود که مقدار معینی از خرما را که پیش تر برآورد شده، در اختیار تسلیم کننده برگه قرار بدهند. و به این صورت، فقیر مستقیماً در هنگام برداشت محصول از صاحب باغ، زکات مستحقّه را دریافت می کند. در این روش هزینه های حمل و نقل، انبارداری و غیره از دوش سازمان زکات برداشته می شود. (3)

در عربستان سعودی، اداره زکات و درآمد با کمیته های محلی (با همکاری و هماهنگی امرای روستاها و شهرهای کوچک) در مناطق مختلف کشور همکاری دارد. (4) در قانون زکات عربستان سعودی، زکات را بر سعودی ها واجب کرده است. با اهل بحرین و کویت و قطر معامله سعودی

ص: 66

1- - عبدالله، احمد علی - دراسة مقارنة لنظم الزكاة: الاموال الزكوية، في الاطار المؤسسي للزكاة، المصدر السابق، ص 177.

2- - العمر، فؤاد عبدالله؛ المصدر السابق، ص 90.

3- - قحف، منذر - تحصيل و توزيع زكاة، تجربة المملكة العربية السعودية - في: المواد العلمية لبرنامج التدريب - المصدر السابق، ص 338.

4- - العمر، فؤاد عبدالله - دراسة مقارنة لنظم الزكاة الجوانب العامة و الادارية و التنظيمية، في: الاطار المؤسسي للزكاة، المصدر السابق، ص 93.

می شود. اماغیر از اینها مشمول مالیات بر در آمد هستند.⁽¹⁾ هزینه های اداری و حقوق پرسنل سازمان زکات و درآمد از طریق بودجه عمومی دولت تأمین می شود. نظارت شرعی بر حسن انجام امور بر طبق شرع و همه مسائل مبتلا به، به شورای عالی قضائی جهت انشاء رأی ارجاع می شود.⁽²⁾

در قانون زکات عربستان سعودی يك نحوه آزادی برای ادارات مختصه زکات در داشتن ارتباطات مختلف با دیگر دستگاه ها در نظر گرفته شده است، غرض از این ارتباطات رسیدن به اطلاعات لازم جهت اندازه گیری و تعیین مقدار زکات اموال مکلفین است. هیچیک از دستگاه ها به موجب قانون نمی توانند از دادن اطلاعات خودداری کنند.⁽³⁾

سودان

دیوان زکات در سودان از جمله مؤسسات زکاتی است که به طریق الزام و اجبار در پرداخت زکات عمل می کند. این دیوان در سال 1984 میلادی به وجود آمد. پیش از سال 1984، کار جمع آوری و توزیع زکات را «صندوق زکات» که در سال 1980 میلادی تشکیل شده بود، انجام می داد. پرداخت زکات به صورت اختیاری، نشان می دهد که مبلغ جمع آوری شده در آن مدت چهار ساله خیلی کم بود. از این رو، دولت از سال 1984 میلادی با تشکیل «دیوان زکات» به جمع آوری الزامی زکات اقدام کرد که تا هم اکنون ادامه دارد.⁽⁴⁾

از نظر استقلال یا تبعیت، این مؤسسه زمانی که عنوان «صندوق زکات» را داشت تابع مجلس اعلای اسلامی آن کشور بود، پس از آن شخصیت اعتباری مستقل پیدا کرد و با عنوان «دیوان زکات و مالیات» تابع رئیس جمهوری شد. و پس از اینکه تابع وزارت حمایت اجتماعی گردید اسم آن به «دیوان زکات» تغییر یافت و از بخش مالیات جدا گردید. و در نهایت نیز با همین عنوان «دیوان زکات»

ص: 67

1- - قحف، منذر، تحصيل و توزيع الزكاة، تجربة المملكة العربية السعودية - المصدر السابق، ص 331.

2- - العمر، فؤاد عبدالله، المصدر السابق، ص 95.

3- - العمر، فؤاد عبدالله، المصدر السابق، ص 96.

4- - الساعوري، احمدعلي؛ اساليب التحصيل في السودان، في المواد العلمية لبرنامج التدريب، المصدر السابق، ص 401.

جزء ادارات تابعه وزارت ارشاد و تبلیغ شد. (1)

دستگاه زکات در این کشور بر اساس عدم تمرکز عمل می کند تا بتواند هر چه بهتر قاعده «منطقه ای بودن جمع آوری و توزیع» را محقق کند. (2) گرچه در بعضی فعالیت ها مانند تحقیق و تفحص و برخی موارد جمع آوری و توزیع بر اساس مرکزیت عمل می کند. این دستگاه دارای ادارات مرکزی و منطقه ای و محلی است و از لحاظ سیستم اداری به صورت باز عمل می کند. (3) دیوان زکات سودانافزون بر جمع آوری زکات، توزیع آن را نیز بر عهده دارد البته نه به طور مستقیم بلکه با همکاری تعداد زیادی از کمیته های محلی در مساجد به توزیع زکات در بین مستحقین می پردازد. تعداد این کمیته ها در سال 1988 میلادی بیش از 932 کمیته بوده است. (4)

زکات واجب در قانون سودان بر هر مسلمان سودانی چه در داخل و یا در خارج و بر هر مسلمان غیر سودانی مقیم سودان مقرر شده است. اما سودانی های غیر مسلمان یا هر شخصی که در سودان کار می کند یا در آن اقامت گزیده است، مالیات تکافل اجتماعی می پردازد. در باره اینها هم نصاب رعایت می شود و بیشتر از نصاب زکات نیست. دیوان زکات سودان، اداره خاصی را برای زکات مهاجرین در نظر گرفته است. این اداره کیفیت جمع آوری و کیفیت مصرف زکات را در مکانی که با مهاجرین توافق شده است، معین می کند. (5)

دستگاه زکات در سودان بر اساس خود گردانی، جهت مصارف اداری 10% از زکات حاصله را پیش از توزیع بین اصناف هشتگانه بر می دارد و برای حقوق کارکنان و پاداش آنها حدود 5/12% را به عنوان عاملین زکات در نظر می گیرد. (6)

ص: 68

-
- 1- - العمر، فؤاد عبدالله؛ المصدر السابق، ص 89.
 - 2- - محمد، محمدابراهیم؛ تطبيقات عملية في جمع الزكاة، حالة تطبيقية في السودان، في: الاطار المؤسسي للزكاة المصدر السابق، ص 325.
 - 3- - العمر، فؤاد عبدالله، همان، ص 90.
 - 4- - احمد، الجعلى البشير، توزيع الزكاة في السودان، في: المواد العلمية لبرنامج التدريب، المصدر السابق ص 473.
 - 5- - العمر، فؤاد عبدالله، همان، ص 94.
 - 6- - محمد، محمدابراهیم - المصدر السابق، ص 325.

برای اینکه مواد قانون و بخشنامه ها و لوائح و نیز اجرای عملی آنها مطابق شرع انجام گیرد، نظارت شرعی به دو نوع نظارت شرعی سابق و نظارت شرعی لاحق انجام می شود. قوانین پیش از صدور، جهت اعلام رأی و نظر به کمیته فتاوی شرعی دیوان زکات و نیز به مجلس فتاوی شرعی دولت عرضه می شود. و سپس در دستگاه های تبلیغاتی برای عموم منتشر می شود تا همه علمای علوم جدید و نیز متخصصین شریعت در این باره نظر بدهند. این آراء و نظرات پس از جمع آوری به دستگاه های

قانونگذاری جهت صدور قوانین زکات ارجاع می شود. این قوانین پس از صدور با کنترل کمیته فتاوی شرعی دیوان جهت اجرا به ادارات تابعه ابلاغ می شود. در مرحله نظارت لاحق، کمیته فتاوی شرعی دیوان، شکایات مردم یا عاملین زکات را مبنی بر اینکه در جایی بر خلاف شرع یا قانون عمل شده است، دریافت می کند و بعد از رسیدگی، انشای رأی می کند. این رأی برای دیوان زکات الزام آور است. نظارت اداری نیز در هر دو جنبه نظارت سابق و نظارت لاحق مورد تأکید است.

کنترل سابق با تأکید بر این نکات انجام می شود:

1 - ساختار اداری دیوان زکات باید متناسب با نقشی باشد که زکات در جامعه و شریعت دارد.

2 - عاملین زکات باید از میان اشخاص امین و کاری (1) انتصاب شوند.

برای کنترل و نظارت لاحق جهت نظارت بر حسن انجام امور، اداره بازرسی و نظارت داخلی، شورای عالی مدیران کل زکات و کمیته فتاوی شرعی بر اساس نصوص وارده در قانون، کار نظارت و کنترل را انجام می دهند. (2) امر آموزش و تبلیغ مورد اهتمام دیوان زکات سودان بوده و این دیوان اقدام به برپایی سمینارها و دوره هایی برای آموزش احکام زکات و اجرای آن جهت عاملین زکات و کارمندان خودش، نموده است، و برای افزایش اطلاعات عموم مردم و تشویق آنها، گردهمائی ها، مصاحبه ها، مقالات روزنامه ای و کنفرانس های رادیویی و تلویزیونی ترتیب داده است. (3)

ص: 69

1- انّ خير من استأجرت القوی الامین.

2- - الساعوری، احمد علی محمد، الرقابة الشرعية و المالية و الادارية لنظام الزكاة المعاصر بالسودان في: الاطار المؤسسي للزكاة، المصدر السابق، صص 354 - 367.

3- - العمر، فؤاد عبدالله، المصدر السابق، ص 98.

پاکستان، اجرای قانون زکات و عشر را از سال 1980 م شروع کرد. بر اساس این قانون، يك شورای مرکزی برای زکات و يك اداره مرکزی برای آن تشکیل شد. شورای مرکزی يك هیأت عالی است که وضع سیاست ها را بر عهده دارد و اداره مرکزی وظیفه اش اجرای این سیاست ها است. این اداره در راستای اجرای این سیاست ها اقدام به صدور مقررات و لوائح تفصیلی جهت اندازه گیری و جمع آوری و حسابداری و نظارت و توزیع برای سازماندهی زکات نموده است. (1)

دستگاه زکات در این کشور با وزارت مالیه و خزانه ارتباط دارد و با آن مانند يك اداره تابعه رفتار می شود. (2) این دستگاه از پنج طبقه تشکیل شده و شورای مرکزی در وسط این پنج طبقه بوده و محور آنهاست. و اما طبقات دیگر عبارتند از: شورای منطقه ای زکات؛ که در هر يك از مناطق چهارگانه يك شورا وجود دارد. در نتیجه، این کشور دارای چهار شورای منطقه ای است. کمیته زکات استانی؛ در هر يك از 81 استان يك کمیته زکات وجود دارد. بنابراین، در مجموع 81 کمیته زکات استانی وجود دارد. در هر يك از استان ها افزون بر کمیته زکات استان، واحدهایی جهت جمع آوری انواع مختلف زکات وجود دارد که در نظام اداری پاکستان به آنها «طلوق» می گویند. در مجموع این کشور دارای 300 طلوق است. آخرین طبقه و سطح اداری، کمیته محلی زکات است، که در هر يك از مراکز (3) پاکستان وجود دارد. تعداد کل این کمیته های محلی حدود 37880 کمیته است.

شورای مرکزی زکات دارای شش عضو است و ریاست آن بر عهده یکی از قضات محکمه عالی قضایی پاکستان می باشد. به این شورا، هشت عضو غیررسمی که سه نفر آنها از علما هستند، ملحق می شوند. و نیز هفت عضو رسمی که مدیر کل زکات و وزیر مالیه و امور دینی و رؤسای ادارات زکات در مناطق چهارگانه از جمله آنها هستند، به شورای مرکزی ملحق می شوند. کار این شورا انجام

ص: 70

1- - اکرم خان، محمد - دراسة مقارنة لنظم الزكاة، الضوابط الشرعية و الادارية و المالیه - فی: الاطار الموسسى للزكاة، المصدر السابق، ص 109.

2- - العمر، فؤاد عبدالله، المصدر السابق، ص 89.

3- مرکز عبارت است از قریه که عدد ساکنین آن بین دو تا سه هزار نفر است، و در شهر به آنها محله می گویند، و هر محله جمعیت ساکنین آن ما بین سه هزار تا چهار هزار نفر می باشد.

ارشادات و راهنمایی های مربوط به پیشبرد سیاست ها و نیز اشراف و نظارت بر امور مربوط به زکات و عشر در کل مناطق است.

کمیته زکات استان

اعضای این کمیته هفت نفر هستند و ریاست آنها بر عهده يك نفر غیر رسمی گذاشته شده است و پنج عضو غیر رسمی دیگر و يك معاون اجرایی نیز به آن ضمیمه هستند. این کمیته براساس بخشنامه های شورای مرکزی زکات و شوراهاى منطقه ای، کار نظارت و اشراف بر حسن انجام وظیفه کمیته های جمع آوری و کمیته های محلی و کارهای برآورد، جمع آوری عشر و صرف و توزیع اموال زکوی این کمیته ها را بر عهده دارد. انتصاب اعضای غیر رسمی این کمیته ها از طرف شوراهاى منطقه ای زکات صورت می گیرد.

کمیته جمع آوری زکات (لجنة التحصيل)

این کمیته دارای هفت عضو است که عبارتند از يك رئیس، يك معاون اجرایی جمع آوری و پنج عضو غیر رسمی. برای تشکیل این کمیته، رؤسای همه کمیته های محلی زکات گردهم آمده و شش نفر از میان خود برای این کار انتخاب می کنند، بعد این شش نفر از میان خود رئیس انتخاب می کنند و يك نفر نیز به عنوان معاون اجرایی برگزیده می شود. کار این کمیته همانند کمیته زکات استان، اشراف و نظارت بر کار جمع آوری زکات کمیته های محلی است.

کمیته های محلی زکات

این کمیته ها از يك رئیس و شش عضو تشکیل شده اند. همه اینها اعضای غیر رسمی هستند. انتخاب اینها از طرف ساکنین محله انجام می گیرد. کمیته های محلی زکات اصل و پایه اساسی نظام زکات هستند و در حقیقت کار اصلی و حقیقی در مورد زکات را اینها انجام می دهند، وظایف اینها شامل: تعیین میزان عشر و جمع آوری آن به الزام قانون، جمع آوری زکوات داوطلبانه، تبرعات و نیز توزیع زکات

حاصله در بین مستحقین، و حفظ و نگهداری صندوق محلی زکات به صورت مرسوم، و ثبت اسامی و نام نویسی افراد ساکن محله که نیاز به کمک از اموال زکوی دارند. (1) در پاکستان ساختار سازمانی و اداری دستگاه زکات در این کشور بر اساس نظام دیوان سالاری و ضوابط اداری استوار است و بر اساس عدم تمرکز عمل می کند، گرچه در برخی فعالیت ها مانند تحقیق و تفحص و بعضی مصارف خاص به صورت مرکزیت عمل می کند. با وجود اینکه همه فعالیت ها به طور موازی در سطح مناطق انجام می شود، بخش جمع آوری و بخش توزیع زکات از هم تفکیک نشدند و همان طوری که در بالا بیان شد نقش کمیته های داوطلب محلی در پاکستان غیر قابل انکار و اساساً وظایف عملی جمع آوری و توزیع بر دوش اینها گذاشته شده است. (2)

قانون زکات پاکستان، زکات را تنها بر مسلمانان پاکستانی وضع کرده است و بر غیر مسلمان ها و غیر پاکستانی ها واجب نکرده است. این قانون مذاهب اعتقادی و فقهی مسلمانان پاکستانی را نیز رعایت کرده است. به صورتی که هر يك از مکلفین می توانند بر هر اجرائی که موافق اعتقاد و مذهبشان نیست اعتراض کنند. (3)

هزینه های اداری

در این کشور هزینه های اداری تا جایی که ممکن بوده به پایین ترین حد کاهش داده شده است. حکومت فدرالی همه هزینه های اداری شورای مرکزی زکات و اداره مرکزی آن و شوراهای منطقه ای زکات و ادارات مربوط به آن و کمیته های زکات استانی و کمیته های تحصیل زکات را خود بر عهده گرفته است. تنها به کمیته های محلی اجازه داده شده که می توانند تنها تا 10% از کل زکات حاصله را صرف هزینه های اداری شان بکنند. (4)

ص: 72

1- - احمدیت، برویز - دراسة عن حالة تحصيل الزكاة في الباكستان، في: الاطار المؤسسي للزكاة - المصدر السابق، صص 461 - 463.

2- - العمر، فؤاد عبدالله، المصدر السابق، صص 3 - 91.

3- - احمدیت، پرویز، المصدر السابق، ص 466.

4- - احمدیت، پرویز، المصدر السابق، ص 475.

شورای مرکزی زکات سیستم های حسابداری اتوماتیک نظیر رایانه را برای انجام امور حسابداری خودش به کار گرفته است. این مرکز از طریق شوراهای منطقه ای زکات گزارشات عملیات جمع آوری و توزیع را دریافت کرده و کار وارد کردن آنها به سیستم اتوماتیک رایانه را به انجام می رساند. با اینکار اطلاع یافتن از برنامه های تحصیل و توزیع و برنامه های بازپروری نسبتاً آسان خواهد شد. کار بازرنگری و تنظیم این حساب ها هر شش ماه یکبار انجام می گیرد.

کار نظارت و بازرسی بر عهده 5 گروه مرکزی و 18 گروه منطقه ای که از طرف شورای مرکزی زکات ایجاد شده است، گذاشته شده است. این شورا برای بازرسی اداری از طرف شوراهای منطقه ای و استانی و کمیته محلی زکات جدولی تنظیم کرده است. این اعضا در طول سال کار بازرسی و نظارت را به انجام می رسانند. (1)

مالزی

اداره امور زکات در مالزی به وسیله مؤسّسات زکات انجام می شود. البته معنایش این نیست که کار اداره امور زکات در ایالت های مختلف مالزی به صورت سازمان یافته و منسجم انجام می گیرد. از آنجائی که مالزی از ایالت های مختلف تشکیل شده و این کشور بر اساس قانون اساسی آن به صورت فدرالی اداره می شود. در نتیجه، بر اساس این قانون برای هر یک از ایالت ها اعمال حاکمیت در محدوده خاصی اجازه داده شده است. از جمله آن، اجرای قوانین دینی و عادات و رسوم بومی مالائی. بنابراین، اداره زکات در هر ایالتی مسأله ای خاص به آن ایالت است و نتیجه اش الگوهای مختلف اداری است.

هر ایالتی رئیس ایالتی و قانون اساسی مکتوب خود را دارد و رئیس دولت هر ایالتی مسئول امور دینی آن ایالت نیز هست. دستگاه اصلی وضع سیاست ها و اداره زکات بر عهده مجالس امور دینی ایالت ها است. به جز ایالت قدح، که دارای یک کمیته زکات مستقلی است و زیر نظر یک دفتر مستقل کار می کند که در برابر حاکم و رئیس ایالت پاسخگو است.

ص: 73

حکام ایالت ها، رئیس امور دینی نیز هستند. از این رو، تنظیم لوائح و ساختار اداری زکات در هر ایالتی از اختصاصات حکام آن ایالت ها است. دولت مرکزی در این زمینه تنها می تواند پیشنهادات اصلاحی خودش را به آنها ارائه دهد. انجام یا عدم انجام آن بر عهده شخص مسئول حکومت ایالت گذاشته شده است. در نتیجه، باید گفت دستگاه زکات در مالزی به صورت غیر متمرکز اداره می شود و به حکام ایالت ها واگذار شده است. اما اینکه در خود ایالت ها از چه ساختاری برخوردار است، بر می گردد به چارچوب سازمانی مختلفی که هر یک از ایالت ها برای خود برگزیدند و آن را برای خود مناسب می دانند، گرچه وجوهات مشترکی هم می توان در بین آنها پیدا کرد. به عنوان مثال، در هر یک از این ایالت ها واحد اداری زکات یا کمیته اداری زکات وجود دارد. در مجموع پویایی و ثمر بخشی اداری زکات از طرف مجالس امور دینی به عوامل متعددی بستگی پیدا می کند، از جمله این عوامل می توان به موارد زیر اشاره کرد:

1 - چه کسی ریاست مجلس امور دینی ایالت را بر عهده دارد؟

2 - این مجلس هزینه های اداری را چگونه تأمین می کند؟

3 - آیا این مجلس از کمک های مالی و اداری ایالتی برخوردار است؟

و از نظر اداری عوامل زیر را می توان شمرد:

1 - وضع بخش زکات در چهارچوب ساختار سازمانی مجلس چگونه است؟

2 - آیا تنها به یک واحد اداری زکات در مجموعه اداری مجلس اکتفا می شود؟

3 - آیا اداره زکات به صورت دستگاه مستقل است؟

هر ایالتی از میان این شقوق مختلف روش خاصی مناسب حال خود برگزیده است. هر یک از روش های تأمین هزینه اداری و پرسنلی به صورت خودگردانی یا اخذ کمک از ایالت دارای مزایا و معایبی در نحوه کارکرد آن می باشد. در هر حال، ایالت های سیزده گانه مالزی نقاط مشترک زیادی هم دارند و در مجموع دو کانال برای اینکه مردم زکاتشان را پردازند وجود دارد. یکی از طریق عاملین معین و خاص زکات و دیگری از طریق مجالس امور دینی. از طرف دیگر، در مناطق قضّاتی مشغول خدمت هستند که بر کار جمع آوری زکات اشراف دارند و به آن کمک می کنند. در مثل ایالت کلنتان

عاملین زکات تنها زکات فطر و زکات حبوبات و برنج را جمع آوری می کنند و زکات بر ثروت و اموال تجاری از طریق دفاتر مجلس امور دینی جمع آوری می شود.

کار تعیین عاملین و معاونینشان بر اساس قوانین شریعت ایالتی و لوائح خاص زکات که از طرف مجلس صادر شده انجام می شود. اینها دو نوع کارمند دارند. یکی کارمندان ثابت این کارمندان تا زمانی که مجالس ایالتی با آنها موافق باشند سرکارشان هستند. تعیین آنها را بر عهده امامان مساجد و نمایندگانشان در کمیته مساجد گذاشته اند. و دیگری کارمندان موقت که برای مدت یک سال یا یک موسم تعیین می شوند. اینها عائدات زکات را به مجلس امور دینی تحویل می دهند. در اکثر مواقع، پیش از اینکه درآمدهای زکات را به مجلس تحویل بدهند، سهم عاملین را از همین زکات حاصله به آنها می دهند در حقیقت عاملین زکات در بین اصناف هشتگانه اولین صنفی هستند که نصیب خودشان را دریافت می کنند. (1)

کویت

اشاره

در سال 1982 میلادی، امیرکویت قانون زکات را اعلان و دستور ایجاد بیت الزکاة کویت را به ریاست وزیر اوقاف و امور اسلامی صادر کرد. در این قانون تصریح شده است که پرداخت زکات به صورت داوطلبانه و اختیاری است و بیت الزکاة علاوه بر آن، تبرّعات، هدایا و صدقات را هم می پذیرد. اجرای عملی آن از سال 1983 میلادی شروع شد. جهت اشراف و نظارت بر برنامه های عملی بیت الزکاة و بیان اختلافات با شریعت و نیز انشای رأی در مسائل مربوط به قانون زکات، قانون زکات بر تشکیل هیأت شرعی متشکل از علمای شریعت تصریح دارد.

ویژگی های اداری

أ- بیت الزکاة جهت افزایش بهره وری در دو سطح اداری و جغرافیایی به صورت بسیط و مرکزی عمل می کند.

ص: 75

1- - بن غزالی، ایدیت، و آخرون؛ الزکاة دراسة حالة ماليزيا؛ فی: الاطار الموسسى للزکاة، المصدر السابق، صص 493 - 500.

ب - برای افزایش بهره‌وری از نظامات اداری جدید و دستگاه‌های فنی مثل رایانه استفاده می‌کند.

ج - اداره ای برای طرح و برنامه‌ریزی ایجاد کرده است.

د - نظام نظارت داخلی را به اجرا گذاشته است.

ه - به طور مستمر به آموزش و تربیت کارکنان همت می‌گمارد.

ساختار اداری

در رأس بیت الزکاة شورای اداری به ریاست وزیر اوقاف و امور اسلامی قرار داد. کارهای روزانه آن به وسیله مدیرکل انجام می‌شود و کمیته‌های زیر به او کمک می‌کنند:

أ - کمیته توزیع خارجی

ب - کمیته توزیع داخلی

ج - کمیته توسعه منابع

د - کمیته سازماندهی اداری

ه کمیته بودجه ریزی

و - کمیته افراد

و برای یاری رساندن به این کمیته‌ها ادارات و دفاتر ذیل تشکیل شده است:

أ - اداره توزیع محلی

ب - اداره توزیع خارجی

ج - اداره خدمات اجتماعی

د - اداره منابع

ه - اداره روابط عمومی

و - اداره خدمات نیکوکاری

ز - اداره امور مالی

ط - دفتر کامپیوتر

ی - دفتر حقوقی

ک - دفتر طرح و برنامه

این ادارت کارهای خدماتی بیت الزکاة را به انجام می رسانند. (1)

نقش کمیته های داوطلب محلی

گرچه در قانون زکات کویت پرداخت، داوطلبانه است با این همه بیت الزکاة ارتباط مستحکمی با کمیته های محلی از طریق کمیته توسعه منابع برقرار کرده است. در سال 1985 میلادی تعداد این کمیته ها به 25 کمیته رسید. این کمیته ها کار راضی کردن و اقناع افراد و مؤسّسات در پرداخت زکات را از طریق بیت الزکاة بر عهده دارند. زکات حاصله در حساب پس انداز بانک اسلامی سپرده گذاری می شود.

هزینه های اداری و پرسنلی

همه هزینه های اداری و پرسنلی از بودجه عمومی دولت تأمین می شود و این خود در افزایش بهره وری زکوی مؤثر است.

تبلیغات و آگهی

در مؤسسه زکات کویت قسمت تبلیغات زکات فعالیت های متعدّد تبلیغاتی از جمله مصاحبه های تلویزیونی را بر عهده دارد. (2)

مصر

اشاره

امر جمع آوری و توزیع زکات را در مصر بانک اجتماعی ناصر بر عهده گرفته است. این بانک در

ص: 77

1- - اکرم خان، محمد - دراسة مقارنة لنظم الزکاة فى الاطار المومسى للزکاة المصدر السابق، صص 106 - 128.

2- - العمر، فؤاد عبدالله؛ المصدر السابق؛ صص 96 - 98.

سال 1971 میلادی به موجب قانون شماره 66 تأسیس شد و یکی از اهداف مهم خودش را جمع آوری و توزیع زکات از طریق بخش همیاری اجتماعی (تکافل) قرارداد. بانک اجتماعی ناصر از استقلال کامل برخوردار است. این بانک از نظر اداری تابع وزارت تأمین اجتماعی است و از نظر مالی تحت نظارت بانک مرکزی مصر قرار دارد. این بانک به طور کلی در توزیع زکات به کمیته های محلی زکات وابسته است و تعداد کمیته های محلی فعال آن تا سال 1985 میلادی به 3000 کمیته رسیده بود. (1)

هدف قانون از تأسیس این بانک، توسعه و تعمیق جایگاه همیاری اجتماعی در مصر بود. این کار می تواند از طریق ترکیب فعالیت های اقتصادی و سودآور کردن آن به دست آید. در این صورت است که می تواند در برابر مشکلات اجتماعی و توابع آن بایستد. در نتیجه، بانک به سمت تحقق رشد ذاتی افراد و جامعه سوق داده شد. در این راستا، انجام فعالیت برای به کارگیری مواد خام محلی در صنعت و تشویق صنایع کوچک، تأمین سرمایه برای جوانان و تولیدی کردن روستاها را مدنظر قرار داده است. افزون بر اینکه بانک از طریق بخش همیاری اجتماعی به مستمندان و محتاجین کمک ارائه می کند.

بخش همیاری اجتماعی از سه اداره کل تشکیل شده است. اولین اداره اداره کل حقوق و تأمین اجتماعی است. این اداره به کسانی که از نظام حقوق و تأمین اجتماعی دولتی برخوردار نیستند، مستمری اعطا می کند. از جمله این مستمری ها کمک های ماهیانه ای است که به دانشجویان مدارس و دانشگاه ها به شرط استمرار موفقیتشان ارائه می کند.

اداره دوم، اداره کل قرض ها است. این اداره به پشتوانه حقوق و مستمری افراد به آنها قرض بدون بهره اعطا می کند. قرض ها به دو صورت است: قرض تولیدی و نوع دوم قرض الحسنه. قرض های تولیدی به صورت عینی و کالایی به کسانی داده می شود که خواهان تأسیس و راه اندازی طرح های کوچک برای تأمین زندگی هستند. قرض الحسنه به مناسبت های مختلف مانند ازدواج، درمان بیماری، ثبت نام در مدارس و... داده می شود.

اداره سوم: اداره کل زکات است. این اداره کار دریافت زکوات نقدی و عینی از پرداخت کنندگان و

ص: 78

سپس توزیع آن در مصارف شرعیه را بر عهده گرفته است. از آنجا که همیاری اجتماعی به شکل های مختلف هدف اسلامی بانک است و زکات هم یکی از ارکان دین است. از این رو، بانک یکی از منابع خودش را زکات قرار داده است. ماده 6 قانون تأسیس بانک تصریح می کند بر اینکه منابع بانک 7 تا است و بند ششم از این ماده یادآور می شود که یکی از منابع بانک اموال زکوی و هبه ها و تبرّعات و وصایایی است که شورای اداری هیأت در صورت عدم تعارض با اهداف هیأت آن را می پذیرد.

این اداره کل و ادارات زکات مستقر در شعبه های بانک در استان ها به کمک کمیته های داوطلب محلی کار دریافت زکات و توزیع آن در مصارف شرعیه را به انجام می رسانند. این کمیته های مردمی در مساجد و اماکن تجمع مردم در شهرها و روستاها مانند مدارس، دانشگاه ها، دانشکده ها، مؤسسه های آموزشی و پزشکی (مانند بیمارستان ها)، هیأت ها، ادارات، شرکت ها و جمعیت ها شکل می گیرد. اعضای این کمیته ها از افراد خیری هستند که تنها برای رضای خدا و احیای ارکان دین، بدون هیچ چشم داشتی به خدمت می پردازند. بانک هم هزینه های اداری و پرسنلی افراد درگیر در این کار را خود می پردازد.

کیفیت تشکیل کمیته زکات

کسانی که خواهان تشکیل کمیته زکات هستند درخواستی را برای ریاست شورای اداری بانک در قاهره یا یکی از شعبه های بانک در استان ها می فرستند. این درخواست باید شامل اسامی اعضا، وظایف آنها و مکان سکونتشان باشد و در آن باید تعهد کنند که تمام کارها به صورت شورائی و با نظر جمع صورت گیرد و هیچیک منفرداً اقدام به قبول و صرف زکات نکند. این کمیته باید حداقل سه نفر را انتخاب کند که عبارتند از: مخبر کمیته، صندوق دار و منشی کمیته، اینها حق امضا از طرف کمیته دارند. معمولاً در کمیته هایی که در مساجد تشکیل می شود، امام جماعت مسجد مخبر کمیته است. پس از موافقت، بخشنامه تشکیل کمیته به همه اعضا داده می شود. بر اساس این بخشنامه هر یک از اعضا حق قبول زکات را داشته و آن را به صندوق دار تحویل می دهند. صندوق دار پس از ثبت و ضبط آنها در

دفتاری که بانک در اختیار او می‌گذارد زکات واصله را به حساب زکات در بانک واریز می‌کند. (1)

خلاصه و نتیجه

اشاره

خلاصه و نتیجه این فصل را می‌توان تحت عناوین زیر بیان کرد:

1 - استقلال مؤسسه زکات و ارتباطات اداری آن

مؤسسه زکات در کشورهای عربستان سعودی و پاکستان با وزارت مالیه و خزانه داری در ارتباط است و با آن مانند یکی از ادارات تابعه رفتار می‌شود. تفاوتی که مؤسسه زکات پاکستان دارد این است که دارای شورای مرکزی زکات است. ریاست این شورا با يك قاضی از محکمه عالی قضائی است. کار این شورا ترسیم سیاست‌ها و اشراف و نظارت بر تمام امور مرتبط با زکات است.

در سودان، مؤسسه زکات زمانی که عنوان «صندوق زکات» را داشت، تابع مجلس اعلاى اسلامى بود، سپس دارای شخصیت مستقل شد و عنوان دیوان زکات و مالیات بر آن اطلاق گردید که تابع ریاست جمهوری بود، سپس تابع وزارت امور اجتماعی شد و نام آن دیوان زکات گردید و در نهایت تابعیتش به وزارت ارشاد و تبلیغ انتقال یافت.

در یمن، عنوان مؤسسه زکات، مصلحة الواجبات است. این اداره تابع وزیر مالیه بوده و مقر آن در صنعا است. این اداره دارای دفاتری در استان‌های مختلف جمهوری عربی یمن می‌باشد. اما مالزی، اداره زکات در تمام ایالت‌های آن مسأله خاص به آن ایالت است. هر ایالتی دارای رئیس و قانوناساسی است. رئیس ایالت مسئول امور دینی است. دستگاه اصلی اداره زکات در این ایالت‌ها، مجلس امور دینی است، به جز ایالت قدح که اداره زکات در آن به وسیله مجمع مستقلى به نام کمیته زکات انجام می‌گیرد. این کمیته دارای دفتر جداگانه است و تنها در قبال حاکم ایالت پاسخگو است.

در کویت، مؤسسه زکات تحت اشراف و به ریاست وزیر اوقاف و امور اسلامی اداره می‌شود. در مصر بانک اجتماعی ناصر در امر جمع‌آوری و توزیع زکات مستقل بوده و از نظر مالی تحت نظارت

ص: 80

1- - زغلول، محمد محمود - تحصیل و توزیع الزکاة: تجربه بنك ناصر الاجتماعى فى مصر، فى المواد العلمیة لبرنامج التدريب؛ المصدر السابق، صص 367 - 369.

2 - ساختار اداری

یمن: به مؤسسه زکات در این کشور مصلحة الواجبات گفته می شود این مرکز دارای دو اداره اصلی است: اداره کل اندازه گیری و تعیین واجبات، اداره کل بازرسی. يك اداره دیگر هم به نام اداره کل امور مالی و اداری وجود دارد. یکسری ادارات فرعی دیگر به دفتر ریاست ملحق هستند. از آن جمله اداره آمار، برنامه ریزی و پی گیری، اداره سازمان فرهنگی زکات و اداره امور حقوقی و شکایات.

عربستان: بنابر مقتضایات زمان و تحولات تاریخی در این کشور، دو اداره مستقل و جدا از هم اداره زکات را بر عهده دارند. اولین اداره مربوط به امارت های مختلف است که از قدیم الایام بر جمع آوری و توزیع زکات غلات و احشام اشراف داشتند. دومین اداره مربوط به مدیریت این اداره یا سازمان به دو شاخه اصلی تقسیم می شود که عبارتند از: زکات و درآمد. زکات، دارای ادارات مختلفی است که هر يك به يك نوع معینی از زکات اختصاص دارد. در هر يك از شهرهای اصلی دفاتر فرعی اداره زکات (مصلحة الزکاة) فعالیت می کند و اداره و جمع آوری زکات مال التجاره را بر عهده دارد.

پاکستان و سودان: هر دو کشور از نظر ساختار اداری دارای ادارات مرکزی، منطقه ای و محلی هستند. گرچه از نظر روابط بین اینها، متفاوت هستند. در ساختار اداری پاکستان به شوراهای منطقه ای و محلی در اخذ بخشنامه ها و مقررات آزادی عمل بیشتری داده شده است. در سودان بعضی از فعالیت ها مانند بازرسی و نظارت و برخی موارد جمع آوری و توزیع به صورت مرکزی انجام می شود. در حالیکه برخی فعالیت ها به طور موازی در سطح مناطق ها انجام می شود. از نظر ساختار اداری نظام اداری سودان بر اساس باز عمل می کند در حالی که نظام اداری پاکستان بر اساس دیوان سالاری شکل گرفته است.

کویت: مؤسسه زکات که بر اساس داوطلبی بنیان نهاده شده اند عموماً پیچیده نبوده و بسیط هستند و دارای ادارت متعدّد نمی باشند به جز کویت که دارای هشت اداره و دفتر مختلف است. این ادارات به سه بخش اصلی تقسیم می شوند که عبارتند از: بخش توسعه منابع، بخش توزیع و بخش خدمات اداری،

فنی و مالی و نیز دفاتر زیر به دفتر مدیرکل ملحق است: دفتر شرعیات، دفتر برنامه ریزی و توسعه و دفتر حقوقی. در مصر اداره کل زکات در بانک اجتماعی ناصر، کار جمع آوری و توزیع زکات را انجام می دهد. و اساساً مؤسسه‌ای که جمع آوری الزامی زکات را بر عهده دارند عموماً پیچیده و دارای ادارات متعدد است.

3 - تمرکز یا عدم تمرکز در دو سطح اداری و جغرافیایی

در دو کشور پاکستان و سودان بر وجود مرکزیت در بعضی فعالیت های مثل بازرسی و نظارت و بر وجود عدم تمرکز در سطح مناطق در فعالیت هایی مثل جمع آوری و توزیع زکات تأکید شده است.

در عربستان سعودی دو اداره مختلف که از هم جدا هستند کار اداره زکات را انجام می دهند. یکی جمع آوری و توزیع زکات زراعت و محصولات باغی و احشام سه گانه که از طرف امارت های مختلف از زمان های قدیم انجام می شد و به صورت غیر متمرکز عمل می کند. و دیگری مدیریت مصلحة الزکاة و الدخل که تابع وزارت مالیه و اقتصاد ملی است. و کار جمع آوری زکات اموال تجاری را بر عهده دارد. این اداره کار جمع آوری زکات مال التجارة را به صورت مرکزی انجام می دهد و بعد از جمع آوری، زکات حاصله را به طور کامل به اداره تأمین اجتماعی که تابع وزارت کار و امور اجتماعی است تحویل می دهد. مؤسسه زکات در یمن و کویت و بانک اجتماعی ناصر در مصر به صورت مرکزی عمل می کند با این فرق که بیت الزکاة کویت به خاطر کوچکی حجم با کمترین هزینه با بهره وری بالا عمل می کند. ولیکن عموماً برای کاهش هزینه ها بهترین راه این است که توزیع زکات به صورت غیر متمرکز و از طریق کمیته های محلی انجام شود. این عمل تضمین کننده وصول مستحقین و استفاده از نیروهای داوطلب محلی است.

4 - نقش کمیته های داوطلب محلی (مردمی)

در پاکستان کمیته های داوطلب محلی که در انتهای هرم اداری زکات قرار دارند کار اصلی جمع آوری و توزیع زکات و عشر را بر عهده دارند. تعداد اینها بالغ بر 37880 کمیته است.

دیوان زکات در سودان با همکاری تعداد زیادی از کمیته های داوطلب مردمی در مساجد کار توزیع زکات بین مستحقین را به انجام می رساند. تعداد این کمیته ها تا سال 1988 میلادی بالغ بر 932 کمیته می شد.

در کویت بیت الزکاة با تعداد زیادی از کمیته های داوطلب مردمی همکاری می کند این کمیته ها نوعاً تابع جمعیت های خیریه دیگری هستند.

در عربستان سعودی نیز از همکاری و تعاون کمیته های داوطلب مردمی در روستاها و شهرهای کوچک استفاده می شود. و اما بانک اجتماعی ناصر در مسأله توزیع به طور کامل وابسته به کمیته های مردمی زکات است. تعداد این کمیته ها تا سال 1985 میلادی بالغ بر 3000 کمیته بوده است. استفاده از کمیته های داوطلب مردمی و دادن نقش مؤثر به آنها در جمع آوری و توزیع موجب موفقیت مؤسسه زکات و جلب اعتماد مردمی و افزایش منابع زکوی است و از طرف دیگر موجب کاهش هزینه های جمع آوری، انبارداری و نقل و انتقال است.

5 - هزینه های اداری و پرسنلی

در پاکستان تمام هزینه های اداری در سطوح مرکزی، منطقه ای تا کمیته های جمع آوری بر عهده دولت است و تنها به کمیته های محلی اجازه داده شد که 10% زکات حاصله را می توانند صرفهزینه های اداری و پرسنلی بکنند.

در عربستان سعودی و کویت، هزینه های اداری مؤسسات زکات از بودجه عمومی دولت تأمین می شود. در سودان بر اساس قاعده خودگردانی، جهت مصارف اداری 10% از زکات حاصله را پیش از توزیع بین اصناف هشتگانه بر می دارند و برای پرداخت حقوق کارکنان و پاداش آنها 5/12 درصد در نظر گرفته شده است.

در مالزی کل هزینه های اداری و عاملین از اصل زکات حاصله برداشت می شود. آمارها نشان می دهد در برخی ایالت های مالزی نصیب عاملین بسیار بیشتر از نصیب فقرا و مساکین است و در حدود 32% کل زکات حاصله را تشکیل می دهد.

برای بهره‌وری بیشتر مؤسّسات زکات باید روی استفاده از روش‌هایی که موجب کاهش هر چه بیشتر هزینه‌ها اداری و پرسنلی می‌شود متمرکز شود. از جمله در بخش جمع‌آوری می‌توان با روش برداشت از منبع و واریز کردن آن به حساب‌های زکات از هزینه‌های جمع‌آوری، انبارداری و نقل و انتقال کاست.

در بخش توزیع می‌توان با کمک گرفتن از نیروهای داوطلب مردمی و خیریه و انجام توزیع به صورت غیر مرکزی و استفاده از تکنولوژی جدید مانند رایانه از هزینه‌ها به طور معنی‌داری کاست. در خاتمه لازم است یادآوری شود، امر اطلاع‌رسانی و تبلیغات و آموزش پرسنل از عناصر بسیار مهم در امر بهره‌وری زکات است، از این رو معظم مؤسّسات زکات نسبت به آموزش و تبلیغ زکات و احکام مختلف آن از طریق نشریات و کتب و حتی استفاده از رادیو و تلویزیون و ترتیب‌گردهمایی‌ها و مصاحبه و اعلامیه و کنفرانس‌های متعدد اهتمام ویژه دارند.

محورهای بررسی

- اموال موضوع زکات

- بخشودگی زکات

- دستگاه های جمع کننده

- روش های جمع آوری

- زکات موجودی های مالی و پولی

ص: 85

در این فصل بیان می شود که هر يك از کشورهای اسلامی از چه اموالی زکات دریافت می کنند و چه اموالی را از مشمولیت زکات معاف کرده اند. و چه روش هایی را در جمع آوری و تحویل زکات به کار می گیرند. آیا به صورت الزام قانونی دریافت می کنند یا بدون الزام قانون به صورت پرداخت داوطلبانه به جمع آوری زکات می پردازند. مؤسّسات زکوی که بر اساس پرداخت داوطلبانه عمل می کنند، دریافت زکات در آنها بیشتر متکّی به تلاش های شخصی در آگاهی دادن به پرداخت کنندگان و قانع کردن آنها است. در عین حال، از نظر فراوانی اموال زکوی قابل مقایسه با مؤسّسات زکوی که بر اساس الزام قانونی عمل می کنند نیستند.

این پژوهش بر اساس اختیاری بودن پرداخت یا الزامی بودن آن، کشورها را به دو دسته تقسیم کرده است. دسته اول که عبارتند از یمن، عربستان سعودی، سودان، پاکستان و مالزی کشورهایی هستند که پرداخت زکات در آنها الزامی است و دسته دوم که عبارتند از کویت و مصر کشورهایی هستند که پرداخت زکات در آنها اختیاری است.

در این کشور از عهد اول اسلام تا کنون به طور لاینقطع دولت ها بنایشان بر تحصیل و توزیع زکات بوده است. از این رو، در قانون اساسی آن تصریح شده است، زکات رکن اساسی از ارکان اسلام است و لازم است دولت به تحصیل و توزیع زکات بپردازد. (1) از این رو، بر اساس آنچه که در قرآن کریم آمده و سنت نبوی و اجماع آرای فقها و علمایشان از اموال ذیل به تفصیلی که می آید به الزام قانون زکات دریافت می کنند.

زکات زراعت و میوجات

این زکات از غلات و محصولات زراعی بدون شرط گذشتن یکسال، پس از برداشت گرفته می شود. اگر غلات با آب باران آبیاری شود به نسبت عشر (10%) از آن زکات دریافت می شود و در صورتی که با آبهای دیگر مثل آب چاه و نهر آبیاری شود به نسبت نصف العشر (یعنی 5%) محصول زراعی خواهد بود. عین همین زکات از برخی محصولات زراعی دیگر که قابل ذخیره کردن هستند مانند ذرت، جو، عدس، نخود، لوبیا و مانند اینها گرفته می شود. بعضی مواقع زکات این نوع حبوبات تقدماً به قیمت بازار محلی دریافت می شود. اما از بقیه محصولات کشاورزی مانند سبزیجات و میوه جات کهقابل ذخیره کردن نیستند زکات تنها به صورت نقدی دریافت می شود. از عسل تولیدی نیز به نسبت 10% بعد از قیمت گذاری، زکات نقدی دریافت می شود.

ص: 87

زکات احشام

این زکات از گاو، شتر و گوسفند یکبار در سال بر اساس نسبت های ذیل گرفته می شود:

زکات گاو: 30

از 30 تا 39 تبع یا تبعه که یکساله است

از 40 تا 59 يك مسنة یعنی گوساله دو ساله

از 60 تا 79 دو تبع

از 80 تا 89 دو مسنة

از 90 تا 99 سه تبع

از 100 تا 109 يك مسنة و دو تبعه

از 110 تا 119 دو مسنة و يك تبع

مازاد بر اینها در هر 30 گاو يك تبع و در هر 40 گاو يك مسنة است.

زکات شتر:

نصاب شتر: 5

از 5 تا 9 يك گوسفند

از 10 تا 14 دو گوسفند

از 15 تا 19 سه گوسفند

از 20 تا 24 چهار گوسفند

از 25 تا 35 يك شتر بنت مخاض که در سال دوم وارد شده

از 36 تا 45 يك شتر بنت لبون که در سال سوم وارد شده

از 46 تا 60 يك شتر حقه که در سال چهارم وارد شده

از 61 تا 75 يك شتر جزعه که در سال پنجم وارد شده

از 76 تا 90 دو بنت لبون

از 91 تا 120 دو حقه

بیشتر از اینها در هر 40 شتر يك بنت لبون و در هر 50 شتر يك حقه است. نصاب گوسفند

نصاب: 40

از 40 تا 120 گوسفند یکساله

از 121 تا 200 دو گوسفند

از 201 تا 300 سه گوسفند

بیشتر از اینها در هر 100 رأس يك گوسفند می باشد.

ص: 88

به طور کلی، این نوع زکات بعد از قیمت گذاری بر حسب قیمت های بازار به صورت نقدی دریافت می شود.

زکات باطن

أ) زکات نقدین (طلا و نقره و آنچه که در حکم این دو است)

این زکات شامل پول های کاغذی و جواهرات طلا و نقره است. نسبت دریافتی ربع العشر 5/2% از ارزش این نوع از اموال که کنز و پس انداز می شود تقدماً به طور سالانه، در ماه رمضان هر سال دریافت می شود. نصاب این اموال، سالانه، بر حسب ارزش طلا یا نقره به قیمت بازار محلی نسبت به پول کاغذی رایج تعیین می شود.

ب) زکات اموال تجاری

این نوع زکات از فرد مسلمان به نسبت ربع العشر 5/2% در پایان سال به صورت نقدی، یکبار از سرمایه با گذشت سال دریافت می شود. موسم تحویل این زکات ماه رمضان هر سال است. علاوه بر افراد از شرکت های سهامی خاص، شرکت های سهامی عام و شرکت های مختلط تحت مالکیت مسلمانان نیز دریافت می شود. اما در مورد غیر مسلمانان دولت برای جبران و تدارک، يك مالیات همسان به نسبت 5/2% بر سرمایه های تحت تملک غیر مسلمان وضع کرده است.

زکات فطر

این زکات که يك زکات سرانه است هر سال یکبار بعد از پایان ماه مبارك رمضان، هر شخص مسلمان از طرف خودش و نزدیکان و تمام کسانی که تحت تکفل او هستند می پردازد. هر ساله وزیر مالیه یمن طی اطلاعیه ای قیمت زکات فطر را معین می کند و به اطلاع مردم می رساند.

اموال استثناء شده از زکات

در کشور یمن زکات شامل همه اموال زکوی که در فقه جدید اهل سنت همه علماء بر آن اتفاق نظر

دارند نمی شود. این اموال استثناء شده عبارتند از زکات مستغلات، زکات کسب، زکات سهام و زکات حساب های پس انداز بانکی. لازم به ذکر است که قانون مالیات بر سود یمن، زکات دریافتی را از مالیات بر سود کسر می کند. (1)

عربستان سعودی

این کشور از سال 1320 هجری قمری به اقامه فریضه زکات به عنوان رکن سوم اسلام اقدام کرد و امر به جمع آوری زکات غلات چهارگانه و احشام به اعتبار اینکه اینها از اموال ظاهر هستند، نمود.

زکات الزامی

از موارد زیر، به الزام قانون زکات دریافت می شود:

1 - احشام سه گانه

2 - غلات چهارگانه

3 - مال التجاره، شامل همه اموالی می شود که برای سرمایه گذاری استفاده می شود چه سرمایه گذاری تجاری باشد یا صنعتی یا خدماتی. مابقی اموال از اموال باطنه شمرده شده است و تحت زکات الزامی نمی آید. پرداخت زکات این گونه اموال به صاحبشان واگذار شده است، اگر خواست آن را به اداره زکات تحویل می دهد و اگر خواست خودش آن را حساب می کند و به مستحقین می رساند. از جمله این اموال حساب های بانکی و پس اندازها است.

اموال استثناء شده از زکات

1 - اموال دولتی اعم از مؤسسات و ادارات دولتی. اما مؤسسات و شرکت هایی که دولت در آنها سهمی دارد جزء اموال عمومی شمرده نمی شود. زیرا دارای شخصیت مستقل بوده و به غرض تجاری

ص: 90

تأسیس شده اند.

2 - اموال موقوفه به جهت عموم، اما اگر وقف بر واجب النفقه مانند فرزندان یا همسر باشد زکات واجب است.

3 - اموالی که در حکم اوقاف هستند مانند اموال خیریه ای که برای انفاق در راه های خیریه عمومی و دعوت به اسلام و انفاق بر فقرا و مساجد اهدا می شود.

4 - سعودی ها و خلیجی هایی که مالک مؤسّسات و شرکت هایی هستند که شناسنامه و ثبت تجاری سعودی ندارند.

5 - مال حرام

6 - اموال غیر تجاری

روش های جمع آوری زکات

الف - روش جمع آوری زکات احشام

عاملین این کار، دو بار در سال در فصل های تابستان و زمستان برای دریافت زکات احشام اقدام می کنند. به مجموعه ای از افراد که این کار را بر عهده دارند «عامله» می گویند. يك واحد عامله از افراد زیر تشکیل شده است: رئیس، نظیر، خویان و رجال الحمله. وزارت کشور این افراد را از میان کسانی که مدّت های مدیری خبره این کار بودند و کسانی که خواندن و نوشتن خوب بلدند و به امانت و درستکاری و خوشرفتاری معروفند و به صحرا و احوال صحرائشینان آگاهی دارند؟ انتخاب می کند، چه کارمند دولت باشند و یا نباشند. تعدادی کاتب و قاضی که خبره و امین بوده و به احکام زکات آشنایی دارند از طرف وزارت مالیه به گروه عامله ضمیمه می شوند.

این گروه برای انجام این کار اغلب در فصل تابستان خارج می شوند؛ تنها تعداد کمی از آنها در انتهای زمستان حرکت می کنند. حیطه کار گروه های عامله مناطق عسیر و المدّة و المناصیر و الشوان است. این گروه برای برآورد زکات احشام در همان محل استقرارشان کار میدانی انجام می دهند و با کمک قاضی منطقه نصاب ها را معین کرده و زکات مستحق را بر حسب موقعیت به صورت نقدی یا

عینی دریافت می کند. در اوایل، عوامل به قول مکلفین به شرط تصدیق رئیس قبیله اکتفا، می کردند. بعدها این روش تغییر کرد و قواعدی عمومی جهت جمع آوری زکات برای عاملین وضع شد.

یک کمیته ثلثی متشکل از وزارت مالیه و کشور و دیوان محاسبات نیز وجود دارد. این کمیته پیگیر کار این عوامل در جهت اینکه آیا کار جمع آوری را برحسب ضوابط و احکام انجام داده اند یا نه می باشد و اگر مشکلی پیش می آید حل می کنند و در نهایت تهیه یک گزارش مفصل از نتایج کار از وظایف این گروه می باشد. (1)

(ب) روش های جمع آوری زکات زراعت و اثمار

عربستان سعودی برای اندازه گیری زکات زراعت و محصولات باغی از قدیم الایام از روش تخمین (نظام الخرص) استفاده می کرد. برای انجام این کار کمیته ای از کارکنان خبره دولتی و افراد خبره غیر دولتی معروف به «لجان الخرص» تشکیل می داده است. تعداد اعضای این کمیته ها به حسب حجم کار و مساحت منطقه فرق می کند. حداقل تعداد اعضای این کمیته چهار نفرند که عبارتند از: رئیس و نظیر و کاتب و خوی، برای مثال در منطقه نجد حدود شانزده گروه عامله فعال هستند. این عوامل سه بار در سال حرکت می کنند. یکبار برای تخمین مقدار تمر، بار دیگر برای تخمین مقدار گندم، بار سوم برای تخمین ذرت در موقع بدو صلاح این محصولات که از طرف وزارت زراعت و آب تعیین می شود. این عوامل با حضور میدانی در مزارع و باغات خود به تخمین و اندازه گیری می پردازند. سپس گزارش تهیه شده را برای مدیریت درآمدهای عمومی که کار بازرگری و تصحیح را بر عهده دارد می فرستند. سپس این گزارشات به امارت ها که بر کار توزیع زکات مستحقه اشراف دارند تسلیم می شود.

با پیشرفت و توسعه در تولید کیفی محصولات می مثل گندم که هم اکنون به سازمان غلات تحویل داده می شود دیگر نیازی به اندازه گیری عوامل الخرص نیست. خود سازمان غلات و آرد که انحصار خرید را در اختیار دارد، کار برداشت زکات و تحویل به وزارت مالیه را از محصولات می که به سازمان تحویل

ص: 92

1- - قحف، منذر؛ تحصیل و توزیع الزکاة، تجربة المملكة العربية السعودية، فی: المواد العلمية لبرنامج التدريب؛ المصدر السابق، ص 333 و عبدالله، احمد علی؛ درسه مقارنة لنظم الزکاة؛ فی: الاطار المؤسسی للزکاة؛ المصدر السابق؛ صص 177 - 180.

می شود، بر عهده دارد.

ج) زکات اموال تجاری

مقصود از اموال تجاری با توجه به قوانین این کشور، همه اموال سرمایه گذاری شده در تجارت و صنعت و خدمات می باشد. بر اساس منشور شماره 17/2/28/577 به تاریخ 14/3/1376 ولایت دولت بر زکات اموال تجاری تأکید شده است و بنابر قوانین زکات اموال تجاری، موارد زیر مشمول این زکات خواهد بود:

1 - سعودی ها، مرد باشند یا زن، بالغ باشند یا نابالغ، رشید باشند یا محجور.

2 - شرکای سعودی به صورت تضامنی در:

أ - شرکت های تضامنی سعودی.

ب - شرکت های توصیه سعودی به هر دو نوع توصیه سهام.

3 - شرکت هایی با اموال سعودی که جمیع سهامش در اختیار سعودی ها است.

4 - سهم حکومت سعودی در سرمایه مؤسسات عمومی مانند شرکت ها و بانک ها که به غرض تجاری تأسیس شده اند.

5 - کسانی که مانند سعودی ها عمل می کنند؛ یعنی، ساکنین دولت های شورای همکاری خلیج فارس که در عربستان فعالیت تجاری می کنند.

6 - صاحبان هتل ها و مجموعه های تعاونی.

مکلفین زکات به دو قسم اصلی تقسیم می شوند. قسم اول کسانی هستند که دارای حساب های منظم هستند. اینها کسانی هستند که حساب هایشان را سالانه می بندند و بر همین اساس دارای ترازنامه عمومی و حساب سود و زیان می باشند و از مراجع قانونی گواهی صحت حساب مالی مؤسسه دریافت می کنند.

این گونه افراد در موعد مقرر دفاتر حساب راتحویل اداره زکات می دهند، آنگاه اداره زکات بر اساس آن دفاتر زکات مستحقه را محاسبه می کند. قسم دوم کسانی هستند که دفاتر حساب ندارند.

زکات این افراد به صورت تخمینی اندازه گیری می شود. (1)

د) زکات درآمدهای آزاد خدماتی

بر اساس آموزش های وزارت مالیه و اداره زکات از انواع درآمدها، ذیل بند زکات اموال تجاری، زکات دریافت خواهد شد: از جمله این درآمدهای خدماتی، درآمدهایی است که از موارد ذیل به دست می آید:

1 - هتل ها و رستوران ها

2 - پزشکان، مهندسين، حسابدارها و ديگر صاحبان مشاغل آزاد

3 - دفاتر مسافرتی و سیاحتی

4 - صاحبان ماشین های حمل و نقل کالا و مسافر

5 - تولیدات فنی (رادیویی و تلویزیونی) (2)

سودان

اشاره

اولین قانون گذاری رسمی جمع آوری و توزیع زکات در ابتدای قرن پانزدهم هجری با صدور قانون زکات انجام شد. در این قانون آمده بود پرداخت زکات به صورت داوطلبانه است. در این قانون به تشکیل صندوق زکات و وظایف آن از قبیل دعوت مسلمین به پرداخت حق زکات و اعطای صدقات و انتشار فتاوا و تبلیغات لازم و سازماندهی دستجات جمع آوری زکات و صدقات تصریح شده است. تجربه موفقیت آمیز صندوق زکات باعث شد يك گام به جلو بردارند و در سال 1983 میلادی جمعیت اندیشه و فرهنگ در دومین کنفرانس «اقتصاد در سودان» با توجه به نقش بزرگ زکات در اقتصاد، پیشنهاد کردند دولت متولی این مهم گردد و خود رأساً به صورت الزام قانونی به جمع آوری و توزیع زکات بپردازد. به دنبال آن در سال 1984 میلادی قانون زکات و مالیات برای

ص: 94

1- - عبدالله، احمدعلی، المصدر السابق، صص 181 - 185. وقحف، منذر، المصدر السابق، صص 334 - 336.

2- - قحف، منذر - المصدر السابق؛ صص 336 - 338.

دولت ولایت الزامی بر زکات مقرر کرد. سپس قانون زکات 1406 هجری زکات و مالیات را از هم جدا کرد و به دیوان زکات نقشی بزرگ تر و ولایت کامل بر امر زکات داده شد. (1)

توسعه گستره زکات

از ویژگی های برجسته قانونگذاری زکات در سودان گسترش در تعریف مال و در نتیجه گسترش در اموال زکوی است. از این رو، در مقدمه بیانیه زکات سال 1990 میلادی درج شد. در این بیانیه آمده است: بیانیه، زکات را در هر چیزی که اسم مال بر آن اطلاق می شود و به حد نصاب برسد واجب کرده است. با این توسعه در تعریف زکات مال، قوانین بعدی در سودان زکات را در موارد زیر واجب کرد:

- 1 - ثروت معدنی با همه انواعش.
- 2 - اموال تجاری و سرمایه، منظور هر مالی که صلاحیت تجارت دارد و به این قصد به کار رفته است.
- 3 - طلا و نقره
- 4 - پول طلا و نقره و هر چیزی که جای آن دو قرار گرفته مانند اسکناس و اوراق مالی که دارای ارزش نقدینگی بالایی هستند و سهام و چک ها و حساب های پس انداز.
- 5 - دین و مال مغضوب.
- 6 - گنج.
- 7 - زراعت و محصولات باغی و هر چیزی که از زمین می روید.
- 8 - احشام.
- 9 - حقوق و درآمدهای مشاغل آزاد.
- 10 - مستغلات و اموال رشد یابنده که در چهارچوب مال التجارة و پول و زراعت و احشام قرار نمی گیرد مانند اجاره ساختمان ها، درآمد وسائل نقلیه و محصولات مزارع.

ص: 95

سودان هم مثل عربستان پرداخت زکات اموال باطنه را بر عهده خود مکلفین گذاشته است تا خود در مصارف زکات به کار ببرند و انجام این کار را به اندازه گیری و فهم دینی خودشان واگذار کرده است. ماده (57 / أ) قانون 1404 تصریح می کند: «اموال غیر ظاهره» به وسیله صاحبان آن تزکیه می شود یا اینکه به دیوان زکات و مالیات می پردازند. انواع اموال غیر ظاهر و کیفیت تحصیل زکات یا مالیات آن را لوائح معین می کند. از جمله این اموال، حساب های پس انداز بانک ها، اسناد بهادار و سهام داخل و خارج سودان می باشد. ماده (18 / أ) لایحه اجرایی زکات و مالیات سال 1405 اموال غیر ظاهره را به شرح زیر بیان می کند:

1 - طلا و نقره زینتی.

2 - پول های کنز شده و از تجارت خارج شده.

3 - حساب های پس انداز و مدت دار و حساب های سرمایه گذاری و حساب های جاری و اسناد بهادار سهام و چک های تضمینی و پول های نقد رایج کشور و پول ها و ارز خارجی و سایر اوراق مالی که جای پول نقد قرار می گیرند. در ماده (18 / ب) آمده است: اموالی که در بالا معین شده اند، در صورتی که اثبات نشود صاحبانشان خود بر وجه شرعی آن را تزکیه کرده اند باید به دیوان زکات پردازند. و در ماده (18 / ج) آمده: اسناد دارای فواید ربوی و همچنین حساب های پس انداز ربوی واجب است به اصل زکات پول تزکیه شود.

اموال استثنا شده از زکات

در ماده (12) قانون سال 1406 که در بردارنده شروط عمومی و جوب زکات است آمده است:

«مال نباید مورد استفاده شخصی باشد» و در ماده 7 / 2 لایحه اجرایی آمده است:

از مال مشمول زکات، اموال مورد استفاده شخصی مانند اثاث و ظروف منزل لباس ها و مسکن که در آن خانواده شخصی زندگی می کنند و وسیله نقلیه مورد نیاز خانواده و مانند اینها خارج هستند.

ماده 34 قانون سال 1406 هجری قمری به طور تفصیلی اموال استثنا شده را به شرح زیر

بیان می کند:

1 - در اموال عمومی و در حصّه و سهام تحت مالکیت دولت در هر شرکت یا هیأت یا مؤسسه یا بانک یا کار تجاری یا سرمایه گذاری، زکات نیست.

2 - در اموال صدقه زکات نیست.

3 - در اموال موقوفه به جهت کارهای نیک عمومی غیر مقطوع زکات نیست و در صورتی که مدیر کل زکات به عدم وجوب زکات قانع نشود جایز است که امر به دفع زکات بکند.

بنابر آنچه گذشت اموال ذیل مشمول زکات نمی شوند: 1 - اموال غیر تجاری که در موارد زیر به کار می روند:

الف - اغراض شخصی مکلف و کسانی که تحت تکفل او هستند.

ب - وسائل و ابزار آلات ضروری کار و فعالیت تجاری و صنعتی و زراعی و شغلی.

2 - اموال عمومی به همه انواعش.

3 - اموال صدقه.

4 - اموال موقوفه در جهت نیکوکاری عمومی. در نتیجه وقف بر واجب النفقه یا بر شخصی معین مانع دریافت زکات نیست.

روش جمع آوری زکات

1 - زکات از منبع

در سودان هر مقدار که ممکن است از منبع زکات جمع آوری می شود. برخی از این اموال عبارتند از دستمزد، حقوق، پاداش خرید خدمت و هر پاداش عینی یا نقدی دیگر، چه در بخش عمومی شاغل باشند یا در بخش خصوصی یا مختلط. در این گونه اموال گذشت حول شرط نیست ولکن درآمد مجموع سال باید به حد نصاب برسد تا بتواند مشمول زکات گردد. زکات، ماهیانه به طور اقساط از منبع به وسیله کارفرما برداشت می شود. کارفرما بعد از برداشت زکات باید آن را به حساب دیوان زکات وارد بکند به طوری که از پانزدهم ماه بعد تجاوز نکند. افزون بر این، کارفرما باید گزارش حقوق ها و

ص: 97

برداشت های زکوی را به دیوان ارسال کند.

هر کارفرمایی که در این امر کوتاهی کند به اندازه سه برابر حقوق کارمندش از او غرامت دریافت می شود. (1)

2 - نظام تخمین در زراعت (نظام الخرص)

نظام تخمین در زراعت (نظام الخرص) (2)

در قانون زکات سودان. تبعیت از نظام تخمین، به صراحت نیامده است ولیکن در عمل این نظام به کار می رود. (3)

جمع آوری زکات زراعت در هنگام فروش آن از طریق بازارهای محصولات کشاورزی انجام می شود. دولت بر این بازارها اشراف کامل دارد و هر کشاورزی محصولات زراعی خودش را باید از طریق این بازارها به فروش برساند. ادارات مالیات در این بازارها کار جمع آوری مالیات زراعی را به انجام می رساند و در همین حین، کار جمع آوری زکات محصولات کشاورزی به صورت نقدی یا عینی به وسیله کارمندان دیوان زکات یا کارمندان بازار محصولات کشاورزی انجام می گیرد. (4)

3 - زکات مال التجارة

در این کشور کار جمع آوری زکات مال التجارة از طریق اظهار نامه های زکوی که پرداخت کنندگان زکات به اداره زکات می دهند، انجام می گیرد. اداره زکات یا به این اظهار نامه عمل می کند یا آن را تعدیل می کند و یا در صورت عدم پذیرش اظهار نامه یا نبود حساب های سازمان یافته،

ص: 98

-
- 1- - عبدالله، احمدعلی - دراسة مقارنة لنظم الزكاة و الاموال الزكوية، في: الاطار المؤسسي للزكاة، المصدر السابق صص 158-176.
 - 2- نظام الخرص در اصطلاح و لغت معنایش اندازه گیری حدسی و گمانی است و در اندازه گیری مقدار محصول نخل و درختان انگور از حیث تمر و کشمش به کار می رود.
 - 3- - محمد، محمد ابراهیم - تطبيقات عملية في جمع الزكاة، حالة تطبيق في السودان - في: الاطار المؤسسي للزكاة، المصدر السابق - ص 335.
 - 4- - قحف، منذر - النماذج المؤسسة التطبيقية للتحصيل الزكاة و توزيعها في البلدان و المجتمعات الاسلامية، في الاطار المؤسسي للزكاة، المصدر السابق، ص 218.

خود به تخمین آن می پردازد. زکات محاسبه شده را پرداخت کننده زکات، شخصاً به حساب های صندوق اداره زکات واریز می کند.

4 - روش جمع آوری زکات فطر

این زکات را در پایان ماه رمضان، مسلمانان شخصاً از مال خود جدا کرده و به فقرا و مساکین تحویل می دهند. (1)

عابدین احمد سلامه آمار مجموع عایدات جمع آوری شده زکات سودان بین سال های 1405 ه تا 1410 ه را در جدول شماره 4 آورده است.

پاکستان

اشاره

دولت پاکستان با عنوان دولت اسلامی پاکستان در سال 1947 تأسیس شد. سال 1950 میلادی شروع جمع آوری زکات در پاکستان به صورت داوطلبانه بود. اما از آنجائی که این امر اثر قابل مشاهده ای بر جای نگذاشته بود، از سال 1979 میلادی جمع آوری زکات در این کشور به صورت

اجباری و قانونی در آمد، تا اینکه در سال 1980 میلادی قانون کاملی با نام «قانون زکات و عشر» به تصویب رسید. (2)

اموال مشمول زکات

در این کشور اموال زکوی به دو صورت جمع آوری می شود. 1 - اموالی که دولت بر آنها به یکشکلی اشراف دارد. این اموال به وسیله دولت جمع آوری می شود. کل تعداد این گونه اموال به یازده قلم می رسد. 2 - اموالی که دولت کمتر بر آنها اشراف دارد یا اصلاً اشرافی ندارد. اخراج زکات از این اموال به عهده مکلفین گذاشته شده است که خود شخصاً به مستحقین بپردازند.

ص: 99

1- - قحف، منذر - المصدر السابق، صص 221 و 220.

2- I.A. Imtazi - organization of zakah, the pakistan Model and experience; in: Management of zakah in - 1 - 2 .Modern Muslim society - IRTI - IDB - JEDDAH 1470 H / 1989 - p. 158

دسته اول این اموال عبارتند از:

- 1 - حساب های پس انداز بانکی.
- 2 - سپرده های مدّت دار.
- 3 - سپرده های ثابت.
- 4 - گواهی های پس انداز.
- 5 - برگه های سپرده سرمایه گذاری داخلی (ملّی) (سهام در شرکت های سرمایه گذاری داخلی).
- 6 - اسناد سهام بانک های تخصّصی سرمایه گذاری.
- 7 - اوراق بهادار مالی دولتی.
- 8 - سهام شرکت ها و مؤسّسات.
- 9 - مبالغ درآمدهای اقساطی (بدین صورت که مبلغ بزرگی از مال در یکی از مؤسّسات گذاشته می شود و قرار می شود هر ماه به مستحق پردازد).
- 10 - اسناد بیمه زندگی.
- 11 - پاداش پایان خدمت.
- 12 - اخراج زکات این گونه اموال به روش دریافت از منبع صورت می گیرد.

دسته دوم اموالی که به موجب احکام شریعت اسلام واجب شده و در جدول دوم قانون زکات ثبت شده است. قانون از مالک نصاب این گونه اموال توقّع دارد که خود شخصاً زکات مالشان را اخراج کرده و به مستحقّین پردازند.

این گونه اموال عبارتند از:

- 1 - طلا و نقره
- 2 - مسکوکات طلا و نقره.
- 3 - اسناد پاداش و جایزه.
- 4 - حساب های جاری و حساب های ارزی.

5 - تعهدات شهروندی افراد.

ص: 100

6 - اوراق بهادار مالی اعم از سهام و اسناد.

7 - کالای نهائی که خاص موارد زیر است:

الف - پروژه های تجاری.

ب - پروژه های صنعتی.

ج - معادن و سنگ های قیمتی.

د - صید ماهی و صیدهای دیگر دریایی.

8 - تولیدات کشاورزی اعم از باغی، جنگلی و حیوانات سائمه و هر قلم مالی دیگر یا ثروت های دیگری که در جدول ذکر نشد. ولی از جمله چیزهایی است که زکات آنها براساس شریعت اسلام واجب است. (1)

عُشْر

عُشْر زکاتی است که از محصولات زراعی می گیرند و در کشور پاکستان ماهیت مستقلی از زکات پیدا کرده است. پرداخت عُشْر اجباری است و نسبت دریافتی از تولیدات صاحب زمین 5 درصد می باشد. اگر زمین زراعی به وسیله لوله کشی چاه آبیاری گردد، اجازه داده شد ثلث نسبت مذکور، اخراج شود. و اگر به طرق دیگر آبیاری صورت گرفته باشد اجازه برداشت ربع نسبت مذکور داده شده است. (2)

اموال استثنا شده از زکات

برخی از استثنائات و بخشودگی های زکوی که قانون زکات پاکستان به آنها تصریح دارد، عبارتند از:

1 - غیر مسلمین و غیر پاکستانی ها از شمول زکات اجباری معاف هستند.

2 - به اندازه مقداری که شخص زکات به صندوق زکات پرداخت می کند از کل درآمد شخصی که

ص: 101

1- احمد بت، برویز - المصدر السابق، ص 742 - 744.

2- احمد بت، برویز - المصدر السابق، ص 751.

مشمول مالیات بر درآمد است، کسر می گردد.

3 - آن اموالی از مکلف که مشمول مالیات بر ثروت است و واجبات مالی آن پرداخت شده است از شمول مالیات بر ثروت خارج می شود.

4 - هیچ مالیاتی بر توسعه اراضی که به کاهش تولید بینجامد وضع نخواهد شد. (1)

بخشودگی های عشر

1 - اشخاصی که ارزش تولیدشان از ارزش 948 کیلوگرم گندم کمتر باشد یعنی از مقدار نصابکمتر باشد.

2 - همه مستأجرین اراضی. (2)

روش های جمع آوری زکات و عشر

برنامه جمع آوری زکات

1 - نقش مؤسسات مالی: مؤسسات مربوطه عبارتند از بانک ها، دفاتر پستی، مراکز پس انداز ملی، مؤسسات تأمین اجتماعی و شرکت ها و همچنین دیگر مؤسساتی که اقلام یازده گانه ای را در جدول اول قانون زکات و عشر آمده است در خود دارند. همه اینها موظفند در روز تخمین یا برداشت یا دریافت یا استحقاق یا اعلام سودها و.. بر حسب مقتضی زکات مستحقه را از مال اخراج کنند، سپس مبلغ اخراج شده در حساب صندوق مرکزی زکات واریز می شود.

2 - اموال زکوی که در صندوق مرکزی نگهداری می شوند از اموال حکومتی مستقل و متمایز هستند توزیع آن از طرف شورای مرکزی زکات بر طبق درخواست های مناطق و نیازمندی های مستحق انجام می شود.

معظم درآمد صندوق مرکزی زکات از زکات حاصله از طریق بانک ها و دیگر مؤسسات مالی تأمین می شود. (3)

ص: 102

1- - احمد بت، برویز - المصدر السابق، ص 754.

2- - احمد بت، برویز - المصدر السابق - ص 751.

3- - احمد بت، برویز، المصدر السابق، صص 746 - 747.

صاحب زمین خود شخصاً ارزش زکات واجب شده را محاسبه و به صندوق زکات محلی واریز می کند. هرگاه کمیته محلی زکات در آن مقداری که صاحب زمین محاسبه کرده شك کند که کمتر از واقع است، می تواند اقدام به ارزیابی و اعاده عشر کند. زکات حاصله از عشر در نزد کمیته محلی باقی می ماند و در همان جهاتی که زکات به کار می رود، استفاده می شود. (1)

بر اساس جدول شماره 5 که ضمیمه فصل است، متوسط رشد سالانه در میانگین زکات از سال 1400 تا سال 1409 در حدود 12% است و یازده ماه اول سال زکوی 1409 - 1410 بیش از 12% شده است. (2)

با نگاهی به مقدار عشر تخمینی و جمع آوری شده که در جدول شماره 6 ضمیمه فصل آمده است، می بینیم سال به سال مقدار اموال زکوی از ناحیه عشر کم و کمتر شده است و این می تواند دو دلیل داشته باشد يك دلیل می تواند این باشد که مسئولین مالیات مناطق، آن طوری که از آنها توقع می رود کار نمی کنند. دلیل دوم اینکه در موارد عشر، مکلف خود شخصاً اقدام به اخراج عشر و واریز کردن آن به صندوق محلی می کند. (3)

مالزی

اشاره

پرداخت زکات در مالزی اجباری است، قوانین و لوایح مربوط به زکات در همه سیزده ایالت این کشور، بر اجباری بودن آن تصریح دارد.

اموال مشمول زکات

اموالی که در این کشور مشمول، جمع آوری زکات اجباری است از ایالتی به ایالت دیگر فرق می کند. در اغلب ایالت ها بین اموال ظاهر و اموال باطن فرق می گذارند و الزام قانون تنها شامل اموال ظاهر می شود. حال آنکه در بعضی از ایالت ها این تفرقه وجود ندارد و ایالت حق خود می داند که از

ص: 103

1- - احمد بت، برویز، المصدر السابق، صص 751.

2- - احمد بت، برویز، المصدر السابق، صص 746.

3- - احمد بت، برویز، المصدر السابق، صص 751.

همه انواع مال، زکات دریافت کند. در مجموع ایالت های سیزده گانه غیر از زکات فطره از عناوین زیر زکات دریافت می کنند:

1 - زکات بر فعالیت های تجاری.

2 - زکات بر زراعت (برنج).

3 - زکات بر پس اندازها.

4 - زکات بر دام.

5 - زکات بر معادن.

6 - زکات بر انواع ثروت های دیگر.

زکات بر زراعت تنها شامل درآمد حاصل از برنج می شود و زکات بر دام شامل درآمد حاصل از گوسفندان، گاو و گاومیش می گردد. و زکات بر معادن تنها شامل درآمد حاصل از معادن طلا و نقره است. و زکات بر پس اندازها تنها شامل مبالغی است که به صندوق حجاج (طابونج حاجی) واریز می شود و این صندوق از طرف سپرده گذاران و اشخاص زکات وارده را می پردازد. (1)

اینکه از کدامیک از این مصادر زکات دریافت می شود از ایالتی به ایالت دیگر فرق می کند بعضی از ایالت ها مانند «قدح» تنها اجرای قانون اجباری زکات را بر فقره «برنج» قرار داده است، به اعتبار اینکه تنها مال ظاهر در این ایالت برنج است. و اما زکات پول و مال التجاره و غیره به اعتبار اینکه از اموال باطنه هستند به عهده دارندگان آن سپرده شده است که خود پردازند، بدون اینکه هیچ گونه کنترلی از طرف دولت و یا اداره عمومی زکات صورت بگیرد. گرچه در فعالیت های تبلیغاتی از مردم خواسته می شود همه انواع زکات را داوطلبانه پردازند. اکثر ایالت های دیگر افزون بر زکات برنج، جمع آوری زکات فطر را هم به الزام قانون بر عهده دارند. در ایالت کلینتان زکات فطر به طور کامل دریافت می شود. اما از زکات برنج، تنها نصف آن دریافت می شود و نصف دیگر بر عهده خود زارعین گذاشته می شود که در مصارف آن مصرف کنند. ایالت فیلیس هم مانند ایالت کلینتان عمل می کند. بعضی از

ص: 104

ایالت های دیگر، زکات بر فعالیت های تجاری و زکات پول را هم بر دو مصدر گذشته اضافه کردند و از آنها زکات دریافت می کنند مانند ایالت کوالالامپور و ایالت سالانگور. در ایالت جوهر علاوه بر زکات فطر، از انواع مختلف زراعت (مانند، برنج، گندم، ذرت، سویا) و اموال تجاری و نقود و معادن و دام ها، زکات به الزام قانون دریافت می شود. ایالت ملاکا همانند ایالت جوهر عمل می کند. در دو ایالت نجری و سیمیلان تنها زکات فطر به الزام قانون جمع آوری می شود. (1) و به این شکل، اموالی که به الزام قانون در ایالت های مالزی جمع آوری می شود، مختلف است. در اکثر این ایالت ها از مال التجاره و پول زکات دریافت نمی شود زکات اینها به عهده صاحبانشان گذاشته شده که خود پرداخت کنند. در برخی از ایالت ها هم که به قوه قانون از برخی اقلام زکات جمع آوری می شود تنها نصف آنها را شامل می شود و پرداخت و مصرف نصف دیگر را به عهده صاحبان آن وانهاده اند. از اینجا گستره اجرای لزوم پرداخت زکات به دولت و اموال مشمول زکات در ایالت های مالزی روشن می شود.

اموال مستثنا شده از زکات

مطلب مشخصی در این مورد نمی توان گفت و ظاهراً در مجموع همه اقلام و موارد مشمول فقہیزکات را در بر می گیرد. جز اینکه در مرحله اجرا و بر طبق قوانین ایالت ها، موارد جمع آوری اجباری با هم فرق دارد و برخی از مواردی که خارج از الزام قانون هستند به عهده خود مکلفین گذاشته شده است.

روش های جمع آوری زکات در مالزی

جمع آوری زکات در این کشور به سه طریق انجام می شود:

- 1 - جمع آوری از طرف عاملین معین (و نصب شده).
- 2 - از طریق دفاتر ادارات امور دینی هر ایالت.
- 3 - از طریق برداشت از حقوق کارمندان و کارگران (برداشت از منبع).

ص: 105

1- - ابراهیم، عبدالله - اداره الزکاة فی مالیزیا - فی الاطار المؤسسی للزکاة، المصدر السابق، ص 587 و 588 و 589 و 591.

بیشتر ایالت های مالزی از روش اول استفاده می کنند و با گماردن عاملین به این کار مبادرت می ورزند. جز اینکه میزان سلطه عاملین از ایالتی به ایالت دیگر فرق می کند. مثلاً در ایالت قدح، عامل تنها می تواند زکات برنج و فطره را جمع آوری کند اما اشکال مختلف زکات مال از طرف صاحب آن مباشرة پرداخت می شود. روش دوم نوعاً برای پرداخت زکات ثروت کاربرد دارد. پرداخت کنندگان زکات با مراجعه به نزدیک ترین دفتر زکات، ثروت خود را محاسبه و اقدام به پرداخت زکات آن می کنند. روش سوم در مورد کارمندان و حقوق بگیران به کار گرفته می شود. در این روش زکات با برداشت از منبع دریافت می شود. مسئول این کار اداره درآمد است. این اداره، مالیات بر درآمد را به همین روش جمع آوری می کند. در مالزی تنها همین سه روش به موجب قوانین جاری و جاهت رسمی و شرعی دارد. مجموع عایدات جمع آوری شده زکات کشور مالزی بر حسب تفکیک ایالت ها و موارد زکات در جدول شماره 7 و جدول شماره 8 آمده است.

برخی از مشکلات دستگاه زکات در مالزی

اشاره

از آنجائی که اداره زکات در هر یک از ایالت های مالزی مسأله خاص داخلی است. هر ایالتی دارای آزادی در انتخاب قانون زکات و سیاست های اداری خاص آن است. هر یک از ایالت ها دارای مجالس دینی هستند. همین استقلال منجر به برخی از مسائل شده است.

الف - ادای زکات از مجاری غیر رسمی

غیر از دو ایالت قدح و کلینتان، همه ایالت های دیگر در مالزی از مسلمانان می خواهند که زکات اموال و زکات فطره را به مجلس دینی هر ایالت یا نمایندگانشان تحویل دهند. در صورت تخلف، مستحق جریمه نقدی و یا زندانی خواهند شد. این جریمه ها از ایالتی به ایالت دیگر فرق می کند. به عنوان مثال، در ایالت جوهر بالاترین غرامت 10 رنجیت (10 دلار مالزی) است و در برخی از ایالت ها مانند سیمیلان حداکثر غرامت 500 رنجیت (500 دولاو مالزی) است. جریمه زندانی کردن هم فرق می کند مثلاً نهایت زندانی شدن در ایالت تیرانجانو 7 روز است و حال اینکه در ایالت بیرق به

شش ماه می رسد. (1) و اما در ایالت کلینتانتان وضع به گونه دیگری است. در این ایالت به مردم اجازه داده شده، ثلث زکات را از طریق مجاری غیر رسمی پردازند و دو ثلث دیگر را به مجلس دینی بدهند. با اینکه در ایالت های مختلف جریمه قانونی و زندانی برای تخلف کنندگان وضع شده، با این همه در همه ایالت ها عادت و رسم بر این شده که زکوات از مجاری غیر رسمی پرداخت شود. ایدیت بن غزالی در يك تحقیق در سال 1987 م به بررسی ریشه های این قضیه پرداخته است اکثر شرکت کنندگان در این بررسی از ایالت قدح بودند. در نتایج این بررسی آمده است: (2)

حدود 60% از مردم ادعا می کنند، از اینکه خودشان شخصاً زکات را به مستحقیق می پردازند، احساس رضایت می کنند 17% دیگر اذعان کردند آنها به توانایی مجلس در اداره توزیع زکات اطمینان ندارند. 13% از شرکت کنندگان در این مطالعه عامل را سیاسی عنوان کردند آنها مطمئن هستند که مجلس دینی نماینده حزب سیاسی حاکم است. در حالی که این عمل با فلسفه وجودی این مجلس همخوانی ندارد. 8% عدم کارائی مجلس دینی را عنوان کردند و 2% باقیمانده سختی رساندن زکات به دفتر مجلس را عامل ادای زکات از مجاری غیر رسمی دانستند.

ب - جریان زکات های جمع آوری نشده

تحقیق و بررسی نشان دهنده شکاف عمیق بین زکات جمع آوری شده و زکاتی که باید جمع می شده، است. (3) در سال 1988 م تنها 3/8% از کل زکات واجبه به مجالس دینی داده شده و حدود 91% که مبلغ 68 و 335 میلیون دلار می شود، معلوم نیست چه سرنوشتی پیدا کرده است و چه مقدار از مجاری غیر رسمی پرداخت شده است. به هر حال شکاف بزرگی است، گرچه پرداخت از مجاری غیررسمی قدری از آن شکاف را می کاهد، ولی در عین حال شکاف همچنان به طور معنی داری بزرگ است.

از نظر رتبه بندی، زکات محصولات دانه ای و میوه جات در صدر قرار دارند. در این بخش

ص: 107

- 1- برای اطلاعات بیشتر به جدول شماره 9 مراجعه کنید.
- 2- جدول شماره 10.
- 3- جدول شماره 11 این مسأله را به وضوح نشان می دهد.

3/45% زکات مستحقه دریافت گردید. و این نسبت در مقایسه با دیگر انواع زکات بالاترین نسبتیاست که دریافت شده است (البته غیر از زکات فطر). در این میان بیشترین دریافت از محصولات برنج بوده است و دیگر محصولات دانه ای تنها جز بسیار کوچکی را تشکیل می دهند. زکات احشام با 16% موفقیت در ردیف دوم قرار دارد. نسبت درصدی موفقیت انواع دیگر به ترتیب ذیل هستند. مال التجاره (8%)، پس اندازها (26,4%)، معادن (4و3%) و بقیه (39 و 3%) است و در مجموع تنها (3 و 8%) از زکات مستحقه جمع آوری شده است. (1)

از آنجا که زکات نقش مهمی را در دستگاه اقتصاد اسلامی بر عهده گرفته و هدف آن انتقال مال از غنی به فقیر و ابزار توزیع مجدد ثروت و درآمد در جامعه است. توقع آن می رود که در جامعه از طریق زکات بتوان حداقل اسباب زندگی را فراهم کرد. اما برای مالزی، زکات کنونی که جمع آوری می شود اموال را از غنی به فقیر منتقل نمی کند، بلکه زکات از فقیر جمع آوری می شود و به قشر فقیر دیگر داده می شود، زیرا بیشترین حجم مطلق و درصدی زکات را کشاورزان برنجکار می پردازند و حال آنکه اینها فقیرترین قشر را در جامعه مالزی تشکیل می دهند. در نیمه دوم دهه 80، 50% کشاورزان برنج در غرب مالزی جزو فقرا شمرده می شدند. اما بقیه صاحبان ثروت زکات مستحقه را آن گونه که باید بپردازند، نمی پردازند. از زکات مستحقه مال التجاره تنها 8% آن دریافت می شود. و از پس اندازها تنها 36/4% آن جمع آوری می شود. (2)

ص: 108

1- - بن غزالی، ایدیت و آخرون - المصدر السابق - صص 533 - 536.

2- - بن غزالی، ایدیت و آخرون، المصدر السابق، ص 537.

قسمت دوم: کشورهای که پرداخت زکات در آنها به صورت اختیاری است.

اشاره

در این کشورها، دولت دخالت فعالی در جمع آوری و توزیع زکات ندارد. از این رو، جمعیت های اسلامی این کشورها، جهت ادای فریضه زکات، به ابتکارات گوناگونی در زمینه روش های جمع آوری و توزیع زکات دست یازیدند. این روش ها بر حسب نوع مؤسسه سه به سه شکل قابل تفکیک است. روش اول، از طریق جمعیت های خیریه که به صورت خود جوش و داوطلبانه در داخل جوامع اسلامی به وجود آمده است، کار جمع آوری و توزیع زکات بین مستحقین انجام می گیرد. در روش دوم، از طریق هیأت های شبه حکومتی، این کار انجام می شود. و در روش سوم، بعضی از کشورهای اسلامی اقدام به تأسیس دستگاه مستقل حکومتی برای زکات کردند، این دستگاه دارای استقلال مالی و شخصیت اعتباری و اداری در قبول اموال زکوی که مکلفین داوطلبانه می پردازند، و توزیع آن بین مستحقین می باشد. در این مجموعه به بررسی کشورهای کویت و مصر می پردازیم.

کویت

اشاره

قانون زکات کویت، تصریح می کند، پرداخت زکات به دولت اختیاری است. این قانون تنها دارای پنج ماده است و به تك تك منابع زکات اشاره نکرده است. برای آن بیت الزکاة تشکیل شده است. بیت الزکاة در کویت يك هیأت حکومتی است، دارای بودجه مستقل است و به موجب قانون شماره 5 سال 1982 میلادی تأسیس شده است تا هدف های ذیل را محقق کند.

الف - جمع آوری و توزیع اموال زکوی و خیرات و مصرف آن در مصارف شرعیه

ب - برپایی و انجام کارهای خیر و نیک

ج - تبلیغ و آگاهی دادن در مورد فریضه زکات و نقش آن در زندگی و افزایش روحیه همیاری و تعاون با تصریح قانون. بیت الزکاة کویت نه تنها به جمع آوری زکات می پردازد بلکه با قبول صدقات،

خیرات، تبرّعات، وصایا و ثلث مال، حاشیه مالی قابل قبولی جهت کمک به فقرا و مساکین فراهم کرده است.

روش های جمع آوری

بیت الزکاة برای جمع آوری صدقات و وصایا و تبرّعات اقدام به تأسیس صندوق صدقات کرده است. (1)

فصل دوم قانون زکات کویت، منابع مالی بیت الزکاة را به شرح ذیل بیان می کند:

الف - وجوه زکاتی که به صورت داوطلبانه به وسیله افراد یا غیر آن پرداخت می شود.

ب - صدقات و تبرّعاتی که به وسیله مؤسّسات عمومی، صاحبان ثروت، کمپانی ها و اشخاص (احسان کننده ها) پرداخت می شود.

ج - یارانه های سالانه به وسیله حکومت. کمک های سالانه دولت حدوداً 4 میلیون دینار در هر سال است که جهت گردش کاری بیت الزکاة به آن داده می شود. (2)

جدول شماره 12 ضمیمه فصل، رشد و نمو اموال زکوی و دیگر منابع درآمدی را از سال تأسیس بیت الزکاة نشان می دهد. احسان کننده ها تا پایان سال 1985 م، 7 وصیت به اضافه سه منزل به بیت الزکاة هدیه کردند. از جمله درآمدهای سال 1985 م ساختمانی است به قیمت 325000 دینار

کویت که وقف بیت الزکاة شده است. و در ضمن درآمدهای سال 1987 م مبلغ 350000 دینار کویتی از طرف دو خانواده برای خرید ساختمانی جهت وقف برای بیت الزکاة تخصیص داده شده بود. (3) جدول شماره 13، میزان صدقات جاریه اعطا شده به بیت الزکاة کویت را نشان می دهد.

بیت الزکاة از طریق «قسم التبرعات العینیة» به جمع آوری تبرّعات عینی اهل خیر اعم از پوشاک،

ص: 110

1- - العجیلی، عبدالقادر ضاحی - دراسة لانشطة الزکویة التي لا تقوم على مبدأ الالزام القانوني للزکاة: حالة بیت الزکاة الكويت - فی: الاطار المؤسسی للزکاة - المصدر السابق - صص 279 - 281.

2- - الحسینی، خالد بن عبدالله بن محمّد، تجربة بیت الزکاة فی الكويت، فی «المواد العلمیة لبرنامج التدريب على تطبيق الزکاة»، المصدر السابق، ص 570.

3- 1 - Al - Ajeel, AbdAl Qader Dahi - KUWAIT - in: Institutional Frame work of zakah; Ibid, p 264 - 1

مواد غذایی، اثاث منزل، دستگاه های برقی و نیز پرداخت های عینی زکات یا صدقات را هم جمع آوری می کند. سپس بین خانواده های مستحق از طریق اداره فعال محلی پخش می کند.

یکی دیگر از روش های جمع آوری زکات در کویت، جمع آوری آن از طریق کمیته های داوطلب محلی است. اولین کمیته محلی در سال 1973 م در مسجد عثمان منطقه حولی تشکیل شد. هدف آن جمع آوری زکاتی که مسلمین داوطلبانه پرداخت می کنند و نیز اقدام به توزیع آن است. به دنبال موفقیت این کمیته، در مناطق دیگر نیز نظیر این کمیته تشکیل شد. تا الآن حدود 25 کمیته زکات در مناطق مختلف کویت فعالیت می کنند. همه این کمیته ها به صورت داوطلبانه و به هدف جمع آوری اموال زکوی و صرف آن در مصارف شرعیه عمل می کنند. هر يك از این کمیته ها تابع یکی از جمعیت های عام المنفعه می باشند. این کمیته ها در اطلاع رسانی زکات و بر طرف کردن نیازمندی های مستحقین نسبتاً موفق بوده اند.⁽¹⁾

چگونگی برقرار کردن ارتباط

اکثر ارتباطات هیأت های زکوی حکومتی با پرداخت کنندگان داوطلب به صورت مستقیم صورت می گیرد. مراکز جمع آوری بیت الزکاة در بسیاری از مواقع منتظر می نشینند تا اینکه پرداخت کننده زکات خودش جهت ادای زکات به آنجا مراجعه کند. بیت الزکاة دارای دسته جات تبلیغات و اطلاع رسانی زکوی است. اینها با شناسایی مکلفین زکوی به تشویق، ترغیب و توجه دادن آنها به وجوب زکات می پردازند. اینها از ابزارهای متعدد تبلیغاتی بهره می گیرند. این ابزارها معمولاً عبارتند از توزیع کتاب و مطبوعات، و تبلیغات در اماکن عمومی و وسائل تبلیغاتی سمعی و بصری. افزون بر آن، دستجاتی را برای تماس مستقیم با مکلفین اعزام می کنند و یا به وسیله نامه به آنها اطلاع رسانی می کنند. ماه رمضان بهترین موسم تبلیغاتی برای این دستجات است.⁽²⁾

ص: 111

1- 2 - 265 - 267 - AL_Ajeel; Abd Al - Qader dahi, Ibid. p.

2- - قحف منذر، النماذج المؤسسية التطبيقية لتحصيل الزكاة و توزيعها في البلدان و المجتمعات الاسلامية - في «الاطار المؤسسي للزكاة»، المصدر السابق، ص 208.

پرداخت زکات در کشور مصر به مصادر رسمی اختیاری است، مکلفین، خود رأساً می توانند، زکات واجب خودشان را، به مستحقین پردازند. تنها مصدر رسمی جمع آوری و توزیع زکات اختیاری در مصر، بانک اجتماعی ناصر است. بر خلاف کشورهای دیگر که سازمان مستقلی برای جمع آوری و توزیع زکات تأسیس کردند، در مصر بانک اجتماعی ناصر، تصدی این امر را بر عهده گرفت. نگاهی به تجربه کشور مصر، که تنها نمونه شبه حکومتی است. می تواند جالب و درس آموز باشد. این بانک از همان بدو تأسیس، یکی از وظایفش، افزون بر امور معمول بانکی در اشکال اسلامی که در آنجا حذف شده است. رسیدگی به امور اجتماعی گردید.

این بانک بر اساس قانون شماره 66 سال 1971 میلادی تأسیس شد. از نظر اداری تابع وزارت تأمین اجتماعی و از نظر مالی تحت نظارت بانک مرکزی است. این بانک برای تحقق سرپرستی و حمایت اجتماعی، بخش تکافل اجتماعی را در خود بانک تأسیس کرد. این بخش از سه اداره کل تشکیل شده است. اداره اول، اداره کل تأمین اجتماعی. این اداره به کسانی که زندگی روزمره شان از راه نظام مرسوم و تأمین اجتماعی دولتی تأمین نمی شود، مانند طلاب مدارس و دانشجویان دانشگاه، رسیدگی می کند. اداره دوم، اداره کل قرض است. این اداره دو نوع قرض اعطاء می کند. نوع اول قرض، قرض تولیدی عینی است، به این صورت که برای طرح های کوچک، ابزار آلات لازم خریداری می شود. نوع دوم قرض، قرض الحسنه است. این قرض برای مواردی مانند ازدواج، بیماری و غیره اعطاء می شود. اداره سوم، اداره کل زکات است که موضوع مورد بحث ما است، این اداره زکات نقدی و عینی را از مزکین دریافت می کند و بعد در مصارف شرعی به مصرف می رساند.

اموال مشمول زکات

در نظام هایی که زکات به صورت داوطلبانه، جمع آوری و توزیع می شود. قانون زکات مورد خاصی را مطرح نمی کند و یا مورد خاصی را عفو نمی کند، بلکه موارد تعلق زکات به فقهاء و مذهب افراد و تقیدشان ارجاع می شود، در ماده 6 قانون تأسیس بانک که منابع مالی را 7 مورد شمردند، در

بند 6 این ماده از جمله آن منابع، اموال زکوی به همراه هبات، تبرّعات و وصایا عنوان شده است. در این قانون، هیچ گونه تفصیلی در موارد تعلق زکات صورت نگرفته است. (1)

روش های جمع آوری زکات

اداره کل زکات، در بانک اجتماعی ناصر، از دوره به جمع آوری و توزیع زکات می پردازد.

یکی از راه شعبات بانک که در سراسر مصر وجود دارند و دیگری از راه کمیته های زکات به این امر مبادرت می ورزد. تعداد کمیته های زکات تابع این بانک در سال 1985 م، در حدود 3000 کمیته بوده است و تعداد عاملین داوطلب این کمیته ها به 15000 نفر می رسید. کیفیت تشکیل این کمیته ها به این صورت است که افراد داوطلب تشکیل کمیته زکات، درخواستی تنظیم و برای ریاست شورای اداری یکی از شعبات بانک می فرستند. در این درخواست اسامی اعضاء و وظایفشان، محل

سکونتشان و نیز جایگاه آنها در کمیته معرفت فی می شود. حداقل سه نفر که یکی دبیر کمیته، دیگری مسئول صندوق و سوّمی مسئول خدمات است، لازم است تا شورا شکل بگیرد. حق امضاء با این سه نفر است، در کمیته هایی که در مساجد شکل می گیرد، معمولاً امام و خطیب مسجد، دبیر این کمیته است. بانک بعد از حصول جدیت درخواست و صلاحیت افراد و کسب توافقات لازم از اعضاء ابلاغیه تشکیل کمیته به تک تک اعضاء داده می شود. در این ابلاغیه، بانک شرط می کند، کمیته زکات، همه اموال زکوی جمع آوری شده را در حساب زکات شعبات این بانک واریز بکند. همان طور که، شعبات بانک که در سراسر مصر وجود دارند، خود رأساً از کسانی که می خواهند زکات پردازند زکات را دریافت کرده و وارد حساب زکات می کنند. کار زکات از هر دو کانال انجام می گردد. اینها زکات را به هر صورت که باشد، نقدی یا عینی دریافت می کنند. در صورتی که زکات عینی از چیزهایی باشد که در به سرعت در معرض تلف قرار می گیرد، به کمیته زکات این حق داده شده که آن را بفروشد و قیمتش را به حساب زکات واریز کند. اما چیزهایی که با دوام هستند و زود تلف نمی شوند، حفظ

ص: 113

1- - زغلول، محمد محمود، تحصیل و توزیع الزکاة؛ تجربة بنك ناصر الاجتماعي في مصر - في: المواد العلمية لبرنامج التدريب - المصدر السابق، ص 367 - 368.

شده و به صورت عینی صرف مستحقین می شود. افزون بر زکات این کمیته ها و خود بانك تبرّعات، هدایا و صدقات را نیز جمع آوری می کنند.

بانك به كمك کمیته ها، کارهای تبلیغاتی و اطلاع رسانی را از طریق مطبوعات، تشکیل اجتماعات، همایش ها، افزون بر تماس و ارتباط شخصی و تشویق آنها به پرداخت زکات و كمك به آنها در چگونگی حساب آن، به انجام می رساند. از این طریق، بانك توانسته تعداد پرداخت کنندگان زکات را به 1% جمعیت در سال 1985 م برساند، تعداد مستحقینی که در این سال به آنها مراجعه کردند نزدیک 1/5% جمعیت شده است. (1)

با این همه، کل زکات جمع آوری شده برای سال 1985 م، حدود 27/6 میلیون جنیه (پول رایج مصر) شده است. این مقدار نسبت به کشور بزرگی مثل مصر و با توجه به اینکه تنها مصدر رسمی جمع آوری زکات در آن بانك اجتماعی ناصر است، خیلی کم است. در حالی که برخی از برآوردهای تخمینی، این رقم را يك میلیارد و نیم جنیه برآورد کرده است. اگر مقدار حاصل شده بر کمیته های سرشکن شود. در آن سال، هر کمیته به طور متوسط 2000 جنیه جمع آوری کرده است، و اگر بر افراد زکات دهنده تقسیم کنیم، یعنی هر نفر 11 جنیه بابت زکات پرداخته است این مقدار در نسبت با تولید ناخالص ملی (GNP)، حدود 02/0 درصد (2) است، که خیلی ناچیز به نظر می رسد. (3)

خلاصه و نتیجه فصل

بسیاری از کشورهای اسلامی قوانینی برای جمع آوری و توزیع زکات وضع کرده اند. در برخی از این کشورها پرداخت زکات به يك ارگان دولتی خاص که توسط قانون تأسیس می شود، الزامی است و دولت مسئول جمع آوری و توزیع زکات است. از آن میان، کشورهای مورد مطالعه در این پژوهش به ترتیب تاریخی عبارتند از: یمن، مالزی، عربستان سعودی، پاکستان و سودان.

در برخی دیگر از کشورها پرداخت زکات به يك ارگان دولتی یا شبه دولتی داوطلبانه است.

ص: 114

1- -- زغلول، محمد محمود - المصدر السابق - ص 369.

2- -- دو صدم درصد.

3- 1. 42. Ibid, Monzer-Kahf, Zakah management in some Muslim Societies -

مکلفین در این کشورها می توانند زکات واجب را خود شخصاً به مصارف شرعیه برسانند و یا به مؤسسات خیریه مردمی سپرده تا آنها در مصارف شرعیه مصرف کنند. در این پژوهش کشور کویت و مصر مورد ملاحظه قرار گرفت.

در این دو کشور که زکات به صورت داوطلبانه به يك نهاد دولتی یا شبه دولتی پرداخت می شود. نمی توان درباره اموال مورد تعلق زکات بحث کرد، زیرا از شخصی که می آید و داوطلبانه مبلغی را می پردازد و می گوید این زکات من است نمی توان از اقلام مورد تعلق زکات پرسش کرد، این پرسش مفهومی ندارد.

بنابراین، در قوانین زکات این دو کشور هیچ تفصیلی در مورد اموال مورد تعلق زکات و بخشودگی ها نشده است. این قوانین تنها از چند ماده که از تعداد انگشتان دست تجاوز نمی کند، تشکیل شده است. اما در قوانین زکات آن پنج کشوری که پرداخت زکات به يك ارگان دولتی الزامی است، اموال موضوع زکات به همراه بخشودگی های زکوی به تفصیل بیان شده است. ولی با این همه،

تفاوت هایی در اموال مورد تعلق زکات، بخشودگی ها و روش های جمع آوری دارند و از کشوری به کشور دیگر فرق می کند.

تفاوت در اموال موضوع زکات

در یمن الزام قانون، زکات مال و زکات فطر هر دو را شامل می شود. در عربستان سعودی، پاکستان، سودان، این الزام تنها زکات مال را در بر می گیرد. و اما در مالزی از آنجا که اداره زکات در هر يك از ایالت های آن يك مسأله داخلی است، از این رو موضوع زکات از ایالتی به ایالت دیگر فرق می کند. در برخی از ایالت ها تنها از مال زکات می گیرند. در برخی دیگر تنها زکات فطر مشمول الزام قانونی است و در دسته سوم هم زکات فطر مشمول الزام قانون است و هم زکات مال. در تمام این کشورها آن قسمتی از زکات که از حیطه الزام قانون خارج است، پرداخت آن به خواست مکلفین واگذار شده است که اگر خواستند به يك ارگان دولتی پردازند، وگرنه خود شخصاً در مصارف شرعیه به کار برند.

و اما نسبت به انواع اموالی که مشمول الزام قانونی است، سازمان های زکوی هر يك از کشورهای

یمن و سودان تصریح دارند بر این که زکات همه اموال موضوع زکات که در کتب فقهی بیان شده است از غلات و احشام و اموال تجاری گرفته تا پول نقد، چه از اموال ظاهره باشند یا از اموال باطنه، باید به دولت پرداخت شود. به جز این که در سودان زکات در عمل بر همه اقلام ثروت و درآمد شامل حقوق و دیگر درآمدهای نیروی کار تعلق می گیرد. در میان این کشورها شاید سودان دارای قانون جامع زکات است. در این قانون افزون بر آن موارد معهوده فقهی، حقوق و درآمدهای مشاغل آزاد و نیز درآمد مستغلات و اموال دارای بازده مانند اجاره ساختمان ها، درآمد وسائل نقلیه و محصولات

مزارع، مشمول زکات واجب هستند. در این کشور همانند عربستان سعودی پرداخت اموال باطنه بر عهده خود مکلفین گذاشته شده است تا خود در مصارف زکات به کار برند. و انجام این کارها به اندازه و فهم دینی خودشان واگذار شده است. ماده 18 لایحه اجرایی زکات و مالیات سال 1405 سودان اموال غیر ظاهره را به شرح ذیل بیان می کند.

1 - طلا و نقره زینتی 2 - پول های کنز شده و از تجارت خارج شده 3 - حساب های پس انداز و مدت دار و حساب های سرمایه گذاری و حساب های جاری و اسناد بهادار و سهام و چک های تضمینی و پول های نقد رایج کشور و پول ها و ارز خارجی و سایر اوراق مالی که جای پول نقد قرار می گیرند. در پاکستان زکات شامل دو قلم می شود: دارایی های مالی و محصولات کشاورزی. زکات محصولات کشاورزی در این کشور عَشْر نامیده می شود. در این کشور اموال زکوی به دو صورت جمع آوری می شود. اموالی که دولت بر آنها به يك شکلی اشراف دارد به وسیله دولت جمع آوری می شود. تعداد این اموال به یازده قلم می رسد. و اموالی که دولت کمتر بر آنها اشراف دارد یا اصلاً اشرافی ندارد. پرداخت زکات آن بر عهده خود مکلفین گذاشته شده است که به مستحقین پردازند. این اقلام شامل چهارپایان اهلی، حساب های جاری در بانک ها، مال التَّجَارَة و پول نقد در دست مردم است، در عربستان سعودی زکات الزامی شامل اقلام بیشتری نسبت به پاکستان است. چهارپایان اهلی، زراعت، محصولات کشاورزی و مال التَّجَارَة، اقلامی هستند که در عربستان سعودی به الزام قانون از آنها زکات دریافت می شود. مال التَّجَارَة شامل همه اموالی می شود که برای سرمایه گذاری استفاده شود، چه سرمایه گذاری تجاری باشد یا صنعتی یا خدماتی. در این کشور زکات، پول نقد در دست مردم و سپرده

حساب جاری را نیز شامل است، به شرط این که عنوان مال التَّجَارَة بر آن اطلاق گردد. در غیر این صورت از زکات معاف است.

بخشودگی های زکات

در کشور یمن زکات شامل همه اقلام زکوی که در فقه جدید اهل سنت وارد شده نمی شود، این اقلام استثنا شده عبارتند از: مستغلات، کسب، سهام و زکات حساب های پس انداز بانکی.

در عربستان سعودی اموال ذیل از زکات واجب معاف شدند.

1 - اموال دولتی

2 - اموال موقوفه

3 - اموال خیریه

4 - شرکت هایی با مالکیت سعودی ها که ثبت سعودی ندارد.

5 - مال حرام

6 - اموال غیر تجاری

در سودان اموال استثنا شده به ترتیب ذیل است:

1 - اموال عمومی

2 - اموال صدقه

3 - اموال موقوفه

4 - اموال تجاری

در پاکستان غیر مسلمین و غیر پاکستانی ها در قانون زکات این کشور از شمول زکات اجباری معاف هستند.

دستگاه های جمع کننده زکات و روش های جمع آوری

الف - زکات محصولات کشاورزی و چهارپایان اهلی

در عربستان سعودی کار جمع آوری این نوع زکات از طریق نمایندگان سیار دولتی انجام می شود.

نام این گروه را «عامله» می گویند که از تعدادی کارمند رسمی به علاوه نگهبانان و تعدادی خدمه تشکیل شده است. این گروه به صورت مرکزی با اشراف وزارت کشور و اداره زکات فرستاده می شوند.

اینها بر اساس آموزش های داده شده زکات واجبه را به صورت عینی و نقدی دریافت می کنند.

در پاکستان کار جمع آوری زکات زراعت به وسیله کمیته های محلی و داوطلب مردمی انجام می شود هیچ مسئول یا کارمند رسمی در آن عضو نیست و برای هر روستا یا آبادی که شامل 1000 تا 1500 ساکن شود یک کمیته پیش بینی شده است. در هر سال آموزش های لازم از طرف اداره زکات صورت می گیرد، در این آموزش ها پائین ترین حدی که کمیته ها از صاحبانشان طلب زکات می کنند مشخص شده است. این حد پایین بر اساس محصول آن سال، آفات و بلایای طبیعی که بر مزارع وارد شده، تعیین می شود. زکات بیشتر از آن حد بر عهده مکلف گذاشته شده که خود بپردازد. این کار برای این صورت گرفته که از آثار منفی اختلاف آرای فقهی در وجوب زکات هر مقدار از محصول بر کنار باشند.

(ب) روش جمع آوری زکات محصولات کشاورزی

در پاکستان کمیته های محلی برای برآورد مقدار محصول زراعی از روش تخمین استفاده می کند. پس از اندازه گیری تخمینی، قیمت گذاری کرده و زکات را به صورت نقدی دریافت می کنند. در قانون زکات پاکستان ملاحظه می شود که زکات محصولات زراعی را از نظر نسبت دریافت یکی کرده و یک نسبت نصف العشر (5%) را دریافت می کنند، بدون اینکه به نوع آبیاری توجهی داشته باشند. و هرگاه آبیاری از طریق باران صورت گیرد. پرداخت نصف بقیه بر عهده خود صاحب حساب گذاشته شده است، با این فرض که او خود پرداخت خواهد کرد.

در سودان این جمع آوری هنگام عرضه اش در بازار صورت می گیرد و از خلال بازارهایی که به آنها بازارهای محصولات می گویند. این بازار تحت اشراف و نظارت دولت است و کشاورزان موظف هستند محصولاتشان را در این بازارها به فروش برسانند. در این حالت دولت سودان نیازی به تخمین مقادیر محصولات ندارد. دیوان زکات سودان کار جمع آوری را انجام می دهد و می تواند قیمت

زکات واجبه را نقداً دریافت کند. کار جمع آوری به وسیله کارمند رسمی دیوان زکات یا کارمند اداره بازار محصولات صورت می گیرد.

در عربستان سعودی کار جمع آوری زکات زراعت و محصولات کشاورزی به دو روش انجام می شود. روش تخمین، از طریق نظام عوامل مانند زکات چهارپایان صورت می گیرد. و روش تعیین، در بازار فروش نسبت به گندم انجام می شود. و اما اندازه گیری مقدار زکات واجبه محصولات دیگر کشاورزی به وسیله هیأت های سیار حکومتی که عامله نامیده می شود انجام می گیرد. اینها هیأت هایی هستند که با همکاری وزارت کشور، اداره زکات و حاکمیت امارت فرستاده می شوند. روش اندازه گیری این هیأت ها همان روش تخمین است و بر حسب این که با آب باران آبیاری شده یا نه، عشر یا نصف عشر تعیین می شود. اما برای جمع آوری در حال حاضر هیأت خود دخالت نمی کند، بلکه حواله هایی را صادر کرده به دست فقرا می دهد تا به زارع مراجعه کرده و زکات واجبه را عیناً از آنها دریافت کنند. اما در مورد گندم، از آنجا که دولت برای حمایت این محصول آن را به نرخ تضمینی به وسیله مؤسسه عام گندم و آرد از کشاورزان خریداری کرده و در سیلوها ذخیره می کند، خود مؤسسه اقدام به برداشت نقدی زکات واجبه از قیمت محصول تحویلی کرده و آن را به حساب اداره زکات

واریز می کند.

در مالزی قانون واحدی وجود ندارد، ایالت ها مستقل عمل می کنند. در عین حال در هر موردی که قانون حکم به الزام پرداخت به ایالت کند، کارگزارانی از طرف مجلس امور دینی هر ایالت تعیین می گردند. این کارگزاران زکات زراعت را از پرداخت کنندگان دریافت می کنند. این کارگزاران

حقوقشان را از زکات برمی دارند.

ج - روش جمع آوری زکات مال التجارة

در سودان و عربستان سعودی کار جمع آوری زکات از طریق اظهار نامه های زکوی انجام می شود. این اظهار نامه ها را پرداخت کننده زکات به اداره زکات تحویل می دهد. اگر اظهار نامه مورد پذیرش قرار نگیرد یا پرداخت کننده دارای حساب های منظم نباشد اداره خود به تخمین و تعیین مقدار

مال التّجارة جهت اخذ زکات می پردازد و زکات محاسبه شده را تاجر شخصاً به حساب صندوق اداره زکات واریز می کند. زکات هتل ها و صاحبان دفاتر املاک، شرکت ها و نمایندگی های مسافرتی، سیاحتی، صاحبان ماشین های حمل و نقل و تاکسی، تحت عنوان زکات مال التّجارة قرار می گیرد. جز اینکه برای صاحبان دفاتر املاک و شرکت ها و نمایندگی های مسافرتی سیاحتی سرمایه و منفعت با همظرف زکات قرار می گیرند. در صورتی که صاحبان هتل ها و ماشین ها تنها زکات درآمد خالص را می پردازند.

در مالزی پرداخت زکات مال التّجارة به مجالس امور دینی به خواست تجار بر می گردد. در صورتی که تجار بخواهند زکات مال التّجارة را بپردازند، به طور مستقیم به مجالس امور دینی مراجعه می کنند، نه به کارگزاران زکات که در اطراف و اکناف پخش شده اند.

زکات موجودی های مالی و پولی

بیشترین حجم زکات در پاکستان مربوط به موجودی های مالی و پولی اشخاص است. بر اساس تصریح قانون هر مکانی با هر عنوانی که این موجودی ها را در خودش دارد، مانند بانک ها، صندوق های پس انداز، شرکت های بیمه، مؤسسات پولی، باید زکات تعلق گرفته بر موجودی مالی و درآمدش را حساب کرده و به حساب اداره زکات در نزد بانک مرکزی واریز کند.

نتیجه این روش جمع آوری که بر اساس برداشت از منبع به وسیله تعداد زیادی از مؤسسات صورت می گیرد، برداشت هزینه های اداری از دوش اداره زکات در پاکستان است. بدین ترتیب اداره زکات تنها هزینه های خاص اداری مربوط به پیگیری، کنترل و تشخیص را بر عهده دارد و هیچ هزینه دیگری را برای جمع آوری نمی پردازد.

در هر يك از دو کشور سودان و عربستان روش جمع آوری زکات این اقلام مانند روش جمع آوری زکات مال التّجارة است و از طریق اظهار نامه ای زکوی صورت می پذیرد.

در مالزی زکات موجودی های مالی و پولی در صورت خواست صاحبان آنها به طور مستقیم بدون واسطه کارگزاران به صندوق بیت الزکاة واریز می شود.

مانند زکات فطر، زکات حقوق کارمندان، زکات درآمد صاحبان مشاغل آزاد مثل پزشکان، مهندسين و حسابداري و مؤسّسات فني توليدي. و اّمازکات فطر در عربستان، پاکستان و سودان بر عهده خود مسلمانان گذاشته شده که در اواخر ماه رمضان به صورت فردي اخراج کرده و به فقرا و مساکين برسانند. در مورد زکات فطر تنها دو کشور يمن و مالزی پرداخت آن را به دولت الزامي کردند. در مالزی کار جمع آوری آن از طريق کارگزاران زکات انجام می شود.

در يمن اداره واجبات تنها مقدار واجب زکات فطر را برای هر خانوار با توجه به تعداد افراد آن خانواده تعیین می کند، اما جمع آوری آن به وسیله ادارات و مؤسّسات دیگر در دو بخش دولتي و خصوصي انجام می شود. این ادارات و مؤسّسات زکات معین شده فطر را از حقوق و دستمزد این افراد بر می دارند و به خزانه عمومي دولت تحت بند درآمد زکات فطر واریز می کنند.

زکات حقوق و دستمزدها و مستمّری کارمندان، تنها در سودان اعمال می شود و مانند مالیات بر حقوق، برداشت آن در منبع صورت می گیرد. و اّمازکات بر صاحبان مشاغل آزاد مثل پزشکان، مهندسان، حسابدارها، مشاوران و مؤسّسات فني توليد، تنها در عربستان سعودی اجرا می شود.

و اّما دو کشور کویت و مصر که پرداخت زکات در آنها به صورت اختیاری است، دولت دخالت فعّالی در جمع آوری و توزیع زکات ندارد. از این رو، جمعیت های اسلامی این کشورها جهت ادای فریضه زکات به ابتکارات گوناگونی در زمینه روش های جمع آوری و توزیع زکات دست یازیدند. این روش ها بر حسب نوع مؤسّسه به سه شکل قابل تفکیک است.

روش اول، از طریق جمعیت های خیریه که به صورت خودجوش و داوطلبانه در داخل جوامع اسلامی به وجود آمده است، کار جمع آوری و توزیع زکات بین مستحقین انجام می گیرد. در روش دوم از طریق هیأت های شبه حکومتی این کار انجام می شود. و در روش سوم، برخی از کشورهای اسلامی اقدام به تأسیس دستگاه مستقل حکومتی برای زکات کردند. این دستگاه دارای استقلال مالی و شخصیت اعتباری و اداری در قبول اموال زکوی که مکلفین داوطلبانه می پردازند و توزیع آن بین

مستحقین است.

در کویت بیت الزکاة که يك هیأت حکومتی است به موجب قانون موظف شده است که کار جمع‌آوری و توزیع اموال زکوی و خیرات و مصرف آن در مصارف شرعیه را به انجام برساند. بیت الزکاة برای جمع آوری صدقات و وصایا و تبرّعات اقدام به تأسیس صندوق صدقات کرده است.

منابع مالی بیت الزکاة به موجب قانون عبارت است از: الف - وجوه زکاتی که به صورت داوطلبانه به وسیله افراد یا غیر آن پرداخت می شود، ب - صدقات و تبرّعات، ج - یارانه سالانه به وسیله حکومت.

کمک های سالانه دولت حدوداً 4 میلیون دینار در هر سال است که جهت گردش کاری بیت الزکاة به آن داده می شود. این بیت الزکاة برای جمع آوری زکات از کمیته های داوطلب محلی بهره می گیرد. این کمیته ها به صورت داوطلبانه و به هدف جمع آوری و صرف اموال زکوی در مصارف شرعیه آن عمل می کنند.

بیت الزکاة دارای دسته جات تبلیغات و اطلاع رسانی زکوی است. اینها با شناسایی مکلفین زکوی به تشویق و ترغیب و توجّه دادن آنها به وجوب زکات، می پردازند.

در مصر، تنها مصدر رسمی جمع آوری و توزیع زکات، بانک اجتماعی ناصر است. این بانک برای انجام این کار اقدام به تأسیس اداره کل زکات کرده است. این اداره زکات نقدی و عینی را از مرکزین دریافت و بعد در مصارف شرعیه آن به مصرف می رساند. این بانک از طریق شعباتی که در سراسر مصر وجود دارد و نیز از طریق کمیته های زکات محلی به جمع آوری و توزیع زکات می پردازد.

چند ملاحظه و نتیجه

1 - روش اندازه گیری تخمینی که در مورد زراعت به کار می رفت هم اکنون در مورد انواع دیگر زکات مانند زکات مال التجاره، زکات درآمد صاحبان حرف و مشاغل آزاد و دفاتر ملکی و غیره نیز به کار می رود.

2 - در جمع آوری تعدادی از انواع زکات دیده می شود که به واسطه شخص سوم انجام می گیرد، مانند زکات زراعت و حقوق ها در سودان و زکات زراعت و صاحبان ماشین های حمل و نقل در

عربستان سعودی و زکات موجودی مالی و پولی در پاکستان، اینها یا به شکل برداشت از منبع صورت‌می‌گیرند مانند زکات حقوق‌ها در سودان، یا به شکل برداشت در هنگام دریافت حَقشان است مانند زکات گندم در عربستان سعودی و زکات محصولات کشاورزی در سودان، یا مانند برداشت مستقیم از حساب پس‌انداز، اسناد بیمه زندگی در پاکستان و یا جمع‌آوری به وسیله دستگاهی که تسلط بر جمع‌آوری چیزهای دیگر دارد مثل زکات صاحبان ماشین‌های حمل و نقل از طرف دستگاهی که عوارض ماشین‌ها را جمع‌آوری می‌کند، و یا حتی از طرف خود مستحق در مثل زکات خرما در

عربستان سعودی. در این کشور کمیته‌های توزیع، حواله‌های زکات واجب شده بر مکلفین را صادر کرده و به دست مستحقین می‌دهند تا خودشان بروند و زکات خرما را دریافت کنند.

مزیت این شکل‌های پنجگانه جمع‌آوری این است که بسیاری از مشکلات جمع‌آوری را بر طرف می‌کند و تکالیف اداری آن را کاهش می‌دهد و در نتیجه هزینه جمع‌آوری را بسیار پائین می‌آورد.

3- در این کشورها زکات بیشتر به صورت نقدی جمع‌آوری می‌شود و جمع‌آوری عینی آن خیلی کم است و تنها جمع‌آوری و توزیع زکات خرما در عربستان سعودی را می‌توان به عنوان یک نمونه جمع‌آوری عینی نام برد.

4- تمام نظام‌هایی که پرداخت زکات در آنها اختیاری است، تحصیل و توزیع زکات در یک اداره یا یک هیأت انجام می‌شود. در مقابل نظام‌هایی که پرداخت زکات در آنها الزامی است، شکل‌های

سازمانی جمع‌آوری و توزیع متعدد است. برخی از اینها برای هر یک از جمع‌آوری و توزیع اداره مستقل دارند و برخی دیگر هر دو را در یک اداره جمع کردند.

5- از مطالعه و بررسی بانک اجتماعی ناصر که بر اساس پرداخت اختیاری عمل می‌کند روشن می‌شود که مقدار زکات جمع‌آوری شده بسیار اندک است. در سال 1985 میلادی مقدار زکات حاصله به 27/6 میلیون جنیه رسیده است. این مقدار نسبت به کشوری مانند مصر و با توجه به اینکه مؤسسه دست‌اندر کار جمع‌آوری زکات، بانک اجتماعی ناصر است، مقدار خیلی کم است برخی از تخمین‌ها نشان می‌دهد که زکات بالقوه کشور مصر باید چیزی بیشتر از یک میلیارد و نیم جنیه باشد.

عكس

□

ص: 127

عكس

□

ص: 131

محورهای بررسی

- اصناف زکات

- روش های توزیع

- محل تأمین هزینه های اداری و پرسنلی

ص: 133

هدف اصلی فریضه زکات، توزیع زکات در بین اصناف هشتگانه و تأمین زندگی آنها است. در این فصل تجربیات توزیع زکات در دو دسته از کشورها مطالعه و بررسی می شود. دسته اول، کشورهایی هستند که پرداخت زکات در آنها الزامی است. این کشورها به ترتیب تاریخی عبارتند از: یمن، مالزی، عربستان سعودی، پاکستان و سودان. دسته دوم، کشورهایی هستند که پرداخت زکات در آنها اختیاری است. در این دسته دو کشور کویت و مصر مورد بررسی قرار می گیرد. در این مطالعه توزیع زکات از نظر اصناف آن، روش های توزیع و نیز از لحاظ هزینه های اداری و پرسنلی بررسی می شود. در روش های توزیع بیان می شود که آیا توزیع از طریق بودجه عمومی دولت صورت می گیرد؟ یا از طریق ادارات زکات به وسیله خود اداره مستقیماً توزیع می شود؟ یا اینکه غیر مستقیم به وسیله مؤسسات خیریه توزیع می شود؟ یا به وسیله کمیته های محلی؟ و یا اینکه به وسیله يك قدرت دولتی محلی این توزیع انجام می شود.

در قانون اساسی یمن کار جمع آوری و توزیع زکات در مصارف شرعی آن بر عهده دولت گذاشته شده است. دولت هم بر اساس آیه 60 سوره توبه که در آن خداوند می فرماید: «اتّما الصّدقات للفقراء و المساکین و العاملين علیها و المؤلّفه قلوبهم و فی الرّقاب و الغارمین و فی سبیل اللّٰه و ابن السبیل فریضةً من اللّٰه، و اللّٰه علیم حکیم»، آن را در میان اصناف هشتگانه بالا توزیع می کند و صرف آن را در غیر موارد ذکر شده به خاطر حصر «اتّما» جایز نمی داند. با توجّه به این آیه شریفه، در اینکه زکات باید بین این اصناف هشتگانه توزیع شود اختلافی وجود ندارد، اما در تعریف هر یک از موارد و اصناف و تعیین مصداق آن اختلاف نظر دارند. در قانون زکات یمن اصناف هشتگانه به صورت ذیل تعریف می شود:

اما فقرا و مساکین کسانی هستند که مقداری از مال مورد نیاز یا منبع تأمین آن را دارند، ولی کفایت نیازهای ضروری شان را نمی کند. از این رو، درخواست تأمین بقیه را دارند (به اینها سائل می گویند) عده دیگری از اینها هم هستند که از سر عفاف با اینکه چیزی ندارند، سؤال نمی کنند.

اما عاملین زکات اینها کسانی هستند که به صورت کارمند رسمی اداره زکات مشغول کار هستند یا به آنها تکلیف شده که با کارمندان اداره زکات در اندازه گیری و جمع آوری زکات یا حفظ و توزیع آن همکاری کنند. اما مؤلّفه القلوب کسانی هستند که از درآمدهای زکات برای ایجاد محبّت و الفت در قلب هایشان نسبت به اسلام به آنها پرداخت می شود.

و اما فی الرقاب، منظور، آزادی انسان از قید بردگی است و ظاهراً در جوامع گذشته وجود داشته است و اسلام از آن ابتدای ظهورش تلاش داشته همه شکل های بردگی را از بین ببرد.

و اما فی سبیل اللّٰه، مراد از آن، همه کارهای بزرگی است که به هدف اعتلای کلمه اللّٰه برای آن هزینه می شود، مانند جلوگیری از دشمنان خارجی یا جهاد در راه خدا یا دفاع از امت اسلامی و هر عمل خیری که به هدف تقرّب الی اللّٰه سبحانه و تعالی انجام می شود.

و اما ابن السبیل، مسافری است که در سفر در مانده شده و هزینه برگشت به وطن خودش را ندارد.

از مال زکات آن مقدار به او می دهند که بتواند به وطن خودش برگردد. (1)

در کشور یمن با اینکه هزینه عاملین از مصارف زکات شمرده شده است، با این حال حقوق کارکنان اداره زکات و هزینه های اداری آن از بودجه عمومی دولت تأمین می شود.

روش توزیع

در یمن توزیع زکات از طریق بودجه عمومی دولت صورت می گیرد. در بودجه عمومی دولت بندهایی به توزیع اموال زکوی بین اصناف هشتگانه به ویژه فقرا و مساکین اختصاص داده شده است. (2)

مالزی

اصناف زکات

اشاره

مفهوم اصناف هشتگانه زکات در مالزی به صورت ذیل تعریف می شود:

- 1 - فقیر: کسی است که ملکی یا شغلی ندارد و یا اگر دارد به نصف هزینه زندگی يك فرد متوسط عیالوار نمی رسد.
- 2 - مسکین: هر کسی است که ملکی یا درآمدی و شغلی دارد، اما نیازهای روزانه او و خانواده اش را جواب نمی دهد.
- 3 - عامل: منظور مسئولی است که از طرف مجلس در سطح روستا، منطقه و ایالت تعیین می شود تا مسئول جمع آوری و توزیع زکات در صورت لزوم باشد.
- 4 - مؤلفه القلوب: منظور کسی است که تازه مسلمان شده و نیازمند کمک مالی است.
- 5 - ابن السبیل: هر کسی است از هر ایالتی که باشد، در سفری است که از نظر شرع هزینه برای آن جایز است. و در این سفر نیاز به کمک پیدا می کند، گرچه در ایالت خودش صاحب ملک

ص: 136

1 - 1. Al_'Adi, Muhammad yahya Hussein - YEMAN - in: Institutional framework of Zakah - IRTI - IDB - JEDDAH - 1416 H / 1995 - p 447

2 - 2. Kahf, Monzer - Applied Institutional Models of Zakah collection and Distribution - in: Institutional Framework of Zakah - Ibid. pp 219 - 220

6- في سبيل الله: منظور کسی است که برای پیروزی اسلام و دفاع از او فعالیت می کند.

7- غارم: کسی است که بدهکار شده است و بدهکاری اش به دلایلی بوده که در نظر شریعت پذیرفته است.

8- في الرقاب: منظور برده ای است که برای آزادی اش نیاز به کمک مالی دارد. (1)

در کشور مالزی با اینکه تصریح بر این است که زکات در بین اصناف هشتگانه شرعی توزیع شود با این همه در عمل ایالت های آن با هم اختلاف دارند. این اختلافات و جوه مختلف دارد. اهم این وجوه عبارتند از:

- مسئولیت توزیع و صرف زکات.

- مصارف و جهاتی که زکات در آنها به کار گرفته شده و هزینه می شود و مقدار زکات.

1 - مسئولیت توزیع و صرف زکات

در تمام ایالت ها عموماً اداره کل زکات را مسئول توزیع و صرف آن می دانند. این در حالی است که برخی ها اداره کل زکات را، تنها ارگان مسئول این کار می دانند و برخی دیگر به شعبات این اداره و عامل جمع آوری کننده اجازه می دهند با اداره کل زکات در پذیرش مسئولیت شریک شود و خود بر اساس قواعد و دستور العمل های معین شده و حدود مشخص به توزیع زکات بپردازد.

ایالت های فدراتیو کوالالمپور و سلاگور و قدح از ایالت هایی هستند که اداره کل زکات را، تنها مسئول توزیع زکات در بین مستحقین می شناسند و غیر آن را مسئول نمی دانند مگر در اجرای آن چیزی که ایالت مقرر داشته است. ایالت های جوهر و کلنتان از ایالت هایی هستند که دیگران هم مسئول توزیع هستند. در این ایالت ها هر يك از عامل و رئیس کمیته محلی و رئیس شورای اداری و شورای اداری در حدودی که بر ایشان تعریف شده است و بر اساس قواعد و بخشنامه ها مسئول هستند. در این دو ایالت، لائحه زکات مسئولیت توزیع سهم فقرا، مساکین و عامل را بر کرده خود عامل قرار داده

ص: 137

است و در برخی مواقع بر عهده رئیس کمیته محلی و رئیس شورای اداری و شورای اداری قرار داده است. اما توزیع سهم سه صنف باقیمانده بر عهده هر یک از مسئولین سه گانه قرار داده شده است تا بر اساس حیطة مسئولیت و قواعد و مقررات به انجام آن پردازند.

در اینجا يك روش دیگرهم در توزیع و مدیریت زکات وجود دارد. در این روش کار اندازه گیری و توزیع زکات به عهده خود صاحب مال و شناخت او گذاشته شده است تا او خود با مسئولیت خودش آن را در مصارف شرعی هزینه کند. در این موارد از طرف اداره کل یا کمیته هایش هیچ دخالت و کنترلی صورت نمی گیرد. این روش در مورد همه اموال زکوی دیگر غیر از برنج است که اداره کل و بخش های تابعه آنها را جمع آوری نمی کنند. و کار محاسبه و توزیع آن را بر عهده صاحب مال گذاشتند.

2 - مصارف جهاتی که زکات در آنها به کار گرفته شده و هزینه می شود و مقدار زکات

یکی دیگر از امور اختلافی ایالت های مالزی مسأله توزیع زکات و جهاتی است که در آن به کار گرفته شده و هزینه می شود. در ایالت قدح اموال زکوی در بین اصناف هشتگانه به طور مساوی تقسیم می شود. برای نمونه جدول توزیع زکات این ایالت را در سال 1973 میلادی در ذیل می آوریم.

جدول شماره (14)

جدول توزیع زکات در ایالت قدح سال 1973 میلادی

1 - فقرا 10247694 دلار مالزی

2 - مساکین 10247694 دلار مالزی

3 - عاملین 10247694 دلار مالزی

4 - مولفة القلوب 10247694 دلار مالزی

5 - فی الرقاب 66732/89 دلار مالزی

6 - غارمین 66732/89 دلار مالزی

7 - فی سبیل الله 66732/89 دلار مالزی

8 - ابن السبیل 66732/89 دلار مالزی

مجموع 04/577/768

اما در ایالت جوهر اموال حاصله زکوی میان شش صنف تقسیم می شود. زیرا دو صنف فی الرقاب و فی سبیل اللّٰه (به معنای مجاهد و جنگجوی داوطلب در راه اسلامی) وجود ندارد. (1)

و اما در ایالت فیرلیس به سه صنف پرداختی صورت نمی گیرد. این اصناف عبارت اند از فی الرقاب، غارمین، (و تا قبل از سال 1985م) ابن السبیل. در بین بقیه اصناف هم زکات حاصله به طور نامساوی تقسیم می شود. جدول شماره 15 نشان دهنده این مطلب است.

جدول شماره (15)

عکس

□

چنانچه از جدول پیدا است اولاً هزینه عاملین زکات بسیار بالا است، ثانیاً بالا بودن اموال صرف شده بر فقرا و مساکین نشان دهنده مشکل فقر گسترده است. ثالثاً تفاوت ارقام بندها نشان دهنده عدم تساوی در تقسیم اموال زکوی است. در برخی از ایالت ها مثل بیرق، کلنتان و سمبلان، هزینه عاملین زکات (برای جمع آوری و مدیریت آن) بسیار بیشتر از آن چیزی است که برای فقرا و مساکین صرف می شود. (2)

ص: 139

1- - ابراهیم، عبدالله، ادارة الزکاة فی: مالیزیا، فی الاطار المؤسسی للزکاة - المصدر السابق، صص 593 - 608.

2- - بن غزالی، ایدیت و آخرون - الزکاة دراسة حالة مالیزیا، فی: الاطار المؤسسی للزکاة، المصدر السابق صص 521 - 524.

در قانون زکات عربستان سعودی از جمع آوری زکات بحث شده است اما از صرف زکات به اعتبار اینکه مصارفش در قرآن آمده است، بحثی نشده است. در عمل تقریباً تمامی زکات حاصله به فقرا و مساکین پرداخته می شود. هزینه عاملین و مخارج اداری جمع آوری و توزیع از بودجه عمومی دولت تأمین می شود. در این کشور جمع آوری و توزیع زکات به صورت جداگانه صورت می گیرد. در وزارت کار و امور اجتماعی، اداره مستقلی به نام اداره تأمین اجتماعی وجود دارد و توزیع زکات از طریق این اداره انجام می شود. در سال های 1408 - 1412 بودجه صرف شده برای کمک های تأمین

اجتماعی حدود 1500 میلیون ریال سعودی بود. در حالی که، مقدار اموال زکوی حاصله 1200 میلیون ریال بود. کار شناسایی و سرشماری نیازمندان و برآورد نیازمندی شان به وسیله تحقیقات از کسانی که درخواست کمک دارند صورت می گیرد. مقدار کمک به صورت سالانه تعیین و تنظیم می شود که عاده 6000 ریال برای هر خانواده است. در این کشور توزیع مباشر و مستقیم هم داریم. این روش درباره زکات خرما اجرا می شود. در این روش کمیته های توزیع یا عوامل توزیع که از طرف امرای مناطق تعیین شده اند بر اساس درخواست های کمکی که به آنها رسیده است، تحقیقاتی انجام داده و مقدار نیازمندی آنها به خرما را بر آورد می کنند، سپس کمیته گواهی برای فقیر صادر می کند. در این گواهی (یا امریه) از پرداخت کننده زکات خواسته می شود مقدار معینی از خرما به دارنده گواهی تحویل بدهد. در این روش خرما هر منطقه بر فقرای همان منطقه تقسیم می شود و فقیر خود رأساً اقدام به دریافت خرما از پرداخت کننده آن می کند. اداره زکات هیچ هزینه ای اعم از حمل و نقل و نگهداری متحمل نمی شود تمام اینها بر عهده فقیر است. (1)

ص: 140

1- - قحف، منذر - تحصيل و توزيع الزكاة في المملكة العربية السعودية - في «المواد العلمية لبرنامج التدريب - المصدر السابق - صص 338 - 339.

گرچه آیه 60 سوره توبه هشت صنف مستحق زکات برمی شمارد، اما قانون زکات پاکستان اولویت توزیع را به دو صنف فقیر و مسکین داده است و تمام اموال زکوی حاصله بین این دو صنف تقسیم می شود. نص صریح قانون زکات پاکستان در مورد مصارف زکات به شرح ذیل است.

اولاً و پیش از هر چیزی در کمک رسانی به مستحقین، فقرا و مساکین به ویژه بیوه زنان، معلولین و پیران، زکاتشان را بر اساس شریعت دریافت می کنند. این زکات یا مستقیماً برای هزینه زندگی اینها مصرف می شود یا به طور غیر مستقیم برای اینها منبع کسب جهت گذارن زندگی ایجاد می کند. ثانیاً برای تأمین هزینه های اداری و پرسنلی در سطوح مختلف مصرف می شود. و ثالثاً در اغراض دیگری که احکام شرع اجازه داده است، به کار می رود. بر اساس این قانون از آنجا که در شرع رساندن زکات به مستحق و تملیک به او معین شده است. از این رو به کارگیری این اموال در طرح های عمومی یا مشترک جایز نیست. (1)

روش های توزیع و هزینه های اداری و پرسنلی

در پاکستان، زکات وارد بودجه عمومی دولت نمی شود و جمع آوری و توزیع آن در يك مؤسسه انجام می پذیرد. دولت از طریق بودجه عمومی هزینه های اداری و پرسنلی سطوح شورای مرکزی، اداره مرکزی، اداره مرکزی و شوراهای منطقه ای و ادارات تحصیل زکات را بر عهده گرفته است. در مابقی سطوح اجازه داده شده است تا 10% زکات حاصله را برای عوامل کمیته های محلی هزینه کنند. (2)

روش توزیع

در کشور پاکستان توزیع زکات در طی مراحل ذیل انجام می شود.

ص: 141

1- - احمدیت، برویز - تحصیل الزکاة فی الباکستان - فی «المواد العلمية لبرنامج التدریب» - المصدر السابق - ص 748.

2- - العمر، فؤاد عبدالله - دراسة مقارنة لنظم الزکاة - فی «الاطار المؤسسی للزکاة» المصدر السابق - ص 95.

الف - شورای مرکزی بر اساس تعداد جمعیت مناطق، زکات حاصله و سپرده شده در صندوقزکات را به شوراهای مناطق به نسبت زیر تحویل می دهد:

پنجاب 59%

سند 20%

مناطق سرحدات شمال غرب 14%

بلوچستان 6%

منطقه اسلام آباد پایتخت 1%

مجموع 100%

در پی آن شورای مرکزی زکات برای مصرف این اموال ارشاداتی را به شرح ذیل وضع کرده است.

1 - شورای منطقه ای زکات 40 درصد مبلغی را که از صندوق مرکزی تحویل می گیرد در نزد خود نگه می دارد و 60 درصد بقیه را به کمیته های محلی زکات تحویل می دهد.

2 - شورای منطقه ای زکات مبلغی را که در نزد خودش نگه داشته است به شرح ذیل هزینه می کند:

- اعطای بورسیه های تحصیلی و تأمین معاش از طریق مؤسسات آموزشی، 50 درصد.

- هزینه های تأمین معاش طلاب از طریق مدارس دینی، 20 درصد.

- کمک های پزشکی از طریق بیمارستان ها و درمانگاه ها، 10 درصد.

- کمک های اهدایی از طریق مؤسسات خدمات اجتماعی عمومی، 10 درصد.

- دیگر مصارف، 10 درصد.

3 - کمیته های محلی مبالغ دریافتی را به شرح ذیل هزینه می کنند:

- برای اهداف ساماندهی و اشتغال، 45 درصد.

- برای تأمین هزینه زندگی افراد، 45 درصد.

- برای پوشش هزینه های اداری، 10 درصد.

4 - برای مقابله با حوادث طبیعی مانند خشکسالی، سیل، آتش سوزی، زلزله و دیگر حوادث، شورای مرکزی زکات مقرر کرده است مبلغ معینی نزد مناطق بماند. به عنوان مثال برای سال 1987 و

ص: 142

1988 مقرر شد مبلغ 100 میلیون روپيه در حساب مناطق بماند. اين شورا براي همين سال براي منطقه پنجاب 59 ميليون روپيه، براي مناطق سند و سرحدات شمال غرب مبلغ 60 ميليون روپيه، براي منطقه بلخستان 9 ميليون روپيه و براي منطقه پايتهخت يعني اسلام آباد مبلغ 8/1 ميليون روپيه اختصاص داده است. (1)

ب - شوراهای منطقه زکات از طریق مؤسّسات خیریه یا کمیته های محلی به نسبت ذیل کار توزیع زکات را به انجام می رسانند:

عکس

□

ج - توزیع از طریق مؤسّسات یا جمعیت های خیریه در بین چهار جهت ذیل بر اساس نسبت هایی که شورای زکات منطقه یا شورای زکات استان یا کمیته زکات ناحیه یا کمیته زکات محلی که جمعیت

خیریه در آن واقع شده است، در نظر می گیرند، تقسیم می شود:

1 - طلاب مدارس دینی.

2 - دانشجویان مدارس، دانشکده ها و دانشگاه ها.

3 - فقرای تحت حمایت مراکز حمایت اجتماعی.

4 - فقرای بیمار بستری در بیمارستان ها و درمانگاه ها.

د - در سطح کمیته محلی، اموال زکوی، مجموعی است از آنچه که شورای زکات منطقه تحویل داده و مقدار عشری است که از آن منطقه به دست آمده است و به نسبت های ذیل توزیع می شود.

- هزینه های اداری 10%

- اعطای هزینه های بازآموزی و ساماندهی فقرا 45%

- اعطای کمک های نقدی ماهانه برای گذران زندگی 45%

ص: 143

ه - برای بازآموزی و ساماندهی اشتغال کسانی که مستحق زکات هستند دولت مؤسسه ای به نام «مؤسسه ملی زکات» تأسیس کرده است. هزینه های اداری و پرسنلی این مؤسسه از طریق بودجه عمومی دولت تأمین می شود. این مؤسسه کمک های خودش را از طریق جمعیت های حمایت اجتماعی ارائه می کند. این مؤسسه طرح های زیربنایی را برای جمعیت ها و مراکز حمایت اجتماعی تأمین مالی می کند. و شورای مرکزی زکات اموالی را که خود مستقیماً به نیازمندان می پردازد، تهیه می کند. این مؤسسه دارای آئین نامه هایی برای ارزیابی، بررسی و نظارت بر طرح ها دارد. شورای مرکزی زکات بر اساس پیشنهادات مشخص و تعریف شده با تأکید بر عدم مخالفت با مبدأ تمليك اموالی را به مؤسسه تحویل می دهد. مؤسسه معمولاً از طرح هایی که استفاده کننده بتواند بعد از دو سال به تنهایی اداره کند، پشتیبانی می کند. این مؤسسه در بیشتر مناطق شعبه دارد و جمعیت های حمایت اجتماعی می توانند با آن شعب رابطه داشته و کمک دریافت کنند. (1)

ضوابط توزیع

در قانون زکات پاکستان برای توزیع ضوابطی به شرح ذیل در نظر گرفتند:

الف - اموال زکوی حاصله نزد یکی از بانک های اسلامی تا زمان توزیع به ودیعه سپرده می شود.

ب - اموال زکوی برای راه سازی، ساختمان سازی و طرح های زیربنایی دیگر هزینه نمی شود، زیرا با قاعده تمليك مخالف است.

ج - زکات در میان گروه های ذیل توزیع نمی شود 1 - کسانی که مالک نصاب هستند و نیز پدران، اجداد و نزدیکان آنها؛ 2 - بنی هاشم و غیر مسلمین.

ب - برای برنامه های بازآموزی و ساماندهی اشتغال، اموال زکوی به کسانی داده می شود که مستحق زکات هستند. (2)

ص: 144

1- - اکرم خان، محمد - دراسة مقارنة لنظم الزكاة - فی «الاطار المؤسسی للزكاة» - المصدر السابق - صص 119 - 121.

2- - اکرم خان، محمد - المصدر السابق - ص 111.

در قانون زکات سودان صنف «فی الرقاب» از مصارف زکات کنار گذاشته شده است و توزیع زکات در بین فقرا و مساکین از طریق کمیته های مردمی انجام می شود. و اما توزیع زکات در بین مؤسسات دینی و اجتماعی مستقیماً به وسیله دیوان زکات انجام می شود. و زکاتی که از خارج کشور به دست می آید بر اساس صلاحدید رئیس جمهور مصرف می شود. در قانون زکات سودان تصریح شده است، تا زمانی که ضرورت برای نقل ایجاب نکند، زکات هر منطقه در خود همان منطقه مصرف می شود و در صورت نیاز و ضرورت، نقل از يك منطقه به منطقه دیگر باید با دستور رئیس جمهور باشد. (1)

در قانون زکات سودان اصناف هشتگانه به شرح ذیل تعریف می شود:

فقیر: کسی است که قوت سالش را ندارد و در فهرست فقرا ثبت شده است. این بند شامل نان آور خانواده ای که درآمد ثابت ندارد نیز می شود.

مسکین: کسی است که قوت روزش را ندارد. این صنف در برگیرنده افرادی است که به علت بیماری و معلولیت جسمانی قادر به کسب نیستند و بیکارانی که کار پیدا نمی کنند و بیمارانی که هزینه درمان ندارند و قربانیان حوادث غیر مترقبه ای که از جای دیگری جبران نشوند.

عاملین زکات: کسانی هستند که به کار جمع آوری، اداره کردن و توزیع زکات می پردازند و نیز کسانی که به طور رسمی کارمندان دیوان زکات نیستند و لکن با دیوان همکاری می کنند. برای اینها اجرة المثل در نظر گرفته می شود.

مؤلفه القلوب: مقصود از آن کسانی هستند که جدیداً اسلام آوردند و نیز کسانی که امید می رود در جرگه اسلام وارد شوند. غارم: بدهکاری که برای رفع نیاز مشروعی قرض گرفته است و لکن توانایی پرداخت دین ندارد.

فی سبیل الله: مقصود نیازمندی های دفاع از دین، کشور و نشر اسلام است.

ابن السبیل: مسافری که از وطنش دور افتاد و مالی ندارد که او را به مقصد برساند و نیز شامل

ص: 145

آوارگانی که پناهی ندارند و پناهندگان به سودان و اشخاص نیازمندی که خانواده ای ندارند، می شود.

در عمل، به خاطر پیشرفت صحرا، خشکسالی و مشکلات طغیان رودخانه ها و سیل، مردم مجبور شدند بیشتر زکات را به مصرف فقرا و مساکین برسانند. آمارها در برخی از مناطق سودان نشان می دهد که نسبت فقر از 5/12% به 25% رسیده است. در حال حاضر حدود 25% زکات حاصله صرف فقرا و مساکین می شود سهم پرداختی به اصناف فی سبیل اللّٰه و مؤلفه القلوب و در گذشته فی الرقاب حدود 37/5% است. در مناطقی که فعالیت زراعی خوبی داشته اند، فریضه زکات موفقیت آمیز بوده است. يك دليل می تواند این باشد که زراعت از مالیات معمول معاف است و کشاورزان به محض برداشت

محصول ذرت و گندم زکات آن را اخراج می کنند. (1)

هزینه های پرسنلی و اداری زکات در این کشور از بودجه عمومی دولت تأمین می شود و برای برخی افراد که در کار جمع آوری زکات کمک می کنند از سهم عاملین پرداخت می شود. (2)

در سودان افزون بر قانون زکات، برای یکی کردن تعاریف اصناف هشتگانه در همه مناطق، اقدام به انتشار منشوری به نام «مرشد» کردند. در این مرشد اصناف و شروط کسانی که داخل این اصناف می شوند به شرح ذیل است:

فقیر و مسکین: فقیر کسی است که قوت سالش را ندارد و مسکین کسی است که قوت روزش را ندارد. ممکن است کسانی که مختصر درآمدي دارند تحت این دو صنف قرار گیرند. البته لازم است شرایط ذیل را احراز کنند.

شخصی که درآمد ثابتی دارد. این درآمد کفاف قوت سالش را نمی کند، قادر به انجام کار دیگری که درآمدش را افزایش دهد نیست، کسی را هم ندارد که شرعاً بر او واجب است این شخص را تأمین کند و در هزینه کردن سفیه نیست.

و نیز کسانی که توانایی کسب و کار ندارند لازم است شرط های ذیل را داشته باشند: اینکه معلولیت یا بیماری مزمنی دارند که آنها را از کار کردن باز داشته است. منبع درآمدی که کفایت قوت سالشان را

ص: 146

-
- 1- احمد، الجعلی بشیر - توزيع الزكاة في السودان - في «المواد العلمية لبرنامج التدريب» - المصدر السابق - صص 483 - 486.
 - 2- قحف، منذر - النماذج المؤسسة التطبيقية لتحصيل الزكاة وتوزيعها في البلدان والمجتمعات الاسلامية، في: الاطار المؤسسي للزكاة المصدر السابق ص 227.

بکند نیز نداشته باشند. سرپرستی هم نداشته باشند که شرعاً بر او واجب است از این شخص سرپرستی کند و نیز مؤسسه ای در آنجا نباشد که این شخص را تحت حمایت خویش قرار داده باشد.

اما طلاب و دانشجویان با شروط ذیل مستحق دریافت می شوند:

- در یکی از مؤسسات آموزشی نام نویسی کرده باشد.

- سرپرستی هم نداشته باشد که از نظر شرعی تأمین معاش این شخص بر او واجب باشد.

زکات برای موارد زیر نیز مصرف می شود:

کسانی که کار پیدا نمی کنند، بیماران، قربانیان حوادث غیر مترقبه، در صورتی که کسی را نداشته باشند که بر او واجب است زندگی اینها را تأمین کند. یتیمان به شرط اینکه پدرشان ناپدید شده یا فوت کرده باشد. در مرشد یتیم کسی است که شروط زیر را داشته باشد: پدرش فوت کرده باشد یا ناپدید شده و مجهول المکان است، سنش از 18 سال تمام نگذشته باشد. درآمدی نداشته باشد که قوت سال او را تأمین کند. سرپرستی نداشته باشد که تأمین زندگی این شخص بر او واجب است.

بیوه زنان، کسانی هستند که بعد از وفات زوج ازدواج نکرده باشند. درآمد مکفی یا مالی که قوت سالش را تأمین کند، نداشته باشد، کسی را هم که شرعاً واجب است زندگی او را تأمین کند، نداشته باشد.

زنان مطلقه: شرط است که عده شرعی ای را که در آن مدت بر طلاق دهنده واجب است نفقه او را بدهد، گذرانده باشد. درآمد یا مالی که قوت سالش را تأمین کند نداشته باشد و کسی را که شرعاً واجب است او را تأمین زندگی کند نداشته باشد.

پیران: همه مردان و زنانی که دارای شرط های زیر باشند.

سنشان از 60 گذشته باشد. درآمد یا مالی که قوت سالشان را کفایت بکند، نداشته باشد. کسی که شرعاً ملزم به تأمین زندگی شان است، نداشته باشد.

خانواده های زندانیان: در صورتی که شروط زیر را داشته باشند:

کاری یا درآمدی یا مالی که با آن گذران زندگی کنند، نداشته باشند. کسی را هم نداشته باشند که از نظر شرعی ملزم به تحت سرپرستی گرفتن آنها باشد.

خانواده های مفقودین به شرط اینکه: سرپرست خانوار به مدت 4 ماه غایب باشد و در این مدت

خبری از او نرسد و مکان اقامتش مجهول باشد. درآمد یا مالی که قوت سالشان را تأمین کند، نداشته باشند. کسی را هم نداشته باشند که از نظر شرعی ملزم به سرپرستی آنها است.

عاملین زکات: کسانی هستند که دست اندر کار جمع آوری، اداره و توزیع زکات هستند، شامل همه کارکنان دیوان زکات است و نیز شامل همه کسانی است که در جمع آوری زکات لازم است از کمک و همکاری آنها استفاده شود.

ابن السبیل، مسافری است که از سرزمینی به سرزمین دیگر مسافرت می کند و از اموال خودش دور افتاده است و مالی پیدا نمی کند که او را به مقصدش برساند. این صنف شامل آوارگانی که سرپناهی ندارند و پناه جویان به سودان و اشخاص نیازمندی که خانواده ای ندارند، می شود. البته در صورتی که شرایط زیر را داشته باشند.

- سفرشان ممنوعیت شرعی نداشته باشد. هزینه های سفر را با خود نداشته باشند. از سرزمینی که در آن اقامت داشتند اقدام به سفر کرده باشند. کسی را نیابد که بتواند از او قرض بگیرد تا بعد در سرزمین خودش به او بازگرداند.

آوارگانی که سر پناهی ندارد باید شروط ذیل را داشته باشند:

خانواده ای برای آنها نباشد یا کفیلی که از نظر شرعی ملزم به سرپرستی اینها است نداشته باشند. مالی نداشته باشند یا مکانی که به آن پناه ببرند. بیش از 13 سال از عمرش نگذشته باشد. درآمدی که قوت سالش را تأمین کند، نداشته باشد. از دیگر شروط آوارگان این است که مسلمان باشد و به خاطر موقعیت های سخت وادار به ترك اجباری و فرار از سرزمین خودش گردیده باشد و دولت فرصتکار کردن را برای او فراهم نکرده باشد و مالی یا درآمدی یا کمکی که کفایت قوت سالش را بکند نداشته باشد. (1)

کویت

اشاره

در این کشور پرداخت زکات به بیت الزکاة داوطلبانه و اختیاری است و الزامی در کار نیست. بیت

ص: 148

1- - احمد، الجعلی بشیر - توزيع الزکاة فی السودان - المصدر السابق - صص 488 - 490.

الزكاة پس از دریافت زکات، صدقات و تبرّعات به دو صورت توزیع داخلی و توزیع خارجی، آنها را به مصرف می‌رساند.

الف - توزیع داخلی

اشاره

اموال بیت الزکاة به دو قسم اموال زکوی و غیر اموال زکوی تقسیم می‌شود. همه ی اموال زکوی بیت الزکاة به وسیله اداره فعالیت محلی در داخل کویت توزیع می‌شود و اما مجموعه اموال دیگرهم در داخل مصرف می‌شود و هم در خارج کویت. در داخل کسانی که نیازمند و مستحق دریافت زکات هستند از بیت الزکاة به صورت حضوری یا تلفنی درخواست کمک می‌کنند. بیت الزکاة هم در پی درخواست افراد با تخمین میدانی یا کتابخانه ای مستحق بودن آنها را احراز می‌کند. پس از احراز استحقاق، کمک های اداره فعالیت محلی به شکل های زیر صورت می‌گیرد.

1 - کمک های ماهیانه به صورت مستمری

این کمک ها شامل حال کسانی می‌شود که نیازشان به کمک دائمی است و گروه های ذیل را در بر می‌گیرد: یتیمان، بیوه زنان، طلاق گرفته ها، پیرمردان و پیر زنان، بیماران، کسانی که درآمدشان اندک است. خانواده های زندانیان و مفقودین، دانشجویان و طلاب.

این موارد تحت بند فقرا و مساکین قرار می‌گیرد. در پایان سال 1989 میلادی تعداد خانواده های که تقاضای کمک ماهیانه داشتند 939 خانواده بود و مبلغی که برای آنها در این سال هزینه شد تعداد 458000 دینار کویتی است.

2 - کمک های مقطوع

این کمک ها به خانواده هایی اعطا می‌شود که نیازمندی شان موقت و محدود است. این نوع کمک شامل گروه های ذیل می‌شود:

مؤلفه القلوب، بدهکاران، در راه ماندگان، افزون بر برخی از فقرا و مساکین و از جمله شامل

آتش سوزی، علاج بیماران، پایین بودن موقت درآمد، تکمیل و تعمیر ساختمان است. خانواده هایی که در طی سال 1989 م از این بند استفاده کردند تعداد 6276 خانواده بودند و مبلغی که به آنها کمک شد حدود 1931000 دینار کویتی بود.

3 - قرض الحسنه

اشاره

این نوع کمک به کسانی داده می شود که نیازهای ضروری دارند ضمن این که توانایی بر گرداندن آن را نیز دارند و لایحه قرض الحسنه بر آنها منطبق است. تعداد قرض های داده شده از این نوع 242 فقره قرض و مبلغ پرداختی 322000 دینار کویتی شده است.

خانواده های متعفف

این ها خانواده هایی هستند که به خاطر محجوب بودن هرگز نیازمندی شان را ابراز نمی کنند. بیت الزکاة کویت از این خانواده ها غافل نشده و از راه های گوناگون به شناسایی این گونه خانواده ها پرداخته است و به شکلی به آنها کمک می کنند که کرامت شان حفظ شود. مجموع خانواده های که از این برنامه استفاده کرده تقریباً 400 خانواده است.

تبرعات عینی

اشاره

این اداره، تبرعات عینی از قبیل لباس، مواد غذایی، اثاث منزل، وسایل برقی و چیزهایی دیگر را نیز قبول می کند و پس از جداسازی بین خانواده های مستحق تقسیم می کند. (1)

افزون بر همه اینها بیت الزکاة در داخل کویت به طور دوره ای طرح هایی به شرح ذیل را نیز اجرا می کند:

ص: 150

1- - ضاحی العجیل، عبدالقادر، دراسة لانشطة الهيئات الزكوية التي لا تقوم على مبدأ الالتزام القانوني للزكاة: حالة بيت الزكاة في الكويت - في: الاطار المؤسسي للزكاة - المصدر السابق صص 281 - 283.

1 - طرح افطاری ماه رمضان

در سال 1989 میلادی تعداد 49 مسجد را که مردمان اطرافش نیازمندی بیشتری داشتند برای اجرای این طرح انتخاب کرد، که به تدریج در سراسر مناطق فراگیر شد. مجموع هزینه های انجام شده در این سال بالغ بر 113350 دینار کویتی شد.

2 - طرح زکات فطر

در هر رمضان بیت الزکاة اعلان می کند که زکات فطره را چه به صورت عینی یا به صورت نقدی می پذیرد، سپس آنها را بین خانواده های مستحق توزیع می کند. در سال 1989 مقدار زکات فطره نقدی، افزون بر زکات عینی به 32920 دینار کویتی بالغ گردید و این مقدار بین 3131 خانواده که تعداد افرادشان 23225 نفر می شد، توزیع شد.

3 - طرح قربانی

در عید قربان تمام سال ها، بیت الزکاة حدود 5 مرکز برای پذیرش گوشت قربانی در نظر می گیرد. سپس این گوشت ها را بین خانواده های فقیر تقسیم می کند. در سال 1989 این مراکز تعداد 648 قربانی داشتند که بین 1173 خانواده تقسیم کردند.

طرح سوم: پوشش یتیم

این اداره با همکاری وزارت اوقاف به عنوان تأمین کننده مالی و بیت الزکاة و کمیته مالی محلی به عنوان توزیع کننده، آن را اجرا می کنند، در سال 1989 میلادی مبلغ 16670 دینار بین 1667 یتیم توزیع شد.

طرح چهارم: ضیوف الرحمن

به خاطر این که عده ای هستند که بسیار مشتاق انجام فریضه حج هستند ولیکن امکانات مالی شان

اجازه انجام این کار را نمی دهد. و از آن طرف عدّه ای زیادی از اهل خیر هستند که آمادگی دارند کمک هایی برای این عمل تقدیم کنند. و نیز به خاطر این که عدّه زیادی از کویته ها هستند که چندین بار فریضه حج را انجام دادند، (به همین دلیل) بیت الزکاة در کویته این طرح را اعلام کرد و توانست از این طریق تعدادی را برای انجام مراسم حج بفرستد. در سال 1989 م تعداد 24 حاجی از این طریق به حج رفتند و هزینه شان بالغ بر 4980 دینار کویته شده است.

طرح ششم: طرح آب رسانی در خیابان ها

بر اساس این طرح، آب سردکن هایی در مراکز پر ازدحام نصب می شود. در سال 1989 م تعداد 12 آب سردکن با هزینه 4232 دینار کویته نصب گردید.

این اداره همچنین بر کار کمیته های زکات غیر دولتی از لحاظ مالی و اداری اشراف دارد و از طریق این اشراف اگر کمبودی یا نقصی در منابع مالی شان وجود داشته باشد، جبران کرده و از آنها پشتیبانی می کند. در سال 1989 میلادی، این اداره به 15 کمیته غیر دولتی زکات، مبلغ 180 هزار دینار کمک کرده است. این اداره از هیأت ها و جمعیت های خیریه محلی نیز پشتیبانی می کند. در سال 1989 م، تعداد 36 تا از این هیئت های محلی مجموع مبلغ 236 هزار دینار دریافت کردند. (1)

ب - اداره فعالیت های خارجی

اشاره

بیت الزکاة در کویته افزون بر توزیع داخلی، کمک هایی به کسانی که در خارج از کویته هستند ارائه می دهد. این کمک ها از طریق اداره ای به نام اداره فعالیت های خارجی انجام می شود. این اداره شامل بخش طرح ها و هیأت های اسلامی، طرح سرپرستی ایتام و طرح صندوق دانشجویی است.

در بخش هیأت ها و طرح های اسلامی، بیت الزکاة نقش مهم و حیاتی در پشتیبانی این هیأت و طرح ها جهت ادامه وظایف محوله و انجام کارهای خیر در خارج از کویته دارد. این امر شامل

ص: 152

1- - الحسینی، خالدین عبداللّه، تجربه بیت الزکاة فی الكويت، فی المواد العلمیه لبرنامج التدريب - المرجع السابق - صص 577 - 581.

پشتیبانی از کمیته های زکات خارج از کویت و بنای مؤسّسات، مدارس، بیمارستان ها و خانه های ایتم و مساجد و چیزهای ضروری دیگری که در برخی از مناطق اسلامی در خارج از کویت نیاز می شود، تعداد هیأت هایی که از این طریق در سال 1989 میلادی پشتیبانی شدند 223 هیأت بودند که به میزان 638400 دینار کویتی کمک دریافت کردند. این اداره برای کشورهای که تحت تأثیر بلایای طبیعی یا غیر طبیعی قرار گرفتند کمک های فوری ارائه می کند. این اداره کمک های اهدایی اهل خیر را جمع آوری و مستقیم به این کشورها می فرستد. برای سال 1989 میلادی برای این کار مبلغ 128 هزار دینار اختصاص یافته است.

همچنین اداره فعالیت های خارجی همانند اداره ی فعالیت های داخلی طرح هایی را پشتیبانی و اجرا می کند، البتّه در خارج کشور. از جمله این طرح ها، طرح قربانی در خارج کویت است. در خلال سال 1989 میلادی اداره فعالیت های خارجی بیت الزکاة در 13 کشور اسلامی این طرح را اجرا کرده، تعداد قربانی ها به 10973 قربانی رسید و مبالغ نقدی پرداخت شده برای این کار به 228980 دینار بالغ گردید.

طرح دیگر، افطاری رمضان در خارج از کویت است. برای این طرح مبلغ 79766 دینار در 9 کشور هزینه شد. هزینه این کار با تشویق اهل خیر از طریق تبلیغات در روزنامه ها و تلویزیون از آنها دریافت شده و به دولت ها برای انجام این طرح داده می شود. بخش دیگر این اداره بخش صندوق دانشجو است این صندوق در سال 1985 میلادی تأسیس شده تا به دانشجویانی که توانایی مالی ادامه تحصیل پس از دبیرستان را ندارند کمک کند. برخی از این دانشجویان پذیرش شان در دانشگاه کویت و در مؤسّسات آموزشی عالی موجود در کویت به علّت محدودیت انجام نمی شود ولکن علاقه مند به ادامه تحصیل و تکمیل آن هستند. برای این منظور بیت الزکاة این صندوق را تأسیس کرد. صندوق به دانشجویانی که در خارج تحصیل می کنند کمک های ماهیانه به صورت قرض الحسنه می پردازد تا پس از فراغت از تحصیل و شروع به کار با اقساط آسانی بازپرداخت کنند. در برخی موارد هم به علّت وضعیت اقتصادی مشمول بخشودگی می شوند. این صندوق به کسانی که در الازهر ادامه تحصیل دهند، کمک دائمی و وام بدون برگشت می دهد این صندوق به همین شکل به دانشجویان آسیایی و

آفریقایی که در مصر تحصیل می کنند، کمک می کند. این اداره 38 بورسیه تحصیل به 38 دانشجوی چینی داده است تا در پاکستان تحصیل کنند. و همچنین به 55 دانشجوی فلسطینی بورسیه تحصیلی داده است تا در دانشگاه های مختلف تحصیل کنند. این مبالغ اهدائی لازم الارجاع نیستند.

طرح دیگر، طرح سرپرستی ایتم است، این طرح از بزرگترین طرح های بیت الزکاة است و بسیار مؤفقییت آمیز بوده است. تعداد ایتم مشمول این طرح تا سال 1989 میلادی به 18 هزار یتیم رسیده است که در 29 دولت اسلامی پخش شده است. تعداد سرپرست ها تا این تاریخ حدود 12326 نفر شده اند. برای اشراف بر این کار بیت الزکاة تعدادی دفاتر در سودان، مصر، پاکستان، بنگلادش و سنگال تأسیس کرده است تا مستقیماً بر این ایتم نظارت داشته باشد. سرپرستی ایتم به وسیله اهل خیر در کویت صورت می گیرد. چه این ایتم در داخل کویت باشند یا خارج از کویت. مبلغ هزینه هر يك از ایتم به وسیله مطالعه این 29 کشور بر اساس سطح متوسط زندگی در هر کشور از 7 دینار تا 40 دینار در ماه است. بیت الزکاة 9 یتیم خانه در 9 کشور مختلف تأسیس کرده است. و با 79 هیأت مختلف در این کشورها در ارتباط است بیت الزکاة برای نظارت بر ایتم و شناخت وضعیت آنها به طور دوره ای نمایندگان به این کشورها می فرستد. (1) مطالعه تجربیات بیت الزکاة کویت نشان می دهد که این مؤسسه حجم عظیمی از فعالیت های خیریه را از طریق ادارات مختلف پوشش داده است.

مصر

اصناف زکات

بیشترین سهم زکات حاصله در مصر برای فقرا و مساکین هزینه می شود. عاملین زکات از بانک اجتماعی ناصر و کمیته های محلی زکات، از حساب زکات چیزی برداشت نمی کنند. بانک اجتماعی ناصر تمام هزینه های اداری را خود متقبل می شود. و اعضای کمیته های زکات به صورت داوطلب و

ص: 154

تبرّعی بوده و به طور مجّانی و فی سبیل اللّٰه در این راه خدمت می کنند. (1)

و اما مؤلّفه القلوب، منظور کسانی هستند که قرار است رابطه محبّت و دوستی با اسلام پیدا کنند یا تازه مسلمان هستند و برای پایداری شان در اسلام لازم است از آنها حمایت مالی شود یا قرار است دفع شر آنها از اسلام شود یا امید است برای دفاع از مسلمین نفعی داشته باشند. اما مصرف فی الرقاب به مصرف فی سبیل اللّٰه ملحق می شود.

و غارم کسی است که به خاطر نیاز مشروع مدیون شده و اکنون امکان ادای دین برایش وجود ندارد. البته به شرط اینکه دین برای برطرف کردن مصلحتی باشد و از يك امر مشروعی نشأت گرفته باشد و مصلحت از جمله چیزهایی باشد که جایگزین ندارد، و مالی در نزد او نباشد که می توان با آن ادای دین کرد، به جز مستثنیات دین. و شرط آخر اینکه دین حال باشد یعنی وقتش رسیده باشد.

اما غارمون و بدهکارانی که به خاطر مصلحت اجتماعی مدیون شدند. مثل کسانی که دین آنها ناشی از پذیرش دیات یا ارزش اشیا تلف شده ای است که بر دیگری واجب است. این شخص اگرچه غنی هم باشد و بتواند ادای دین کند، از آنجا که برای خاطر مصلحت شخص دیگری و اصلاح بین مردم بدهکار شده دین او از زکات پرداخت می شود.

اما فی سبیل اللّٰه: منظور هر عمل خالصی است که به قصد تقرّب الی اللّٰه انجام می شود. چه عمل فردی باشد یا اجتماعی و همچنین منظور از آن نیازمندی های دفاع از دین و کشور اسلامی و نشر اسلام است. (2)

روشهای توزیع

بانک اجتماعی ناصر برای توزیع زکات بین مستحقین از راه های گوناگون بهره می گیرد.

روش اول

در این روش از طریق حساب های زکات در بانک به کسانی که کمیته زکات تعیین کرده و بانک هم

ص: 155

1- - زغلول محمد محمود، تحصیل و توزیع الزکاة - تجربة بنك ناصر الاجتماعي في مصر، في الاطار المؤسسي للزكاة المصدر السابق، صص 3687 - 369.

2- - زغلول، محمد محمود، المصدر السابق، ص 381.

تأیید کند، پرداخت صورت می پذیرد. کمیته های زکات فهرست اسامی مستحقین و مبالغ مستحقه را به بانک می دهند و سپس از مستحقین می خواهند جهت دریافت مقدار کمکی که به آنها تخصیص پیدا کرده به بانک مراجعه کرده و از حساب کمیته زکات، برداشت کنند.

راه دوم

پرداخت در مقر کمیته: از آن جا که برخی از مستحقین نمی توانند به بانک مراجعه کنند. کار توزیع بین این افراد در مقر کمیته و با حضور نماینده بانک برای کنترل و نظارت بر مستحق بودن دریافت کننده، صورت می گیرد.

راه سوم

پرداخت در منزل مستحق در صورتی که مستحق در حالت بیماری و عدم توانایی برای حضور در کمیته باشد زکات در منزل به او پرداخت می شود.

راه چهارم

پرداخت از طریق حوالجات پستی در مناطقی که از شعب بانک فاصله دارند و برخی از اماکنی که کمیته زکات ندارند. ولکن در آنجا دفاتر پستی هست و از آن طریق می توان این مبالغ را به مستحقین رساند.

کمیته های محلی زکات بر حسب نیاز مستحقین و مصلحت امر، زکات را به صورت نقدی یا جنسی پرداخت می کنند. (1)

یکی از منابع اداره کل زکات در بانک اجتماعی ناصر در بند ششم از ماده 6 اموال زکوی، هبات، تبرّعات و وصایا قرار داده شده است. برای احیای فریضه زکات بانک اجتماعی ناصر با کمک کمیته های داوطلب زکات توانست به موفقیت هایی دست پیدا کند. از جمله اینکه، آمارها نشان می دهد، زکات جمع آوری شده در سال 1972 م بالغ بر 1886 جَنیه مصری بود، حال آنکه در سال 1989 میلادی به 14 میلیون و 660 هزار جَنیه مصری رسید. و تعداد کمیته های زکات تا سال 1990 نزدیک به 4 هزار کمیته شد. نقش کمیته های زکات در مصر تنها به توزیع زکات منحصر نمی شود. بلکه

ص: 156

در حل مشکلات آبادی ها و روستاها مشارکت می کند و در ساختن مسجد، مدرسه، یا بیمارستان و درمانگاه در هر جایی که کمیته زکات در آنجا باشد کمک می کند.

کمیته زکات در توزیع زکات، خواست پرداخت کنندگان زکات را نیز در نظر می گیرد به خصوص اگر خواست آنها حل بعضی از مشکلات محلّه و منطقه خودشان که تحت عناوین اصناف هشتگانه می گنجد باشد. مثل ایجاد درمانگاه ها و بیمارستان ها که در آنها پزشکان متخصص با دستمزدهای ناچیزی به اهل منطقه خدمت می کنند. ضمن اینکه مستحقین از این مراکز به طور مجانی استفاده می کنند. و اگر جزو اقشار کم درآمد باشند، هزینه بسیار ناچیزی از آنها دریافت می شود، گاهی هم کمیته هزینه دارو و درمان مستحقین را می پردازد.

در تعطیلات تابستانی کمیته زکات برنامه های آموزشی تفریحی و فرهنگی ورزشی به اجرامی گذارد، برای دختران جوان برنامه های خیاطی، گلدوزی و مدیریت منزل و... دارد، برای دانش آموزان برنامه های آموزش نجاری، ماهیگیری و برق و... به اجرا در می گذارد. برای کودکان در کنار مسجد گروه های ورزشی تشکیل می دهد مثلاً قبل از نماز ظهر ساعتی در کنار مسجد فوتبال بازی می کنند و هنگام نماز ظهر، در نماز حاضر می شوند، بعد از نماز ظهر هم مقداری قرآن حفظ می کنند. اختلاط برنامه های ورزشی با برنامه های عبادی برای کودکان بسیار مفید است و آنان را به سمت اقامه نماز سوق داده و تشویق می کند.

برخی از کمیته ها به وسیله مبالغی که پرداخت کنندگان زکات به تأسیس مدارس دینی اختصاص داده اند توانستند 24 مدرسه دینی بسازند و تحویل دانشگاه الازهر بدهند. بانک اجتماعی ناصر هم برای شرکت در این امر هر ساله مبلغ 20 هزار جنیه تخصیص می دهد. افزون بر اینها کمیته زکات (به نیابت از مستحقین) طرح های دیگری از قبیل: مدرسه زبان اسلامی، طرح دروس خصوصی، حفظ قرآن و حل مشکل اوقات فراغت و طرح مهد کودک برای مادرانی که در بیرون از منزل شاغل هستند

را نیز به اجرا در می آورد. (1)

ص: 157

اشاره

در این فصل توزیع زکات در دو دسته از کشورها مطالعه و بررسی شد. دسته ی اول، کشورهایی هستند که پرداخت زکات در آنها الزامی است. دسته ی دوم، کشورهایی هستند که پرداخت زکات در آنها اختیاری است. کشورهای مورد مطالعه دسته ی اول عبارتند از: یمن، مالزی، عربستان سعودی، پاکستان و سودان و کشورهای مورد مطالعه دسته ی دوم: دو کشور کویت و مصر هستند.

و اما دسته ی اول: کشورهایی که پرداخت زکات در آنها الزامی است از لحاظ اصناف زکات، با اینکه قرآن آنها را در هشت صنف منحصر کرده است. اما اکثر نظام های زکوی ضرورتی در شمول جمیع اصناف نمی بینند، به جز سودان که در قانون زکات توزیع آن را در مصارف هشت گانه قرار داده است؛ در برابرش پاکستان قرار می گیرد که توزیع زکات را تنها منحصر در فقرا و مساکین کرده است.

از لحاظ هزینه های اداری، پرسنلی، همه این کشورها یعنی یمن، مالزی، عربستان، پاکستان و سودان این هزینه ها را از بودجه عمومی تأمین می کنند. نه از اموال زکوی، مگر در يك موارد خاص آن هم برای برخی از افرادی که در کار جمع آوری زکات همکاری می کند و جزو کارمندان رسمی مؤسسات زکات نیستند. در مالزی برای این گونه افراد از سهم عاملین تنها تا مقدار 5/12% زکات حاصله می توان مصرف کرد. در پاکستان به کمیته های محلی اجازه داده شد تا حدود 10% را برای افرادی که اجیر می شوند تا در کار جمع آوری و حسابداری کمک کنند و نیز برای برخی هزینه های اداری،

می توانند مصرف کنند. عربستان سعودی هیچ مقداری از زکات را برای عاملین یا هزینه های اداری توزیع هزینه نمی کند.

و اما از لحاظ روش های توزیع

اشاره

توزیع در این کشورها به دو شکل صورت می گیرد یا از طریق بودجه عمومی دولت توزیع می شود یا از طریق هیأت ها و ادارات زکات. ادارات زکات نیز ممکن است مستقیماً با افراد مستحق سر و کار داشته باشند یا غیر مستقیم به وسیله مؤسسات دولتی یا غیر دولتی این کار را انجام دهند، نقش کمیته های محلی نیز در اینجا روشن خواهد شد.

الف - توزیع زکات از طریق بودجه عمومی دولت

در این روش ردیف هایی در بودجه عمومی دولت به مصارف زکات تخصیص داده می شود. عربستان سعودی از جمله کشورهایی است که به وسیله اداره کل تأمین اجتماعی وابسته به وزارت کار و امور اجتماعی زکات را به مصرف فقرا و مساکین می رساند. بودجه عمومی دولت افزون بر اینکه همه زکات حاصله را به کمک هایی که اداره تأمین اجتماعی ارائه می کند تخصیص می دهد، مقداری از درآمدهای عمومی بودجه را نیز به این کار اختصاص می دهد.

کشور دیگری که از این روش برای توزیع بهره می گیرد کشور یمن است. در بودجه عمومی دولتندهایی برای اصناف هشتگانه به ویژه فقرا و مساکین تخصیص یافته است. در عربستان سعودی اداره تأمین اجتماعی، زکات حاصله را به صورت کمک های ماهیانه یا مقطوع در اختیار افراد و خانواده های نیازمند قرار می دهد. بدون اینکه به آنها بگوید این زکات است.

ب - توزیع از طریق ادارات زکات

اشاره

در کشورهای مالزی، پاکستان و سودان زکات حاصله وارد بودجه عمومی دولت نمی شود بلکه کار توزیع زکات در بین مستحقین به وسیله اداره زکات انجام می شود. این ادارات برای انجام این کار از چهار الگو بهره می گیرند، این چهار الگو عبارتند از مؤسسات خیریه، یا یک قدرت دولتی یا کمیته محلی یا مستقیم از طرف خود اداره زکات.

الگوی اول: توزیع به وسیله مؤسسات خیریه

این نوع توزیع در پاکستان شایع است، به طوری در حدود 40 تا 50% زکات حاصله به وسیله اینها توزیع می شود. ادارات منطقه ای زکات با تعداد معتدبهی از این مؤسسات که با فقرا و مساکین سر و کار دارند، ارتباط برقرار می کنند و از آنها می خواهند اسامی افرادی را که نیازمند کمک های زکوی هستند مشخص کنند. پس از پذیرش این فهرست ها، اداره مذکور مبالغ درخواست شده را به اداره مؤسسه تحویل می دهند. اداره مؤسسه هم بر اساس چگونگی نیازمندی مستحقین این مبالغ را به صورت

مقطوع یا مستمری ماهیانه در اختیار آنها قرار می دهند. این مؤسسات را می شود به صورت ذیل دسته بندی کرد.

1 - مؤسسات آموزش همگانی،

2 - مؤسسات آموزش فنی حرفه ای

3 - مؤسسات بهداشتی و بیمارستانی

4 - مؤسسات آموزشی، دینی 5 - جمعیت های خیریه عام یا تخصصی

اداره مرکزی زکات در پایتخت برخی از مبالغ حاصل زکوی را به صندوق ملی زکات تخصیص می دهد تا برای فقرا و مساکین استفاده کننده از طرح های این صندوق هزینه شود. بر اساس آموزش های ادارات زکات، باید دقت لازم در تمليك زکات به شخص فقیر و عدم تملك آن به مؤسسه واسطه صورت گیرد. از این رو، در پاکستان می بینم اموال زکوی به دانشجویان فقیر به شکل کمک های نقدی ماهیانه یا فصلی داده می شود. در مؤسسات آموزش فنی و حرفه ای به افرادی که در حال آموزش هستند به صورت حقوق ماهیانه پرداخت می شود. پرداخت ها در تمام موارد به همین شکل صورت می گیرد.

الگوی دوم: توزیع به وسیله قدرت های دولتی

این روش در سودان شایع است و بر اساس آن در حدود 83 زکات حاصله منطقه را به دفتر حاکم منطقه تحویل می دهند تا در مصارف ابن السبیل و مؤلفه القلوب و فی سبیل الله هزینه کند. این کمک ها نوعاً به پناه جویانی که از خارج به سودان می آیند یا به کسانی که از مناطق جنگی داخلی فرار می کنند و به مناطق شمالی پناه می آورند، پرداخت می شود. بر این روش توزیع هیچ گونه نظارتی از طرف اداره زکات صورت نمی گیرد.

در عربستان سعودی هم شبیه این روش را در زراعت داریم. در آنجا کمیته های توزیع از طرف حکومت های منطقه ای که به امارات مشهورند، تعیین می شوند این کمیته ها امریه هایی را صادر کرده و

به مستحقین می دهند تا خود شخصاً از پرداخت کنندگان زکات مقدار مشخصی از زراعت رابه صورت عینی دریافت کنند. اینجا دیگر اداره زکات هزینه های حمل و نقل و نگهداری زکات عینی را متحمل نمی شود.

الگوی سوم: توزیع از راه کمیته های محلی

اصلی ترین ابزاری که در پاکستان برای اجرای زکات از آن استفاده می شود کمیته های محلی زکات است و امر توزیع زکات و عشر به آنها موکول شده است. ادارات مرکزی و منطقه ای زکات در پاکستان با مستحقین زکات به طور مستقیم ارتباطی ندارند و توزیع زکات در این کشور تنها از دو کانال مؤسسات و کمیته های محلی صورت می گیرد.

الگوی چهارم: توزیع مستقیم به وسیله اداره زکات

این روش در سودان و مالزی شایع است. نصیب عاملین زکات در مالزی به طور مستقیم از طرف اداره زکات داده می شود، و در سودان حقوق و دستمزد کارمندان بازارهای محصولات و ادارات مالیات و دیگر کسانی که در جمع آوری زکات کمک می کند، به طور مستقیم از طرف اداره زکات پرداخت می شود. در کشور مالزی پرداخت زکات به فقرا و مساکین و مؤلفه القلوب و ابن سبیل به همین روش انجام می شود، به این صورت که کمیته های مساجد اسامی فقرا و مساکین را به اداره زکات استان تحویل می دهند، سپس این اسامی به کمیته زکات مرکز ایالت می رود و در آنجا امضا شده و از شورای امور دینی ایالت ها درخواست موافقت با مبالغ پیشنهاد شده، می شود. پس از موافقت این شورا کمک ها به طور مستقیم از صندوق ایالتی زکات به مستحقین پرداخت می شود.

دسته ی دوم: کشورهایی که پرداخت زکات به ارگان های رسمی در آنها اختیاری است.

در این پژوهش دو کشور کویت و مصر مورد مطالعه و بررسی قرار گرفتند از لحاظ اصناف زکات در این دو کشور فقرا و مساکین در اولویت هستند. گاهی ابن السبیل فقیر هم به آن اضافه می شود. و اما

از نظر هزینه ها، در کویت تمام هزینه های اداری و پرسنلی دیوان زکات از بودجه عمومی دولت تأمین می شود. و در مصر بانک اجتماعی ناصر همه هزینه های اداری و پرسنلی بانک را خود می پردازد و کمیته های مردمی به طور داوطلب و افتخاری کار می کنند و هیچ گونه دستمزدی دریافت نمی کنند.

و اما از نظر روش های توزیع در مصر، به صورت شبه دولتی عمل می شود و در کویت به صورتهای زکات دولتی. در مصر که به صورت شبه دولتی عمل می شود، بانک اجتماعی ناصر متصدی امر جمع آوری زکات و توزیع آن در بین مستحقین شده است. و برای انجام این کار، اداره کل زکات را در بانک تأسیس کرده است. این بانک افزون بر اینکه خود مستقیماً به وسیله شعبه هایی که در سراسر کشور دارد، به کار جمع آوری و توزیع زکات می پردازد، اقدام به تشکیل کمیته های داوطلب مردمی زکات نموده است. این کمیته ها تحت نظارت بانک به کار جمع آوری زکات پرداخته و همه زکات حاصله را به حساب های خاص زکات در بانک واریز می کنند. اگر زکات عینی باشد حفظ می شود تا به همان صورت عینی در اختیار مستحقین قرار بگیرد و در صورتی که در معرض تلف شدن قرار داشته باشد، به کمیته ها اجازه داده شده آن را فروخته و قیمت فروخته شده را به حساب زکات بانک واریز کنند.

اما توزیع، اغلب به وسیله دفاتر بانک و شعبه های آن مستقیماً بر اساس پیشنهاد و معرفی کمیته های زکات انجام می شود. البته ممکن است اداره کل زکات بدون اینکه پیشنهادی از طرف کمیته های زکات صورت گیرد آن را برای طرح ها و برنامه هایی که اداره آنها را مستحق زکات می داند، هزینه کند. کار توزیع زکات به ویژه زکات عینی به وسیله کمیته زکات در صورتی که بانک آن را تأیید کند می تواند انجام شود.

و اما در کویت، هیأت زکات دولتی است. و دولت برای زکات، اداره ای به نام بیت الزکاة تأسیس کرده است. بیت الزکاة از نظر اموال زکوی استقلال کامل دارد، افزون بر اینکه از نظر اداری نیز استقلال کامل دارد. بیت الزکاة تابع وزارت اوقاف است. این اداره علاوه بر زکات، تبرّعات، صدقات و کمک های دولتی را نیز می پذیرد. در بیت الزکاة، توزیع به دو صورت توزیع داخلی و توزیع خارجی انجام می شود.

کار توزیع زکات به وسیله بیت الزکاة به طور مستقیم انجام می شود، و نیازمندان خود شخصاً از بیت الزکاة به صورت حضوری یا تلفنی درخواست کمک می کنند. و یا اینکه دیگران آنها را به بیت الزکاة معرفی می کنند. سپس بیت الزکاة با تحقیق، مستحق بودن آنها را احراز می کند. و پس از احراز کمک هابه صورت مستمری ماهانه یا به صورت مقطوع به آنها پرداخت می شود. در صورتی که برخی از اینها توانایی برگشت داشته باشند، این کمک ها به صورت قرض الحسنه در اختیارشان قرار می گیرد. افزون بر اینها، بیت الزکاة در داخل کویت به طور دوره ای طرح هایی را نیز اجرا می کند که اهم آن عبارتند از: طرح افطاری ماه رمضان، طرح زکات فطر، طرح قربانی، طرح ضیوف الرحمن، طرح سرپرستی ایتام و طرح توزیع آب سرد. اداره فعالیت های خارجی نیز همانند اداره فعالیت داخلی عمل می کند، و شبیه همین طرح ها را در خارج از کویت به اجرا در می آورد.

نتیجه

الف - تعداد الگوهای توزیع زکات در کشورهای اسلامی این فرصت را به دیگر کشورها می دهد که بر اساس ساختار فرهنگی و اقتصادی خودشان، روش مناسبی برای توزیع انتخاب کنند.

ب - الگوی کمیته های محلی زکات که دارای نقش فعالی در جمع آوری و توزیع زکات هستند. تأثیر تبلیغاتی زیادی در سرعت آگاهی بخش مردم دارند و مردم به سرعت با زکات و اهمیّت آن و احکام شرعی آن آشنا می شوند. این امر در بهره وری اموال زکوی تأثیر بسزایی دارد.

ج - برای توزیع زکات عینی می توان از روش عربستان استفاده کرد که در آن شخص مستحق خود شخصاً با استفاده از امریه ای که به او داده می شد از مکلفین به پرداخت، زکات دریافت می کند. در این روش اداره زکات هیچ هزینه ای در رابط با حمل و نقل و انبارداری متحمل نمی شود.

د - به نظر می رسد توزیع زکات از طریق مؤسسات آموزشی، بهداشتی و خیریه در رسیدن کمک های زکوی به افراد نیازمند حقیقی بهتر عمل می کند. زیرا شناخت نیازمندان و مقدار نیازشان از طریق این مؤسسات ساده تر است و کمک ها را می توان آسان تر به آنها رساند.

محورهای بررسی

- امکان سنجی نظری و فقهی

- امکان سنجی اداری و اجرایی

- امکان سنجی بر اساس نتایج پژوهش های آماری

ص: 164

پژوهش های آماری انجام شده به وسیله برخی پژوهشگران نشان می دهد، انتخاب رأی فقهی می تواند اثر مهمی روی افزایش یا کاهش عایدات زکات داشته باشد. همان گونه که در فصل اول بیان شد، از لحاظ نظری، آنچه که در افزایش عایدات زکات از حیث فقهی مؤثر است، نخست، داشتن دیدگاه سعه و ضیق در مورد افرادی است که اموالشان مشمول زکات می شود و دوم، داشتن دیدگاه سعه و ضیق در مورد تعداد اموالی است که مشمول زکات واجب هستند. مذاهبی که قائل به توسعه در هر دو مورد بالا هستند، دارای بیشترین عایدات زکات بالقوه بوده و در نتیجه از توانایی نظری لازم برای رفع فقر برخوردارند. و مذاهبی که در هر دو مورد بالا قائل به ضیق باشند، دارای کمترین عایدات بالقوه بوده، در نتیجه از لحاظ نظری قادر به حل مشکل فقر به وسیله زکات نیستند.

در جدول شماره یک فصل اول، مذاهب چهارگانه اهل سنت و مذهب امامیه به همراه فقه جدید اهل سنت، از نظر افرادی که اموالشان مشمول زکات واجب می شود، مورد مقایسه قرار گرفتند. همان گونه که از این جدول پیدا است، همه مذاهب به اتفاق قائل به وجوب زکات اموال مسلم بالغ

عادل هستند. اما در مورد افراد دیگر، مذاهب چهارگانه اهل سنت و فقه جدید آنها قائل به وجوب زکات در اموال صبی و مجنون هستند به جز حنفیه که زکات را تنها در غلات چهارگانه صبی و مجنون واجب می‌داند. هیچ یک از مذاهب اهل سنت و فقه جدید آنها قائل به وجوب زکات بر اموال کافر نیستند.

در مذهب امامیه گرچه اموال صبیان و مجانین از زکات واجب معاف هستند، اما با مشمول زکات شدن اموال غیر مسلمانان بالغ عاقل، افزون بر اموال مسلمانان بالغ عاقل، منبع عظیمی از ثروت جهت اخذ زکات فراهم می‌شود. اگر فرض کنیم درصد جمعیت اقلیت غیر مسلمان در یک کشور اسلامی نسبتاً بالا باشد و از لحاظ مالکیت ثروت ملی نیز درصد بالایی از آن را در اختیار داشته باشند، در صورت وجوب اخذ زکات از اموال اینها، عایدات زکات به طور محسوسی افزایش خواهد یافت، و با فرض اینکه اموال تحت مالکیت صبیان و مجانین درصد معتنابهی را شامل نیست، مذهب امامیه از نظر اموال افرادی که مشمول زکات هستند در رتبه اول است و مذاهب دیگر در مراتب بعدی قرار می‌گیرند.

در جدول شماره دو فصل اول، رأی مذاهب چهارگانه اهل سنت و فقه جدید آنها و مذهب امامیه، از نظر نوع اموال مشمول زکات یا خمس آورده شده و در جدول شماره سه همان فصل تعداد موارد مشمول زکات و خمس از نظر هر یک از مذاهب، با هم مقایسه شده است. جدول شماره سه نشان می‌دهد که از مجموع 21 مورد ثروت و درآمد که در جدول شماره دو، احکام فقهی آن از نظر مذاهب مختلف آمده است، بر اساس مذهب امامیه 4 مورد مشمول زکات و 17 مورد مشمول خمس است و هیچ موردی از نظر مذهب امامیه از مشمول زکات یا خمس خارج نیست. و بر اساس مذهب مالکیه 11 مورد مشمول زکات و 2 مورد مشمول خمس است و 8 مورد مشمول هیچ حقی نمی‌شود.

بر اساس مذهب شافعیه، 10 مورد مشمول زکات و 2 مورد مشمول خمس است و 9 مورد مشمول هیچ حقی نمی‌شود. بر اساس فقه جدید اهل سنت، 17 مورد مشمول زکات و 2 مورد مشمول خمس است و 2 مورد مشمول هیچ حقی نمی‌شود.

8 یا 9 موردی که براساس مذاهب چهارگانه اهل سنت مشمول هیچ حقی نیست در اقتصاد معاصر

بخش اصلی ثروت و درآمد را تشکیل می دهد. گرچه در فقه جدید اهل سنت این امر اصلاح شده است و تنها 2 مورد که اهمیت و وزن چندانی ندارد کماکان از مشمولیت زکات یا خمس خارج هستند.

ولکن از نظر درصد مشمولیت هنوز اندکی با فقه امامیه تفاوت داشته و پائین تر از آن هستند، زیرا در فقه امامیه 17 مورد از موارد مهم درآمد و ثروت ملی مشمول خمس اسلامی است. روش اخراج خمس به این صورت است که شخص 20% از منافع سرمایه مشروع را پس از کسر هزینه های معمول زندگی به عنوان خمس منفعت کسب خارج می کند. این 20% همان گونه که روشن است از درآمد خالص کسر می شود و اگر بخواهیم بر اساس درآمد ناخالص که مجموع پس انداز و مصرف شخص است نشان بدهیم، با فرض اینکه متوسط مصرف 60% باشد، این رقم حدود 8% است. حال آنکه در فقه جدید اهل سنت این 17 مورد مشمول زکات اسلامی است. اگر متوسط درصد زکات را که 10%، 5% و نوعاً 5/2% است، با فرض تساوی وزن این درصدها، بخواهیم محاسبه کنیم در حدود 6% خواهد شد و اگر بخواهیم وزن واقعی 5/2% را به آن بدهیم، متوسط درصد مشمولیت خیلی کمتر از 6% خواهد شد.

با همه این تفصیلات، اگر بخواهیم خمس و مصارف آن را از زکات و مصارف آن جدا در نظر بگیریم، که مشهور هم همین است، بر اساس فقه امامیه تنها سه قلم مشمول زکات واجب هستند که عبارتند از: غلات چهارگانه، احشام سه گانه و مسكوك طلا و نقره. در نتیجه، از لحاظ تعداد و نوع اموال مشمول زکات، مذهب امامیه در پائین ترین رتبه و کمترین عایدات زکات از لحاظ نظری قرار می گیرد. افزون بر اینکه، در عمل با توجه به اوصاف اموال زکوی و تغییر روش های تولیدی از سنتی به صنعتی و تغییر ماهوی برخی از موضوعات زکات، تنها می توان از يك قلم که غلات چهارگانه است زکات دریافت کرد. زیرا، در اقتصاد معاصر به خاطر تغییر روش های تولیدی از سنتی به صنعتی، بخش اعظم احشام سه گانه معلوفه و غیر سائمه هستند. و پول کنونی هم دیگر مسكوك طلا و نقره نیست. از این رو، در عمل تنها می توان از غلات چهارگانه یعنی گندم، جو، خرما و کشمش، زکات دریافت کرد. با این بیان، مسلم است که دریافت این مقدار زکات نمی تواند کمک مؤثری به رفع فقر کند. مؤید این مطلب، پژوهش و تخمین آماری کباء الحسینی است که در قسمت نتایج پژوهش های آماری و در

جدول شماره 16 آمده است. با این همه، از آنجایی که وجوب زکات از مسلمات دین است، همین مقدار اندک را هم باید دریافت کرد و با کسب اجازه از فقهاء به عنوان یکی از منابع نهاد یا نهادهایی که دست اندر کار کمک مدیریت شده به فقراء و نیازمندان هستند، قرار داد. گرچه از قدیم الایام رسم بر این بوده که مردم مسلمان ایران با توجه به تقیدات مذهبی و دینی شان، با مراجعه به مراجع دینی و مذهبی، اقدام به محاسبه و پرداخت واجبات مالی همانند خمس و زکات می کردند. در مورد خاص زکات، فقها اجازه می فرمودند که مردم زکات را خود به فقرا و نیازمندان و یا دیگر مصارف مجاز برسانند. و هنوز هم این سیره در ایران اسلامی ادامه دارد.

2 - امکان سنجی اداری و اجرایی

اگر قرار باشد زکات در مکانی جمع گردد و سپس توزیع شود، لازم است نظم خاصی برای آن به وجود آید تا بتوان کار جمع آوری و توزیع را به نحو احسن به انجام رسانید. ضرورت ایجاد یک ساختار اداری هدفمند، در عصر حاضر با توجه به افزایش نجومی ثروت و جمعیت، جهت شناسایی اموال زکوی و جمع آوری آن، بر کسی پوشیده نیست. زیرا بدون داشتن یک ساختار اداری محکم و قوانین لازم آن، انجام این کار بزرگ به صورت کارا و شایسته ممکن نیست.

در همین راستا هر یک از کشورهای اسلامی قوانینی برای جمع آوری و توزیع زکات وضع کردند. در برخی از این کشورها پرداخت زکات به یک ارگان دولتی خاص که توسط قانون تأسیس می شود، الزامی است و دولت مسئول جمع آوری و توزیع زکات است. در برخی دیگر از کشورها پرداخت زکات به یک ارگان دولتی یا شبه دولتی به صورت داوطلبانه و اختیاری است. مکلفین در این کشورها می توانند زکات واجب خود را شخصاً به مصارف شرعیه برسانند و یا به مؤسسات خیریه مردمی سپارند تا آنها در مصارف شرعیه مصرف کنند.

در سودان به ارگان دولتی خاصی که به وسیله قانون برای جمع آوری و توزیع زکات تأسیس شده است «دیوان زکات» می گویند. و در یمن به آن «اداره واجبات» اطلاق می شود. در مالزی آن را «بیت زکات و مال» می نامند و در عربستان سعودی «اداره زکات و درآمد» مسئول این کار است. در پاکستان

بر اساس قانون يك شورای مرکزی و اداره مرکزی برای آن تشکیل گردیده است. در کویت «بیت الزکاة» کار جمع آوری و توزیع زکات را بر عهده دارد و در مصر، بانک اجتماعی ناصر با تأسیس «اداره کل زکات» به عنوان یکی از ادارات تابعه، کار دریافت زکات نقدی و عینی و توزیع آن را بر عهده گرفته است.

مؤسّسات زکاتی که بر اساس نظام پرداخت داوطلبانه بنیانگذاری شده اند. عموماً پیچیده نبوده و بسیط هستند و دارای ادارات متعدّد نیستند جز بیت الزکاة کویت که دارای هشت اداره و دفتر است. در قوانین زکات این کشورها، به خاطر داوطلبانه بودن پرداخت، هیچ تفصیلی در مورد اموال مورد تعلق زکات و بخشودگی ها نشده است. اما ساختار مؤسّساتی که جمع آوری زکات در آنها بر اساس نظام پرداخت الزامی صورت می گیرد، عموماً پیچیده نبوده و دارای ادارات متعدّد هستند. در قوانین زکات این گونه مؤسّسات، اموال موضوع زکات به همراه بخشودگی های زکوی به تفصیل بیان شده است.

3 - مؤسّسات و نهادهای تأمین اجتماعی در ایران

اشاره

در ایران اسلامی از گذشته های دور رسم بر این بوده که بیت مراجع دینی و مذهبی محل اصلی جمع آوری و توزیع واجبات مالی اسلامی مانند خمس و زکات باشد. از این رو، نهاد خاصی برای آن پدید نیامد. و کار پرداخت خمس و زکات به صورت داوطلبانه، با مراجعه شخص مقیّد به مذهب برای پاک کردن اموال خویش به آن مراجع صورت می گرفت. این روش هنوز هم در نظام جمهوری اسلامی به همان شکل ادامه دارد. دولت های متعدّدی که یکی پس از دیگری در ایران حاکمیت سیاسی را به دست می گرفتند، در این موضوع دخالت چندانی نمی کردند. بلکه بر اساس میزان مسؤلیت پذیری و درکشان از ارتباط امنیّت ملی، رشد اقتصادی، عدالت اجتماعی، کرامت انسانی و سرفرازی ملی با تأمین اجتماعی و تأمین معاش مادّی کافی برای همه افراد ملّت و به موازات آن، اقداماتی در جهت رفع فقر و محرومیت و ایجاد آرامش و امید به آینده انجام می دادند. در ایران پیش از اسلام نیز نشانه هایی از توجّه دولت ها به تأمین اجتماعی دیده می شود. اما در دوره اسلامی به ویژه از قرن دوّم تا هفتم

هجری، نمونه های کامل تری از تأمین اجتماعی با مسئولیت دولت را می توان مشاهده کرد.

با پیروزی انقلاب اسلامی ایران و به ثمر نشستن خون شهیدان و برپایی نظام جمهوری اسلامی، بر اساس آموزه های اسلامی، مانند نعدوستی، قسط و عدل، مذموم بودن فقر، احساس و انفاق و برادری ایمانی، موضوع تأمین اجتماعی و وضع قوانین لازم برای آن و تأسیس نهادهای رسمی دولتی و تقویت نهادهای غیررسمی مردمی، در سرلوحه کار نظام جمهوری اسلامی قرار گرفت. از این رو، فعالیت های گسترده ای در سه گروه راهبردهای بیمه ای، حمایتی و امدادی در کشور به انجام رسید. در همین راستا سازمان ها و مؤسسات متعدّد بیمه ای، حمایتی و امدادی، عمدتاً دولتی و یا وابسته به دولت پدید آمدند. یارانه های تأمین اجتماعی نیز طیف وسیعی از کمک های مالی را در زمینه های مختلف بیمه ای، امور درمان و آسیب دیدگان حوادث طبیعی دربرگرفته است. در اینجا لازم است اشاره ای هر چند کوتاه به این سازمان ها و نهادها داشته باشیم:

1 - سازمان ها و مؤسسات عمومی

الف - سازمان تأمین اجتماعی

سابقه تاریخی این سازمان به ایجاد شبکه راه آهن سراسری برمی گردد. در آن زمان، به خاطر افزایش سوانح کارگری، در جهت حمایت از کارگران راهسازی، دولت وادار شد طرح تشکیل «صندوق احتیاط کارگران طرق و شوارع» را به تصویب برساند. بدین ترتیب بنای اولیه ایجاد سازمان تأمین اجتماعی در سال 1310 شمسی گذاشته شد. مأموریت این سازمان، هم اکنون، اجرا، تعمیم و گسترش انواع بیمه های اجتماعی و استقرار نظام هماهنگ و متناسب با برنامه های تأمین اجتماعی است.

ب - صندوق بازنشستگی کشور

این صندوق، حقوق بازنشستگی و از کارافتادگی را به بازنشستگان تحت پوشش و کسانی که طبق ماده 79 قانون استخدام کشوری از کار افتاده شمرده می شوند و نیز وراثت مستخدمین متوفی بر اساس ماده 86 قانون یاد شده پرداخت می کند.

ج - صندوق بیمه و بازنشستگی نیروهای مسلح (نظامی، انتظامی، سپاه)

د - سازمان بیمه خدمات درمانی

ه - صندوق های بازنشستگی اختصاصی (مستقل)

ز - صندوق های مکمل

2 - سازمان ها و مؤسسات حمایتی

اشاره

فعالیت های اصلی این سازمان ها، عبارتند از: خدمات اجتماعی، خدمات توانبخشی، خدمات بازآموزی و بازپروری اجتماعی، خدمات پیشگیری، خدمات درمانی، حمایت از خانواده های معظم شهدا و آزادگان و جانبازان انقلاب اسلامی، کمک و تأمین معاش خانواده های فقیر و بی سرپرست کم درآمد و از کار افتاده و خانواده های زندانیان و معتادان، کمک به تأمین امکانات آموزشی و تحصیلی، کمک به تأمین هزینه های درمانی اقساط آسب پذیر، حمایت و مراقبت و توانبخشی معلولین ذهنی و جسمی و روانی.

سازمان ها و نهادهایی که در حال حاضر وظایف امور حمایتی را در کشور برعهده دارند، به شرح ذیل است.

الف - کمیته امداد امام خمینی (ره)

این نهاد کمک به سالمندان و روستاییان نیازمند، مشمولین وظیفه تأمین کننده معاش خانواده و نیازمند شهری و حمایت جامعه محروم و مستضعف را بر عهده دارد. این نهاد در سال 1357 شمسی

تأسیس شده است.

ب - بنیاد مستضعفان و جانبازان

این سازمان در سال 1357 شمسی تأسیس شده و رسیدگی به امور مستضعفان و جانبازان را بر عهده دارد.

ص: 171

ج - بنیاد شهید انقلاب اسلامی

این نهاد در سال 1358 شمسی تأسیس شده و رسیدگی به امور بازماندگان شهدا و مفقودین انقلاب و جنگ تحمیلی را بر عهده گرفته است.

د - سازمان بهزیستی

این سازمان در سال 1359 شمسی تأسیس شده و حمایت از خانواده های بی سرپرست و اجرای برنامه های بهزیستی را بر عهده گرفته است.

ه - بنیاد پانزده خرداد

این بنیاد در سال 1360 شمسی تأسیس شده و انجام امور عمرانی و ارائه خدمات خیریه عام المنفعه، ایجاد مراکز علمی، فرهنگی و آموزشی و انجام امور اقتصادی و بازرگانی را در جهت کمک به محرومین، خانواده های شهدا و معلولین، بر عهده دارد. در سال های اخیر، عمده فعالیت این بنیاد به ساخت مدارس و کلینیک و خانه بهداشت منحصر شده است. ضمن اینکه این بنیاد در سال های اخیر به افراد واجد شرایط کمک هایی مانند واگذاری کالای اقساطی و کالاهای بارانه ای و غیر یارانه ای نیز کرده است.

3 - سازمان های امدادی

الف - جمعیت هلال احمر

بر اساس اساسنامه، جمعیت هلال احمر ایران مؤسسه ای خیریه، غیرانتفاعی و دارای شخصیت حقوقی مستقل است. و هدف از تشکیل آن، تسکین آلام بشری، تأمین احترام انسان ها و کوشش در جهت برقراری دوستی و تفاهم متقابل و صلح پایدار میان ملت ها و همچنین حمایت از زندگی و سلامت انسان ها بدون در نظر گرفتن هیچ گونه تبعیض میان آنها است. سابقه تأسیس رسمی آن به سال 1302 شمسی برمی گردد. این سازمان در مسائل امدادی برون مرزی و درون مرزی فعالیت می کند.

الف - آستان قدس رضوی

این مؤسسه، بنیادی است دینی که در زمینه های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر مبنای احیا و توسعه موقوفات آستان قدس رضوی و بهره وری هر چه بیشتر آنها در جهت حصول نیت واقفان فعالیت می کند.

ب - اوقاف و بقاع متبرکه

درآمدهای حاصله از اوقاف تحت نظارت سازمان اوقاف در جهت نیت خیرخواهانه واقفین هزینه می شود و درآمد اماکن متبرکه که ناشی از نذورات است صرف تعمیر، نگهداری، بازسازی، نوسازی، رفاه حال زائرین و هزینه های پرسنلی می شود.

ج - صندوق های قرض الحسنه

نخستین صندوق قرض الحسنه در سال 1348 شمسی در یکی از مساجد تهران و با سرمایه اولیه 14 هزار تومان به وجود آمد. این سرمایه با راهنمایی های روحانی محل به وسیله مردم خیر درصندوقی که در مسجد نصب شده بود، جمع آوری شد، ابتدا کمک ها بلاعوض بود، اما به تدریج تصمیم گرفته شد که کمک های جمع آوری شده به عنوان سرمایه ای جهت پرداخت وام های بدون بهره و قرض الحسنه به کار گرفته شود. این صندوق قرض الحسنه با نام «صندوق ذخیره جاوید» نامگذاری شد. پیش از پیروزی انقلاب اسلامی تعداد صندوق های قرض الحسنه به 200 صندوق رسید و پس از پیروزی انقلاب تا سال 1365 تعداد آنها به بیش از 2500 صندوق افزایش یافت.

ه - سازمان اقتصاد اسلامی

سازمان اقتصاد اسلامی ایران در بهمن 1358 شمسی تأسیس شد. این سازمان بزرگ ترین صندوق قرض الحسنه موجود در کشور است که علاوه بر اعطای وام بدون بهره و کمک به صندوق های

قرض الحسنه، عملیات های دیگری به مانند سرمایه گذاری تولیدی، صنعتی، بازرگانی، کشاورزی، معدنی و ساختمانی، افتتاح حساب جاری و قبول سپرده اعم از دیداری و مدّت دار، خرید و فروش، صادرات و واردات و معاملات مجاز شرعی دیگر انجام می دهد.

و - بیمارستان ها و درمانگاه های خیریه

از آنجا که هزینه های خدمات درمانی گران و چشمگیر است، فعالیت این گونه بیمارستان و درمانگاه ها خیریه کمک مؤثری به محرومین جامعه و فقرا است و در پیشبرد برنامه های جامع تأمین اجتماعی می تواند نقش مؤثری داشته باشد. در حال حاضر، حدود 192 بیمارستان و درمانگاه خیریه در سطح کشور مشغول به کار هستند.

ز - مؤسسات مستقل خیریه

اینها مؤسسات غیرانتفاعی و غیر دولتی هستند. اعضای آن در پی ارائه انواعی از خدمات خیریه و عام المنفعه به نیازمندان هستند. کمک گیرندگان از این گونه مؤسسات عمدتاً خانواده های بی سرپرستو نیز خانواده های نیازمندانند. یعنی خانواده هایی که سرپرست آنها به علت از کار افتادگی ناشی از حادثه، کهولت سن و بیماری قادر به تأمین حداقل مخارج خود و افراد تحت تکفل خود نیست. آمار دقیقی از تعداد این گونه مؤسسات در سطح کشور در دست نیست. ولی آمارهای گزارش شده از تهران نشان می دهد که در این شهر تعداد 36 مؤسسه خیریه مشغول فعالیت هستند. از این تعداد 4 مورد پیش از سال 1358، 19 مورد بین سال های 1358 تا 1370 و 13 مورد طی سال های 1370 تا 1375 هجری شمسی تأسیس شده اند. (1)

دولت جمهوری اسلامی ایران بر اساس ماده 2 لایحه فقرزدائی در کشور، موظف شده است علاوه بر اقداماتی که طی برنامه های توسعه در بخش های زیربنایی، اجتماعی و تولیدی جهت افزایش رفاه

ص: 174

1- - مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی - نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی خلاصه گزارش - انتشارات مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی - تهران - 1378 شمسی - صص 7 - 83.

عمومی و رفع فقر به عمل می آورد، اقدامات ذکر شده در قانون فقرزدائی را نیز طی برنامه توسعه دوم اجرا کند و در برنامه پنجساله توسعه بعدی نیز بر اساس این قانون پیش بینی ها لازم را به عمل آورد. در همین راستا دولت جمهوری اسلامی ایران درصدد تدوین طرح نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی است و هم اکنون در حال بررسی ایجاد وزارتخانه مستقلی به نام وزارت رفاه و تأمین اجتماعی است.

اما در مورد خاص زکات، در ماده 23 لایحه فقرزدائی در کشور، فقرزدائی به وسیله زکات و قرض الحسنه پیش بینی شده است. در این ماده آمده است: به منظور استفاده از منابع حاصل از زکات و استفاده از سنت حسنه قرض الحسنه در امر فقرزدائی در هر دهستان یا شهر، صندوقی تحت عنوان صندوق زکات و قرض الحسنه ایجاد شود. (1)

ولی به نظر می رسد برای اجرای زکات در ایران و اتخاذ سیستم اداری برای آن، با توجه به بررسی های نظری و عملی انجام گرفته در فصول گذشته، نظام پرداخت داوطلبانه و شکل دهی اداری و اجرایی بر اساس آن می تواند بهترین گزینه باشد. در میان کشورهای اسلامی نظام زکات کویت می تواند برای کشور ما سازگارترین نظام باشد. زیرا، اولاً در بررسی های فقهی نشان داده شده که در عمل تنها می توان از يك قلم که همان غلات چهارگانه است زکات دریافت کرد. از این رو، ایجاد يك نهاد مستقل عریض و طویل و بهره گیری از نظام پرداخت الزامی هیچ توجیهی ندارد. ثانیاً، در ایران افزون بر سازمان های متعدد تأمین اجتماعی سازمان بهزیستی و نهادی به نام کمیته امداد امام خمینی (ره) را داریم که کار امداد رسانی به فقرا و نیازمندان را بر عهده دارند. و اگر عایدات زکات را به منابع درآمدی آنها به ویژه کمیته امداد امام خمینی (ره) اضافه کنیم، می توانیم به وضوح مشاهده کنیم که این نهاد از نظر منابع درآمدی و مصارف و خدماتی که ارائه می دهد، بسیار شبیه بیت الزکاة کویت است و مانند آن عمل می کند. از این رو، در اینجا برای نشان دادن این شباهت ها و تکمیل پژوهش حاضر، گزارشی از تاریخچه، اهداف، منابع مالی و وظایف این نهاد و سازمان بهزیستی کشور با تفصیل بیشتر ارائه می شود.

ص: 175

1- - معاونت امور اجتماعی سازمان برنامه و بودجه، گزارش طرح فقرزدائی در کشور جمهوری اسلامی ایران، انتشارات معاونت امور اجتماعی سازمان برنامه و بودجه - تهران - 1375 ه. ش - ص 200.

تاریخچه

سابقه شکل گیری این نهاد به سال های قبل از پیروزی انقلاب اسلامی ایران یعنی حدوداً سال 1342 بر می گردد. در آن ایام، تعدادی از انقلابیون که در زمره همراهان و هم‌زمان حضرت امام خمینی (ره) بودند و هم اکنون نیز برخی از آنها جزء مسئولین این نهاد هستند، از طرف ایشان مأموریت رسیدگی به خانواده زندانیان سیاسی و نیازمندان مبارزین را بر عهده داشتند. اقدامات حمایتی و امدادی اینها در زمان اوج گیری انقلاب اسلامی یعنی سال های 56 و 57 که اعتصاب و تحصن همه جا را فرا گرفته بود، با حمایت گسترده و فراگیر از اعتصابیون و خانواده زندانیان سیاسی و نیازمندان جامعه سیر صعودی یافت.

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و آغاز فعالیت بخش های اداری، اقتصادی و فرهنگی کشور، لزوم حمایت از نیازمندان در صدر برنامه های نظام قرار گرفت و دقیقاً 22 روز پس از پیروزی انقلاب اسلامی و به عنوان دومین نهاد انقلابی در تاریخ 14 اسفندماه 1357، کمیته امداد امام، با صدور حکم تاریخی حضرت امام خمینی (ره) برای مدّت نامحدود، به منظور تحقق بخشیدن به اهداف عالی نظام جمهوری اسلامی ایران و ولایت فقیه در حمایت و امداد محرومان و مستضعفان و خود کفا

کردن آنان، تأسیس گردید. کمیته امداد امام، به عنوان نهادی انقلابی و از نوع مؤسسات غیر انتفاعی و عامّ المنفعه است که مرکز اصلی آن در تهران بوده و در اکثر شهرستان ها و بخش های کشور و در برخی نقاط خارج از کشور دارای شعبه است. این نهاد تحت نظر مستقیم مقام ولایت فقیه قرار دارد و اساسنامه آن در تاریخ 20/3/1363 به توشیح و تأیید حضرت امام خمینی (ره) رسیده است.

منابع مالی این نهاد

1 - کمک های مقام معظم رهبری.

2 - اعتبارات و کمک های دولت.

3 - کمک های مردمی، مؤسسات، نهادها و سازمان ها.

4- وجوہات شرعی و امانی، صدقات، نذورات و ہدایای مردمی.

5- درآمدهای حاصل از بخش ها و امور اقتصادی امداد امام

- ارکان کمیته امداد امام خمینی (ره)

1- ولایت فقیہ: بہ عنوان بالاترین مقام تصمیم گیری است کہ استمرار یا انحلال این نهاد صرفاً در اختیار معظّم لہ می باشد.

2- شورای مرکزی: عالی ترین رکن امداد پس از مقام ولایت فقیہ است کہ مسئولیت کلی کارها و امور را بر عہدہ دارد.

3- سرپرستی: یکی از اعضای شورای مرکزی و بہ عنوان بالاترین مقام اجرائی کمیته امداد امام و مجری مصوّبات شورای مرکزی است. سرپرستی امداد، با پیشنهاد شورای مرکزی امداد و تأیید مقام معظّم رہبری منصوب می شود. در غیاب سرپرستی، کلیہ اختیارات و وظایف بر عہدہ قائم مقامی باشد. عزل و نصب معاونین، مدیران کل و رؤسای شاخہ ها، با حکم مقام سرپرستی صورت می گیرد.

4- ادارہ کل استان: جہت تمرکز امور استانی و ہماہنگی، نظارت و رسیدگی بہ امور شاخہ ها در ہر استانی ادارہ کل کمیته امداد امام خمینی (ره) استان با مسئولیت اجرایی مدیر کل استان ایجاد گردیدہ است.

5- شاخہ: در کلیہ شہرستان ها و برخی شہرها و مراکز دہستان ها، جہت رسیدگی بہ امور محرومان و ارائه خدمات بہ آنها، یک دفتر اصلی کمیته امداد امام، ایجاد گردیدہ است کہ بہ طور مستقیم بہ امور مددجویان و ارباب رجوع رسیدگی می کند.

- اهداف و وظایف

1- نصب العین قرار دادن فرمایشات حضرت امام خمینی (ره) و رهنمودهای مقام معظّم رہبری در کلیہ سیاستگذاری ها و برنامه ریزی های حمایت از محرومان و نیازمندان.

2- تمرکز کلیہ فعالیت های کمیته امداد امام بر محور امداد رسانی و حمایت از افراد و خانوادہ های

نیازمند با تأکید بر حفظ کیان خانواده و کرامت و عزت نفس آنها.

3 - شناسایی فقرا و کوشش در رفع فقر تغذیه ای نیازمندان و تکمیل و توسعه پوشش حمایتی زنان و کودکان بی سرپرست، سالمندان و از کار افتادگان نیازمند به عنوان اولویت نخست و مقدم داشتن حمایت نیازمندان روستایی و کمک به مهاجرین روستایی جهت بازگشت به روستا.

4 - رده بندی مدد جویان و تمهید و ترویج الگوی زیستی و معیشتی مناسب، با رعایت اولویت های امدادی و تعیین حدود و شمول خدمات حمایتی، با تأکید بر تأمین حداقل نیازهای اساسی.

5 - حمایت برنامه ریزی شده (هدفمند و زماندار) از نیازمندان و ترویج فرهنگ کار و تلاش بین افراد و خانواده های تحت پوشش با اولویت ایجاد اشتغال برای افراد مستعد و واجد شرایط، ارائه خدمات بهداشتی و درمانی، توسعه بیمه ها و تأمین مسکن مورد نیاز محرومین با رویکرد بهبود سطح زندگی آنان. 6 - فراهم آوردن امکانات و زمینه رشد و اعتلای فرهنگی و اعتقادی و بروز خلاقیت و نوآوری در بین افراد تحت حمایت به ویژه نوجوانان و جوانان.

7 - گسترش فعالیت های علمی تحقیقاتی و آماری و فن آوری های جدید در خصوص شناخت عوامل فقر و محرومیت، شناسایی فقرا و روش های فقر زدایی در کشور و اثر بخشی برنامه های حمایتی امداد.

8 - ترویج فرهنگ انفاق و ایثار و تقویت عوامل مقبولیت امداد امام به منظور جلب و توسعه مشارکت های مردمی در حمایت از محرومین جامعه.

9 - ارتقاء سطح ارتباط و هماهنگی با خیریه ها و مؤسسات عام المنفعه برای تأمین امر تعاون و افزایش روحیه مشارکت و همیاری در حمایت از نیازمندان و افراد محروم جامعه.

10 - افزایش بازدهی و کارآئی و توسعه خدمات حمایتی با بهینه سازی تشکیلات، تأمین و تربیت نیروی انسانی مورد نیاز، اصلاح و بهبود روش ها، محاسبه هزینه واقعی خدمات و استفاده از فن آوری های جدید اطلاعاتی.

11 - استفاده از ظرفیت و امکانات سایر مؤسسات و دستگاه ها در انجام امور قابل واگذاری با

رعایت صرف و صلاح کمیته امداد امام در راستای مقابله با فقر و اجرای طرح های فقر زدایی.

12 - تقویت امر نظارت و بازرسی و ارزیابی عملکرد کلیه واحدها و متناسب نمودن اختیارات با مسئولیت های محوله در واحدهای ستادی و اجرایی.

- فعالیت های عمده

این نهاد در راستای وظایف مقرر، طرح ها و برنامه های مختلف و متنوعی را در حال اجرا دارد که در قالب 12 مورد، 10 فصل و 53 برنامه طبقه بندی شده است. اهم این موارد عبارت است از:

1 - امور حمایتی

1-1 - فصل حمایت های مستمر - برنامه تأمین مستمری مشمولین طرح مددجویی

- برنامه تأمین مستمری مشمول طرح شهید رجایی

2-1 - فصل حمایت های غیر مستمر و موردی

- برنامه تأمین هزینه ازدواج و جهیزیه

- برنامه امداد به آسیب دیدگان

- برنامه پرداخت وام قرض الحسنه

- برنامه خدمات حقوقی و قضایی به نیازمندان

- برنامه تأمین خدمات حمایتی خاص و موردی

- برنامه آموزشهای فنی و حرفه ای

- برنامه کاریابی (فراهم نمودن زمینه اشتغال غیر مددجویان)

- برنامه ایجاد و اداره کارگاههای آموزشی

- اطعام و افطاریه محرومین

- طرح بازگشت مهاجرین به روستاها

- طرح توسعه بهکده رضوی

- طرح توسعه بشاگرد

- طرح حمایت از ایتمام (طرح اکرام)

- کمک از محل درآمدهای جشن نیکوکاری

- برنامه ارائه مشاوره و مددکاری

3- 1 - فصل تأمین مسکن مدد جوئی

- برنامه تأمین و احداث مسکن

- برنامه تعمیر و تکمیل واحدهای مسکونی

4- 1 - فصل اشتغال و خودکفائی - برنامه پرداخت وام خودکفائی

- استفاده از تسهیلات تبصره های قانون بودجه

- طرح حضرت زینب (س)

- برنامه ایجاد فضای خودکفایی

- برنامه آموزش های فنی و حرفه ای

- برنامه کاریابی (فراهم نمودن زمینه اشتغال غیر مددجویان)

5- 1 - فصل فرهنگی و آموزشی

- برنامه کمک به هزینه تحصیلی دانش آموزان

- برنامه کمک به تأمین هزینه های تحصیلی دانشجویان

- برنامه تأمین نیازهای آموزشی بزرگسالان

- برنامه ایجاد و اداره خوابگاههای دانش آموزی

- برنامه ارائه خدمات تربیتی به دانش آموزان

6- 1 - فصل بهداشت و درمان و امور بیمه

7- 1 - فصل حمایت های خارج از کشور

1 - 2 - فصل تحقیقات و خدمات مدیریت

- برنامه تحقیق و توسعه

- برنامه توسعه و تقویت نظام رایانه ای

- برنامه آموزش کارکنان

- برنامه تبلیغات و انتشارات

2 - 2 - فصل جلب مشارکت های مردمی

- برنامه جلب مشارکت های مردمی 3 - 2 - فصل خدمات اداری و پشتیبانی

- برنامه هزینه کارکنان

- برنامه تأمین هزینه های اداری و تشکیلاتی

- برنامه احداث توسعه و تعمیر ساختمان های اداری

- تعداد افراد تحت پوشش خدمات حمایتی

در پایان سال 1380 بیش از 6/4 میلیون نفر (7% جمعیت کشور) تحت پوشش مستمر و سازمان یافته خدمات کمیته امداد امام خمینی و سازمان بهزیستی کشور قرار داشته اند و افزون بر آنها، حداقل 4/2 میلیون نفر به صورت موردی یا مقطعی، از خدمات و حمایت های اجتماعی مقرر استفاده کرده اند.

افزون بر 91% از افراد تحت پوشش مستمر خدمات اجتماعی بیش از 79% از افراد بهره مند از خدمات موردی ذکر شده تحت پوشش کمیته امداد امام قرار داشته اند.

نگهداری 17 هزار نفر معلولین، سالمندان و کودکان بی سرپرست، حرفه آموزی و اشتغال 146 هزار نفر، ارائه خدمات توان پزشکی به معلولین، بخش دیگری از خدمات اجتماعی انجام شده می باشد.

اهتمام و توجه نظام حمایتی به ارتقاء کیفیت زندگی خانوارهای محترم شاهد، ایثارگر، جانبازان و

آزادگان با جمعیت افزون بر 902 هزار نفر از دیگر موارد پوشش خدمات حمایتی به اقشار مختلف کشور می باشد. (1)

کمیته امداد امام خمینی به طور رسمی از 16603 نفر کارمند به صورت ثابت و قراردادی استفاده می کند افزون بر اینکه افراد زیادی از مردم خیر و متدین کشور که تعدادشان در پایان سال 80 به 59774 نفر رسیده است، در جهت پیشبرد امور محرومیت زدایی این نهاد به صورت داوطلبانه و افتخاری همکاری می کنند. این افراد سهم قابل توجهی در انجام صحیح و به موقع امور دارند. (2)

- مقدار کمک های پرداختی

با همه این تفصیلات اگر نگاهی به کمک های پرداختی این نهاد به افراد و خانوارهای تحت پوشش طرح مددجویی و طرح شهید رجایی که خانوارهای سالمند بالای 60 سال روستائی را در بر می گیرد، بیندازیم. می بینیم مبالغ پرداختی ماهیانه به اینها خیلی کم و اندک است. بر اساس موافقتنامه بودجه این نهاد، سرانه مستمری ماهیانه این خانوارها برای سال 1380 به شرح زیر بوده است.

خانوارهای يك نفره 60000 ریال، دو نفره 80000 ریال، سه نفره 100000 ریال، چهار نفره 120000 ریال، پنج نفره و بیشتر 150000 ریال. افزون بر اینکه در پایان سال به خانواده های يك نفره 38000 ریال، دو نفره 51000 ریال، سه نفره 65000 ریال، چهار نفره 78000 ریال و پنج نفره و بیشتر 96000 ریال عیدی پرداخت شده است. گرچه کمیته امداد امام در گزارش آماری خود علاوه بر مبالغ فوق به پرداخت مبلغ 7/115 میلیارد ریال کمک از محل کمک های خاص و وجوهات امانی به مددجویان اشاره کرده است، اگر این مقدار کمک بر تعداد افراد تحت پوشش طرح مددجویی که در پایان سال 80 بالغ بر 2570009 نفر بوده اند تقسیم شود، سهم هر نفر سالانه حدود 45000 ریال و سرانه ماهیانه هر نفر بالغ بر 3750 ریال خواهد شد. اگر متوسط تعداد افراد خانوار

ص: 182

1- - بر گرفته از: گزارش آماری سال 1380 کمیته امداد امام خمینی، تهیه و تنظیم اداره کل آمار و خدمات ماشینی، معاونت برنامه ریزی و امور مجلس، تهران - آبان ماه 1381 - صص 10 - 21.

2- - همان، ص 68.

ایرانی را 5 نفر در نظر بگیریم، مقدار کمک به يك خانواده پنج نفره از این محل حدود 18750 ریال است. در مجموع کمک پرداختی کمیته امداد به يك خانواده پنج نفره در ماه 168750 ریال می شود. (1) این در حالی است که بر اساس آخرین آمارگیری هزینه خانوارهای شهری توسط مرکز آمار ایران، متوسط هزینه هر خانوار با میانگین خانوار 47/4 نفر مبلغ 28020350 ریال در سال معادل 2335029 ریال در ماه بوده است. همچنین در این سال هزینه متوسط هر خانوار روستایی با میانگین خانوار 18/5 نفر، مبلغ 17232892 ریال در سال یا 1436074 ریال در ماه است. (2) با مقایسه کمک پرداختی کمیته امداد به این خانوارها و مقدار متوسط هزینه معمول هر خانوار شهری یا روستایی می بینیم که این مبلغ حدود 141 هزینه خانوار شهری و 81 هزینه معمول يك خانوار روستایی است. تفاوت بسیار فاحش است و به هیچ وجه کفاف امورات زندگی افراد نیازمند و فقیر را نمی کند. به نظر می رسد یکی از دلایل پرداخت این مقدار اندک کمک می تواند به سبب وظایف متعدّد و بسیار زیادی باشد که کمیته امداد بدون در نظر گرفتن بودجه لازم برای چرخش مناسب و کارای آنها، بر عهده گرفته است. از این رو، بهتر است کمیته امداد در وظایف محوله به طور جدی بازنگری کند و برخی از این وظایف را به نهادهای دیگر واگذار کند، یا اینکه اگر انجام همه این امور را ضروری می داند منابع جدید در آمدی برای خود ایجاد کند که زکات می تواند از جمله آن منابع باشد و یا با افزایش قدرت چانه زنی سهم بیشتری از بودجه عمومی به خود اختصاص دهد و یا با پی گیری هر چه بیشتر و مصدّانه تر طرح هدفمند کردن یارانه ها، یارانه هایی را که هم اکنون هرز می رود به سمت خانواده های فقیر و نیازمند که حق مسلم آنهاست، هدایت کند.

ب - سازمان بهزیستی ایران

یکی از نهادهای نو بنیاد بعد از پیروزی انقلاب اسلامی سازمان بهزیستی است. این سازمان به منظور

ص: 183

1-- همان، صص 81 و 112.

2-- همان، ص 20.

رسیدگی به امور خانواده های بی سرپرست و نیازمند و معلولین و تحقق اصول 21 و 29 قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و به همت والای شهید بزرگوار دکتر فیاض بخش پایه گذاری گردید.

- منابع مالی

1 - اعتبارات و بودجه دولتی

2 - کمک های مردمی، مؤسسات و نهادها.

- فعالیت ها

فعالیت های این سازمان در قالب چهار معاونت صورت می گیرد. این معاونت ها عبارتند از:

1 - معاونت امور اجتماعی. 2 - معاونت توانبخشی 3 - معاونت پیشگیری. 4 - معاونت مشارکت های مردمی.

1 - معاونت امور اجتماعی

حوزه فعالیت معاونت امور اجتماعی به شرح ذیل می باشد:

- امور خانواده های نیازمند و بی سرپرست

- آموزش پیش دبستانی و امور مهدهای کودک

- حرفه آموزی و اشتغال مددجویان

- نگهداری، تربیت و آموزش فرزندان بی سرپرست

- باز پروری و بازتوانی دختران و زنان آسیب دیده

- نگهداری و هدایت کودکان خیابانی

- ارائه خدمات تخصصی و مشاوره ای به خانواده ها به منظور کاهش طلاق

- برنامه جوانان و نوجوانان

ص: 184

2 - معاونت توانبخشی

این معاونت عهده دار مجموعه ای از خدمات و اقداماتی است که به منظور درمان و بهبود وضع جسمی، ذهنی، اجتماعی فرهنگی، حرفه ای و اقتصادی فرد معلول انجام می گیرد تا شخص بتواند از فعالیت های فردی در بالاترین سطح ممکن قرار گیرد و حتی الامکان مستقل زندگی کند.

3 - معاونت پیشگیری

معاونت پیشگیری ارائه دهنده یکی از بنیادی ترین خدماتی است که رویکرد جهانی به صورت جدی به آن گرایش دارد، این امر بنیادین پیشگیری از آسیب های اجتماعی و معلولیت ها است. برخی از برنامه های پیشگیری از معلولیت ها عبارتند از: طرح کشوری پیشگیری از تبلی چشم، برنامه پیشگیری از اختلالات ژنتیکی، طرح همیاران بهداشت و روان، طرح پیشگیری از معلولیت ها و آسیب های اجتماعی در روستاها با همکاری جهاد کشاورزی، طرح روان بهداشت یاران مدارس، طرح آموزش

زوجهای جوان و آموزش زندگی خانواده.

4 - معاونت مشارکت های مردمی

این معاونت وظیفه هماهنگی بین ارگان ها و هدایت کمک های مردمی با سازمان را تا رسیدن به اقشار محروم معلول و ایتم بر عهده دارد. برخی از وظایف این معاونت عبارتند از:

1 - جلب کمک های مادی و معنوی اشخاصی حقیقی و حقوقی به منظور حل مسایل و مشکلات اقشار محروم و معلول و ایتم.

2 - سیاست گذاری در مورد مصرف بهینه اموال منقول و غیر منقول اهدایی بر اساس اولویت های مربوطه.

3 - شرکت فعال مجموعه واحدهای بهزیستی در مراسم اعیاد به خصوص جشن نیکوکاری، جشن عاطفه ها، عید سعید قربان و عید فطر در راستای جلب و جذب هدایای مردم که برای اهداء به مدجویان سازمان بهزیستی جمع آوری می گردد.

ص: 185

4 - ایجاد ارتباط با مجموعه شرکت ها، مؤسسات، ادارات، دانشگاه ها، پزشکان و حوزه های علمیه در راستای اطلاع رسانی و جلب و جذب کمک های آنها. (1)

3 - امکان سنجی بر اساس نتایج پژوهش های آماری

اشاره

همانگونه که در مقدمه پژوهش حاضر بیان شد و بررسی تجربیات کشورهای اسلامی نشان می دهد، مشکل در هر سه سطح فقهی، مدیریتی و اجرایی و عدم پایداری اغنیاء به ادای زکات وجود دارد. این کشورها برای خروج از مشکل فقهی با مفتوح کردن باب اجتهاد در موضوع زکات، موارد تعلق زکات را از 9 مورد به 17 مورد رساندند و نیز برای حل مشکلات مدیریتی و اجرایی و تشویق اغنیاء به پرداخت زکات از سیستم های جدید مدیریتی و تبلیغاتی استفاده کردند. در طی فصول اول تا پنجم پژوهش حاضر، احکام فقهی مذاهب مختلف اسلامی، مدیریت اجرایی و روش های جمع آوری و توزیع هفت کشور اسلامی را مقایسه و بررسی کردیم. اینک در این بخش به کمک پژوهش ها و تحلیل های آماری انجام شده، میزان موفقیت یا عدم موفقیت هر یک از موارد ذکر شده را در افزایش بهره وری زکوی و زدودن فقر از چهره جامعه اسلامی بررسی می کنیم، نخست پژوهش های آماری و تحلیل های انجام شده در مورد نتایج و آثار اتخاذ رأی فقهی در افزایش عایدات زکات را طرح می کنیم، آن گاه پژوهش های آماری انجام شده در مورد زکات تخمین زده شده (یا بالقوه) و زکاتی را که عملاً جمع آوری شده بیان می کنیم و مقایسه ای نیز بین سیستم جمع آوری الزامی و سیستم جمع آوری داوطلبانه در افزایش عایدات زکات یا کاهش آن خواهیم داشت.

میزان تأثیر دیدگاه فقهی بر مقدار عایدات زکات

و اما درباره اتخاذ رأی فقهی، دکتر منذر کھف در مقاله «زکات و مخارج واجب در اسلام»

ص: 186

دیدگاه های موجود در میان علمای اهل سنت را به سه دسته تقسیم می کند. دسته اول را دیدگاه سنتی می داند که زکات را تنها بر چهار قلم پول طلا و نقره، مال التجاره، احشام سه گانه و غلات چهارگانه واجب می داند، وی دسته دوم را دیدگاه شیخ قرضاوی می داند که یکی از علمای مشهور در جهان اهل سنت به خصوص در مسأله زکات است. در این دیدگاه دو قلم دیگر به اموال مورد تعلق زکات اضافه شده است. این دو قلم عبارتند از درآمد ناشی از نیروی کار که شامل همه انواع نیروی کار اعم از پیشه وری، حقوق بگیری رسمی یا مستمری بگیری غیر رسمی است و نیز بازدهی دارائی های حقوقی

این دو قلم با نرخ 5% عایدی ناخالص و یا 10% عایدی خالص مشمول زکات هستند. دسته سوم به نظر مندرکف نظریه ای است که در بین نسل جوان تر فقهاء مشهور است و همه موارد ثروت و درآمد را در بر می گیرد. اساس این نظریه آیات قرآن است که می گوید: «از اموال آنها زکات بگیر» و مال شامل همه آن چیزهایی است که يك فرد مالك است. (1)

وی در پژوهشی ضمن مقایسه این سه دیدگاه می گوید اگر اینها در هشت کشور مختلف اسلامی اجرا می شد، نتیجه آن این می شد که بر اساس دیدگاه سنتی عایدات زکات به طور تقریبی 1% تا 5/1% GNP می گردید و بر اساس نظریه قرضاوی بین 4/5% تا 7% می شد و بر اساس دیدگاه جدید اهل سنت به حدود 5/5% تا 8% می رسید. در حالی که مقدار لازم برای رفع فقر در کشوری مثل پاکستان که از فقر گسترده رنج می برد در حدود 4% GNP است. از این رو، دیدگاه سنتی درباره اموال مورد تعلق زکات دارای کمترین عواید در مقایسه با دیدگاه قرضاوی و دیدگاه جدید است. (2) بنابراین، انتخاب رأی فقهی می تواند مهمترین پیامد را در توانایی عواید زکوی در امر ریشه کنی پدیده فقر در يك کشور اسلامی داشته باشد.

و اما بر اساس نظرات فقهای امامیه، با اینکه زکات بر سه قلم وضع شده است اما در عمل با توجه به تغییر اوضاع اقتصادی و اوصاف اموال زکوی در اقتصاد معاصر تنها از يك قلم که غلات چهارگانه

ص: 187

1-1 - IRTI, lessons in Islamic Economics, Monzer Kahf, zakah and obligatory expenditures in islam - in: 1-1

530 - 528 G. 1418 H/1998 JEDDAH - IDB.

2-2 - Kahf Monzer, Ibid, p 536

باشد، می توان زکات دریافت کرد. زیرا در اقتصاد کنونی بخش اعظم احشام سه گانه معلوفه و غیر سائمه هستند و پول کنونی هم دیگر سکه و طلا و نقره نیست. از این رو، در عمل تنها می توان از غلات چهارگانه که شامل گندم، جو، خرما و کشمش است زکات دریافت کرد. با این بیان مسلم است که دریافت این زکات نمی تواند کمک مؤثری به رفع فقر کند. افزون بر اینکه، در اقتصاد کنونی بخش کشاورزی جزو بخش هایی است که از دولت یارانه دریافت می کند. با این همه، پژوهشگر محترم

جناب آقای سید ضیاء الدین کیاء الحسینی (1) در صدد این پژوهش برآمد که آیا مقدار عایدات زکات حاصل از غلات چهارگانه به انضمام زکات فطر می تواند کمبود غذایی فقرای کشور را تأمین کند یا خیر؟ وی با برآورد مقدار زکات کل کشور و برآورد کمبود غذایی کشور بر اساس اختلاف خط فقر خوراکی و هزینه خوراکی سرانه بر اساس تقویم ریالی کسری کالری نشان داد که فقر غذایی در خوشبینانه ترین حالت نمی تواند توسط زکات پوشش داده شود.

وی برای مقایسه بین مقدار زکات کل کشور و فقر غذایی جامعه مقادیر زکات کل کشور را در حالت های مختلف هزینه حسابداری برآورد کرد و نشان داد مقادیر زکات کل کشور در حالت های مختلف هزینه حسابداری (2) کمتر از میزان برآورد فقر غذایی کشور است. وی در جدول ذیل، خوشبینانه ترین حالت یعنی هزینه حسابداری صفر را برای مقایسه در نظر گرفت و نشان داد. که با این حال اختلاف فاحشی بین آنها مبنی بر بیشتر بودن کمبود غذایی کشور وجود دارد. این امر بیان کننده ناکارآمد بودن این زکات است. به عبارت دیگر این مقدار زکات نمی تواند فقر غذایی جامعه را به طور کلی پوشش دهد.

در جدول ذیل، برای دوره (79 - 1370) با در نظر گرفتن هزینه حسابداری صفر بین مقدار زکات برآوردی و فقر غذایی مقایسه شده است.

ص: 188

1- عضو هیأت علمی دانشگاه مفیدره.

2- - هزینه حسابداری در نظر گرفته به وسیله این پژوهشگر محترم عبارتند از: $0C=$ ، $5\%C=$ ، $10\%C=$ ، $15\%C=$ ، $20\%C=$ ، $30\%C=$ ، $40\%C=$ ، $50\%C=$ ، $60\%C=$.

مقایسه برآورد زکات و فقر غذایی کشور در دوره (79 - 1370)

عکس

□

منبع: کیاء الحسینی، سید ضیاء الدین، برآورد زکات در ایران و جایگاه آن در رفع نیازهای ضروری، معاونت پژوهشی دانشگاه مفید (ره)، قم، 1382، در دست انتشار، ص 84 علامت منفی در جدول بالا نشان دهنده عدم پوشش فقر غذایی توسط زکات است.

شکاف زکات بالقوه و زکات جمع آوری شده

مسأله دیگر در این بخش، مقایسه بین زکات بالقوه و زکات جمع آوری شده واقعی است. واقعیت این است که آمارها نشان دهنده شکاف عمیق بین زکاتی که باید پردازند و زکاتی که می پردازند است. ایدیت بن غزالی و دیگران می گویند، تحقیق و بررسی در مالزی نشان دهنده يك شکاف عمیق بین زکات جمع آوری شده و زکاتی که باید جمع می شد است. جدول شماره 17 این مسأله را به وضوح

ص: 189

نشان می دهد در سال 1988 میلادی تنها 3/8% از کل زکات واجبه به مجالس دینی داده شده است و حدود 7/91% که مبلغ 68 و 335 میلیون دلار (مالزی) می شود معلوم نیست چه سرنوشتی پیدا کرده است. و چه مقدار از مجاری غیر رسمی اداء شده است. (1)

جدول شماره (17)

زکات تخمین زده شده و زکات جمع آوری شده (مالزی)

عکس

□

منبع: بن غزالی، ایدیت و آخرون، المصدر السابق، ص 568. جدول بالا نشان می دهد که مجموع زکات جمع آوری شده 27/8 درصد زکاتی است که باید جمع می شد. یعنی تنها يك دوازدهم زکات بالقوه توسط مصادر رسمی جمع آوری شده است.

عبدالله طاهر در مقاله «حصيلة الزكاة و تنمية المجتمع» زکات بالقوه 18 کشور اسلامی در جدول شماره 18 برآورد کرده است.

ص: 190

1- - بن غزالی، ایدیت و آخرون، الزكاة دراسة عن حالة ماليزيا، في: الاطار المؤسسي للزكاة - المصدر السابق - ص 553 - 536.

اندازه گیری مقدار عایدات زکات در تعدادی از کشورهای اسلامی برای سال 1980 م

عکس

□

منبع: الطاهر، عبدالله - حصيلة الزكاة و تنمية المجتمع - في: اقتصاديات الزكاة، تحرير منذرقحف - المهد الاسلامي للبعوث و التدريب،
جده، 1417 هـ. ق - 1997 م - ص 511.

ص: 191

بر اساس این برآورد زکات بالقوه شش کشور از هفت کشوری که موضوع پژوهش این مقاله هستند نسبت به تولید ناخالص ملی به شرح ذیل است:

یمن 27/5% GNP، عربستان سعودی 21/14% GNP، پاکستان 11/10% GNP، سودان 5% GNP، کویت 15/8% GNP، مصر 68/12% GNP

منذر قحف زکات جمع آوری شده این هفت کشور و نسبت آن به GNP را مورد مطالعه و تحلیل

قرار داده است. وی در یک تحقیق نتایج آماری سه کشور عربستان، پاکستان، و یمن را که پرداخت در آنها الزامی است به شرح ذیل آورده و تحلیل کرده است.

جدول شماره (19)

عکس

□

ص: 192

همانطور که از جدول های شماره 21، 20، 19 پیدا است در تمام این کشورها مقدار زکات جمع آوری شده بین 3/0 درصد تا 4/0 درصد GNP, GDP است. درصدها در مالزی و سودان به همین مقدار است. (1)

این جداول به این واقعیت اشاره می کند که مقدار زکات جمع آوری شده در يك جامعه اسلامی و اثر آن خیلی کم و ناچیز است. دکتر منذر کھف در يك مقاله دیگر با اظهار تعجب می گوید، جمع آوری و توزیع زکات در پنج کشوری که پرداخت زکات در آنها اجباری است برای رفع فقر کافی نیست به عنوان نمونه در پاکستان سطح پرداخت های انتقالی برای محو فقر در حدود 4 درصد GNP است، در حالی که کل عایدی سالانه زکات در این کشور 3/0 درصد GNP است. (2)

وضعیت در کشورهایی که پرداخت زکات به مراکز رسمی در آنها داوطلبانه است به مراتب بدتر است. منذر کھف در نوشته ای با عنوان «مدیریت زکات در برخی از کشورهای اسلامی» زکات دریافتی چهار کشور اسلامی مصر، اردن و کویت که پرداخت زکات به مراکز رسمی در آنها داوطلبانه است و نیز پاکستان را به همراه جدول ذیل تحلیل و بررسی کرده است.

ص: 193

Kahf, Monzer – Introduction – in: Economics of zakah: books of reading; No 2, ed: Dr Monzer Kahf – 1 – 1

.IRTI – IDB – JEDDAH – 1417 H/ 1997 G – pp. 55, 56

.Kahf, monzer – zakah and obligatory expenditures in islam, Ibid, p 537 – 2 – 2

جدول بالا نشان می دهد، مقدار زکات جمع آوری شده به وسیله مراکز رسمی نسبت به GNP بسیار کم است. این نسبت در اردن، کویت و مصر که پرداخت زکات به مراکز رسمی در آنها داوطلبانه است ناچیز و کم اهمیت است. در عوض در پاکستان که پرداخت زکات به مراکز رسمی اجباری است این نسبت 3/0 درصد GNP است که 15 برابر بیشتر از آن سه کشور است. با این حال، این مقدار زکات دریافتی در پاکستان يك پنجم زکات بالقوه است که حدود 6/1 درصد GNP است. (1)

بری کشور بزرگی مثل مصر و با توجه به اینکه تنها مصدر رسمی جمع آوری زکات در آن کشور بانک اجتماعی ناصر است، مقدار 3/6 میلیون جنية برای سال 1985 خیلی کم است. در حالی که بنا به گفته محمد محمود زغلول بعضی از برآوردها مقدار تخمینی آن را يك میلیارد و نیم جنية برآورد کرده است. (2)

بنا به نظر منذرکھف در دوره معاصر عایدات زکات به چند متغیر مهم وابسته است، این متغیرها عبارتند از: 1 - توزیع ثروت در کشور مسلمان، 2 - درآمد و رفاه 3 - سهم نسبی بخش خصوصی در

ص: 194

-
- 1- 1 - 42 - pp - 2000 - jeddeh - IRTI - ISDB. Monzer - zakah Management in some muslim societies. kahf.
- 2- - زغلول، محمد محمود، تحصیل و توزیع الزکاة: تجربة بنك ناصر الاجتماعي في مصر، في: المواد العلمية لبرنامج التدريب، المصدر السابق، ص 369.

مقابل بخش عمومی در مالکیت ثروت و درآمد، 4 - کارآیی مدیریت زکات، 5 - جامعیت قوانین زکات با ملاحظه اموال مشمول زکات واجب. (1)

لازم به یادآوری است که مقایسه انجام شده بالا بین زکات بالقوه و زکات جمع آوری شده توسط مراکز رسمی است و به هیچ وجه نشان دهنده تمام زکات پرداخت شده به وسیله مردم نیست. زیرا بسیاری از مردم ترجیح می دهند زکات را از طریق کانال های خودشان و از غیر طریق رسمی پردازند. در کشوری مثل مالزی با اینکه در ایالت های مختلف جریمه قانونی و زندان برای تخلف کنندگان وضع شده، با این همه در همه ایالت ها عادت و رسم بر این شده که زکات از مجاری غیر رسمی پرداخت شود.

ایدیت بن غزالی در یک تحقیق در سال 1987 م به بررسی ریشه های این قضیه پرداخته است (اکثر شرکت کنندگان در این بررسی از ایالت قدح بودند) در نتایج این بررسی آمده است:

حدود 60% از مردم ادعا می کنند، از اینکه خودشان شخصاً زکات را به مستحقین می پردازند، احساس رضایت می کنند، 17% دیگر اذعان کردند آنها به توانایی مجلس دینی در اداره توزیع زکات اطمینان ندارند. 13% از شرکت کنندگان در این مطالعه عامل را سیاسی عنوان کردند. آنها مطمئن هستند که مجلس دینی نماینده حزب سیاسی حاکم است، در حالی که این عمل با فلسفه وجودی این مجلس همخوانی ندارد. 8% عدم کارآیی مجلس دینی را عنوان کردند و 2% باقیمانده سختی رساندن زکات به دفتر مجلس را عامل پرداخت زکات از مجاری غیر رسمی دانستند.

به نظر ایدیت بن غزالی گرچه پرداخت از مجاری غیر رسمی قدری از آن شکاف عمیق بین زکات جمع آوری شده و زکاتی که باید جمع می شد می کاهد، ولی در عین حال شکاف همچنان به طور معنی داری بزرگ است. (2)

ص: 195

1-1 - kahf, Monzer, zakah and obligatory expenditures in islam, Ibid, p 535

2- - بن غزالی، ایدیت و آخرون - المصدر السابق.

الف - مقایسه بین مقدار تحقق یافته زکات و مقدار بالقوه آن در ایران

برای ایران، کیاء الحسینی و باقری (1) (1381 ه. ش)، مقایسه ای بین مقدار تحقق یافته هزینه های مذهبی لازم الاداء با مقدار بالقوه آن انجام داده اند. در این پژوهش هزینه های مذهبی لازم الاداء به دو قسم کلی خمس و زکات تقسیم شده است و زکات نیز به دو بخش زکات مال و زکات فطره تفکیک

گردید. آنها با برآوردهای آماری، هزینه های لازم الادای بالفعل و مقدار بالقوه آن را در طی جدول های شماره 23 و 24 و 25 مقایسه کرده و در نهایت در طی جدول شماره 26 مقایسه ای نیز بین هزینه های مذهبی لازم الاداء و درآمدهای دولت انجام دادند. (2) ما نیز برای تکمیل این بحث در قسمت ب به مقایسه هزینه های مذهبی لازم الاداء و تولید ملی پرداخته و این دو را از نظر درصد مورد مقایسه و بررسی قرار دادیم. در ذیل به گزارش مشروح این جدول ها و نتایج حاصله آنها می پردازیم.

جدول شماره (23)

عکس

□

ص: 196

1- - علی باقری، عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی - تهران.

2- - مطالب نقل شده از پژوهش کیاء الحسینی و باقری عین مکتوب آنها با تغییرات بسیار جزئی است.

وجوه بالقوه وبالفعل حقوق مالی مذهبی لازم الاداء کل کشور از سال 1365 تا 1375 (به قیمت جاری)

عکس

□

ص: 197

کیاء الحسینی و باقری با توجّه به ارقام جدول های (23) و (24) و (25) به نتایج ذیل رسیدند:

اول: وجوه خمس سهم عمده ای از واجبات مالی را تشکیل می دهد بر اساس ارقام جدول (25) که نشان دهنده نسبت این ارقام است، سهم خمس در طی سال های 1365 تا 1375، تقریباً 90% وجوه لازم الاداء است و مجموع سهم زکات (زکات اموال و زکات فطره) تقریباً 10% وجوه لازم الاداء را تشکیل می دهد. گر چه عدم وجوه اطلاعات مربوط به برآورد زکات خرما و کشمش سبب عدم محاسبه زکات آن گردید که محاسبه آن می تواند تا اندازه ای سبب افزایش سهم زکات نسبت به خمس گردد ولی به علّت کمی مقدار تولید این دو محصول (عدم ارائه ارقام تولید کشمش دلیل بر این مدّعا است) زکات آنها نیز مقدار کمی خواهد بود. بنابراین، تأثیر چندانی در تغییر سهم های برآورد شده در جدول (25) نخواهد داشت. علّت عمده بالا بودن سهم خمس نسبت به زکات در ایران، مبانی فقهی شیعه در باب خمس است که به سبب ادّله وارده بر کل غنیمت (از جمله منفعت کس) واجب گردیده و از طرف دیگر در ادّله فقهی شیعه بر خلاف فتاوی اهل سنت اموال مورد تعلق زکات منحصر در نه چیز است.

دوم: ثبات نسبت های ستون دوم، سوم و چهارم ارائه شده در جدول (25) نتایج حاصله از برآورد هزینه های مذهبی لازم الاداء را تأیید می نماید. ارقام مربوط به نسبت خمس به کل هزینه های لازم الاداء بین 86% در سال 1369 تا 93% در سال های 1366 و 1371 در حال تغییر بوده و نسبت

زکات اموال (گندم و جو) بین 3% در سال های 1366 و 1367 و 8% در سال 1369 در نوسان است. این، در حالی است که نسبت زکات فطره به کل هزینه های مذهبی لازم الاداء بین 3% در سال های 1370، 1371 و 1372 و 6% در سال های 1368 و 1369 در حال نوسان می باشد. بنابراین، عدم نوسان شدید این نسبت ها در طی 11 سال دلیلی بر صحّت برآوردها است.

سوم: کاهش نسبت خمس در سال 1369 را می توان ناشی از سیاست آزاد سازی بعد از جنگ تحمیلی و افزایش واردات و در پی آن افزایش مصرف بخش خصوصی بعد از جنگ دانست که سبب کاهش نسبت خمس شده است. از طرف دیگر، به سبب خاتمه جنگ، تولید محصول گندم و جو

افزایش یافته و افزایش 30 درصدی قیمت تضمینی گندم از 100 ریال در سال 1368 به 130 ریال در سال 1369، سبب افزایش زکات گندم و افزایش سهم زکات گندم و جو در سال 1369 به 8% گردیده است.

چهارم: سیاست قیمت گذاری گندم یکی از مشکلات اقتصادی بخش کشاورزی است که در هر سال سبب بحث هایی در بین کارشناسان و کارگزاران مربوطه می شود. این امر سبب کمی مقدار زکات محصولات کشاورزی (زکات اموال) و زکات فطره در 11 سال مورد مطالعه گردیده است.

از آنجا که تا سال 1368 قیمت گندم و جو افزایش قابل ملاحظه نداشته است، این امر سبب کمتر بودن مقدار و سهم زکات اموال از مقدار و سهم زکات فطره گردیده ولی از سال 1369 تا 1375 به دلیل افزایش قیمت تضمینی این دو محصول مقدار و سهم زکات اموال از مقدار و سهم زکات فطره بیشتر شده است.

پنجم: ارقام ستون آخر جدول (24) نشان دهنده مبلغ پرداخت شده (بالفعل) هزینه های مذهبی لازم الاداء در سطح کشور می باشد و ستون آخر جدول (25) نیز نشان دهنده نسبت این وجوه به وجوه لازم الاداء است که بین 2% در سال های 1370 و 1371 تا 5% در سال های 3365 و 1375 در حال نوسان می باشد. این ارقام نشان دهنده کمی مقدار پرداخت شده این وجوه نسبت به مقدار لازم الاداء آن است. گر چه ثبات این نسبت ها نشان دهنده صحّت آمارگیری مربوطه می باشد. ولی به ادّله زیر نمی توان این مقدار پرداخت شده از جانب خانوارها در سطح کشور را تمامی وجوه پرداخت شده شمرد:

الف) نحوه آمارگیری در ایران از اقلام کالاها و خدمات به نحوی است که سبب مشکلاتی در این امر می گردد. زیرا همه خانوارهای تحت پوشش مرکز آمار ایران برای ارسال پرسشنامه های مربوط به هزینه و درآمد خانوار، تمامی ارقام مصرفی سالانه را در پرسشنامه ها ثبت نمی کنند بلکه خانوارها به 12 قسمت تقسیم شده و در هر ماه 121 از این خانوارها ارقام پرسشنامه را نوشته و به مرکز آمار ارسال می کنند که این امر سبب کم شماری در ارقام کالاها و خدماتی که يك بار در سال محقق می شود

می‌گردد که هزینه‌های مذهبی (خمس و زکات) این‌گونه هستند. لذا ضریب خطای هزینه‌های مذهبی در کتاب‌های نتایج تفصیلی بودجه‌های خانوار در هر سال رقم بالائی است که تعمیم نتایج آن را در سطح جامعه با خطا دربرآورد مواجه می‌کند.

ب) علت دیگر کم بودن این ارقام در مفهوم هزینه‌های مذهبی در نزد مرکز آمار ایران است که طبق تعریف شامل پرداخت‌های خانوار به خانوار نمی‌گردد. یعنی اگر خانواری وجوه مذهبی لازم‌الاداء را به خانوار دیگری که مستحق دریافت آن باشد پرداخت نماید نباید مبلغ آن را در پرسشنامه‌ها درج نماید و تنها وجوهی که به ارگان‌ها و نهادهای مربوطه پرداخت می‌شود جزء هزینه‌های مذهبی خانوار ثبت شده و ارائه می‌گردد. حال آنکه به طور اجمال می‌دانیم، بسیاری از پرداخت‌های مذهبی خانوارها به انحاء مختلف به خانوارهای دیگر پرداخت می‌گردد. این امر یکی از مهم‌ترین علل کم‌تری برآورد و تخمین هزینه‌های مذهبی پرداخت شده خانوارها است.

ج) علت سوم کم بودن این ارقام، باز به مفهوم هزینه‌های مذهبی در نزد مرکز آمار ایران برمی‌گردد زیرا این مفهوم در دفترچه‌های آمارگیری این مرکز شامل هزینه‌های مذهبی سرمایه‌ای مثل وقف نیست و از طرف دیگر، می‌دانیم که بسیاری از پرداخت‌های مذهبی از سوی خانوارها به ویژه خانوارهای دهک‌های بالای درآمدی به شکل وقف صورت می‌پذیرد؛ ولی در عین حال ارقام مربوط به آن در دفترچه‌های آماری جزء هزینه‌های مذهبی ثبت نمی‌شود. در نتیجه، این امر نیز سبب کم‌شماری در هزینه‌های مذهبی تحقق یافته گردیده و مقایسه را با مشکلی جدی مواجه می‌کند.

ششم: بنا به سه دلیلی که در بند پیشین یادآوری شد نمی‌توان ارقام مربوطه را به عنوان تمامی پرداخت‌های خانوار دانست بلکه نسبتی از وجوه مذهبی پرداختی خانوارها است و از میزان نسبت آن نیز اطلاعاتی در دست نمی‌باشد. بنابراین، هم نمی‌توان مقادیر آن را در سطح جامعه تعمیم داد و هم آن را تمامی وجوه پرداختی تلقی کرده و بر اساس آن قضاوتی هم نمی‌توان نمود. ولی از آنجا که ارقام مربوط به برآورد مقادیر بالقوه و لازم‌الاداء از طریق آمارهای تقریباً قابل اعتماد به دست آمده است می‌توان آن را قبول نموده و آن را جهت مصارف تعیین شده از جانب شارع مقدس که تحت عنوان عام

تأمین اجتماعی است، متمرکز، برنامه ریزی و هدایت نمود.

کیاء الحسینی و باقری با توجه به ارقام مربوط به درآمدهای دولت و مبلغ هزینه های مذهبی لازم الاداء و ارائه و بررسی آنها در جدول 26 به این نتیجه رسیدند که در صورت هدایت و جمع آوری حتی بخشی از این هزینه ها نه تنها می توان نظام جامعه تأمین اجتماعی را تأمین مالی و اعتبار کرد بلکه می توان بخشی از هزینه های دولت را نیز که در جهت تأمین و تهیه کالاهای عمومی انجام می شود، در قالب وجوه فی سبیل الله تأمین مالی نمود. (1)

جدول شماره (26)

مقایسه هزینه های مذهبی لازم الاداء و درآمدهای دولت از سال 1365 تا 1375 (به قیمت جاری)

عکس

□

منبع: کیاء الحسینی و باقری - همان - ص 310

ص: 201

1- - کیاء الحسین، سید ضیاء الدین و باقری، علی - تأمین اجتماعی در ایران با تکیه بر منابع اسلامی - گزارش طرح پژوهشی به سفارش مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی - معاونت پژوهشی دانشگاه مفیدره - قم - 1381 ه. ش. - صص 305 - 310.

ب - مقایسه مقدار زکات بالقوه و بالفعل با تولید ناخالص ملی (GNP) در ایران

برای انجام این مقایسه تنها منبع اطلاعاتی ما اطلاعات پردازش شده از خانوارهای نمونه ای مراکز آماری کشور است. از این رو باید اطلاعات ارائه شده مربوط به هر يك از اقلام بالا را به عنوان تنها داده های آماری موجود پذیرفت و با استفاده از برخی شاخص ها، مقدار تخمینی هر يك از اقلام بالا را به دست آورد.

منبع مورد اعتماد ما برای مقادیر زکات بالقوه (اعم از زکات مال و زکات فطره)، برآوردهایی است که کیاء الحسینی و باقری (1381) انجام دادند. اما برای مقادیر زکات پرداخت شده آمار خاص و تفکیک شده ای در دسترس نیست. زیرا، مرکز آمار ایران از سال 1362 به بعد با تغییر در روش نمونه گیری و تغییرات در مفاهیم هزینه ها و کدهای مربوطه، هزینه های مذهبی خانوارهای نمونه گیری شده را با کد دو رقمی 85 در دفترچه های ارسالی به خانوارها، معین کرد. آنگاه هر کدام از اقلام هزینه ای به کدهای پنج رقمی مشخص شدند. ولی از سال 1370 تا 1375 مجموع هزینه های مذهبی اعم از خمس و زکات تنها با يك کد پنج رقمی یعنی 85116 مشخص گردیدند. بنابراین، اطلاعات مربوط به هزینه های واجب مذهبی از سال 1362 تا 1369 به تفکیک بیان شده است. و از سال 1370 تا 1375 به طور یکجا و سرجمع آورده شده است. از این رو، برای به دست آوردن هزینه های واجب مذهبی به تفکیک، لازم شد تا متوسط درصد زکات پرداختی شهری و روستائی را نسبت به مجموع هزینه های مذهبی به دست آورده، آن گاه میزان زکات پرداختی هر سال را به طور تخمینی با این درصد به دست بیاوریم. برای این کار، ابتدا در جدول شماره 27 بر اساس اطلاعات تفکیکی سال 1365 تا 1369 مرکز آمار ایران مقدار متوسط درصد زکات پرداختی به مجموع پرداخت ها را برای يك خانوار روستائی به دست می آوریم و با فرض ثبات این درصد آن را به تمام سال های بعد یعنی تا سال 1375 تعمیم می دهیم، در مرحله بعد و در جدول شماره 28 همین نسبت را برای يك خانوار شهری به دست می آوریم. در مرحله سوم در جدول شماره 29 متوسط نسبت درصدی تعداد خانوار شهری و روستائی به مجموع خانوارها برای سال 1365 تا 1375 به دست

می آوریم. با روشن شدن وزن هر کدام از خانوارهای روستایی و شهری، میانگین وزنی نسبت درصدی زکات پرداختی هر خانوار ایرانی (اعم از شهری و روستائی) به مجموعه هزینه های پرداختی به دست می آوریم. با استفاده از این میانگین و آمارهای ارائه شده در جدول شماره 23، می توانیم مقدار زکات پرداختی را به تفکیک تخمین زده و برای سال های 1365 تا 1375 به دست آوریم.

جدول شماره (27)

متوسط هزینه های مذهبی پرداخت شده متوسط يك خانوار روستائی

از سال 1375 - 1365 (به قیمت جاری)

ارقام به ریال

عکس

□

* منبع: اطلاعات کامپیوتری هزینه خانوار مرکز آمار ایران

از آنجا که اطلاعات مربوط به کدهای پنج رقمی برای سال 1374 از جانب مرکز آمار ایران ارائه نشده است، لذا آمار مربوط به این سال به صورت میانگین آمار سال های قبل و بعد آن ارائه شده است.

ص: 203

متوسط هزینه های مذهبی پرداخت شده متوسط يك خانوار شهری

از سال 1375 - 1365 (به قیمت جاری)

عکس

□

مقدار هزینه های مذهبی لازم الاداء تحقق یافته در سطح کشور

برای محاسبه میزان تقریبی هزینه های مذهبی لازم الاداء تحقق یافته در سطح کشور می توان مقدار متوسط این هزینه ها در سطح خانوار را در مقدار خانوارهای کشور ضرب نمود. جدول (29) نشان دهنده تعداد خانوارهای روستائی و شهری کشور در سال های مورد مطالعه است و جدول (23) آمار مربوط به مقدار تقریبی هزینه های مذهبی لازم الاداء که در سطح کشور پرداخت شده است را نشان می دهد.

ص: 204

تعداد خانوارهای روستائی و شهری کشور از سال 1365 تا 1375

عکس

□

اکنون با میانگین های به دست آمده از جدول شماره 27 و 28 و 29، میانگین درصدی زکات پرداختی يك خانوار ایرانی را نسبت به مجموع هزینه های مذهبی پرداخت شده به دست می آوریم.

نسبت درصدی خانوارهای روستائی × متوسط درصدی پرداخت زکات يك خانوار روستائی + نسبت درصدی خانوارهای شهری + متوسط درصدی پرداخت زکات يك خانوار شهری = میانگین درصدی زکات پرداختی يك خانوار ایرانی

$$93/39 \times 18/55 + 57/55 \times 10043/44 = 72/46\%$$

=

سپس با استفاده از این نسبت و آمارهای جدول شماره 24 زکات بالفعل را تخمین زده و به مقایسه عایدات بالفعل و بالقوه زکات با تولید ناخالص ملی در جدول شماره 30 می پردازیم.

ص: 205

آمار تولید ناخالص ملی و وجوه بالفعل و بالقوه خمس و زکات کشور 1365 تا 1375 (به قیمت جاری)

عکس

□

* ارقام زکات پرداخت شده از سال 1370 به بعد، تخمینی است.

منابع: 1 - حساب های ملی ایران 1353 - 1369 - بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران - 1373 شمسی

2 - حساب های ملی ایران 1370 - 1379 - مرکز آمار ایران - سازمان مدیریت و برنامه ریزی - 1381 شمسی

3 - کیا الحسینی و باقری - همان، ص 306.

ص: 206

نسبت هزینه های مذهبی بالقوه و پرداخت شده به تولید خالص ملی

ارقام به درصد

عکس

□

جدول شماره (31) نشان می دهد، میانگین نسبت مجموع هزینه های واجب و بالقوه مذهبی به تولید ناخالص ملی بر اساس این برآورد 58/2 درصد است، در حالی که مقدار پرداخت شده آن 08/0 درصد است. این برآورد نشان می دهد مقدار پرداخت شده به ارگان های مربوطه نسبت به مقداری که باید پردازند بسیار ناچیز و در حدود 3 درصد است. سرنوشت 97 درصد باقیمانده تا حدودی مبهم است. از این رو. مناسب است پژوهشی در این زمینه انجام شود تا نشان دهد این 97 درصد باقیمانده، چه می شود.

این جدول همچنین نشان می دهد، مقدار زکات بالقوه کشور (حاصل از گندم، جو و فطره) حدود 22/0 درصد تولید ناخالص ملی است و مقدار پرداخت شده آن در حدود 03/0 و بسیار ناچیز است. این مقدار پرداخت شده حدود 13 درصد مقداری است که باید می پرداختند.

ص: 207

مسئله آخر شکاف عمیق بین مقادیر جمع آوری شده زکات در نظام پرداخت الزامی و نظام پرداخت داوطلبانه است. همانطور که از جدول شماره 10 پیدا است درصد زکات دریافتی در کشور پاکستان که پرداخت زکات در آن الزامی است 4 تا 15 برابر بیشتر از درصد زکات دریافتی کشورهایی است که پرداخت زکات در آنها داوطلبانه است. در پاکستان هر دو نظام الزامی و داوطلبانه با هم در جریان است. شروع جمع آوری زکات در پاکستان از سال 1950 م و به صورت داوطلبانه بود اما از آنجائی که این امر اثر قابل مشاهده ای بر جای نگذاشته بود از سال 1979 میلادی جمع آوری زکات در این کشور به صورت اجباری و قانونی در آمد. تا اینکه در سال 1980 میلادی قانون کاملی با نام «قانون زکات و عشر» به تصویب رسید.

در این کشور اموال زکوی به دو صورت جمع آوری می شود: 1 - اموالی که دولت بر آنها به يك شکلی اشراف دارد. این اموال به وسیله دولت جمع آوری می شود. کل تعداد این گونه اموال به یازده قلم می رسد، 2 - تعداد دیگری از اموال که دولت کمتر بر آنها اشراف دارد یا اصلاً اشرافی ندارد، اخراج زکات این اموال بر عهده مکلفین گذاشته شده است که خود شخصاً پردازند.

دسته اول این اموال عبارتند است: 1 - حساب های پس انداز بانکی 2 - سپرده های مدت دار 3 - گواهی های پس انداز 4 - سپرده های ثابت 5 - برگه های سپرده سرمایه گذاری ملی 6 - اسناد سهام بانک های تخصصی سرمایه گذاری 7 - اوراق بهادار دولتی 8 - سهام شرکت ها و مؤسسات 9 - مبالغ درآمدهای اقساطی (به این صورت که مبلغ بزرگی از مال در یکی از مؤسسات گذشته می شود و قرار می شود هر ماه به مستحق پردازد) 10 - اسناد بیمه زندگی 11 - پاداش پایان خدمت

دسته دوم این اموال عبارتند از: 1 - طلا- و نقره، 2 - مسکوکات طلا و نقره 3 - اسناد پاداش و جایزه 4 - حساب های جاری و حساب های جاری و حساب های ارزی 5 - تعهدات شهروندی افراد 6 - اوراق بهادار مالی اعم از سهام و اسناد 7 - کالاهای نهائی خاص موارد زیر: الف - پروژه های تجاری ب - پروژه های صنعتی ج - معادن و سنگ های قیمتی د - صید ماهی و صیدهای دیگر دریایی 8 - تولیدات کشاورزی اعم از باغی جنگلی و حیوانات سائمه و هر قلم مالی دیگر که در جدول ذکر نشده ولی از جمله چیزهایی است که زکات بر آنها بر اساس شریعت واجب است. (1)

فیض محمد، برای نشان دادن عمق این شکاف سه مورد از پژوهش های آماری انجام شده در این زمینه را به ضمیمه مقاله خودش آورده است. در پژوهش اول که در جدول شماره 23 آورده شده است آمار مجموع زکات الزامی جمع آوری شده و مجموع زکات داوطلبانه از سال 1980 تا سال 1989 آمده است. این جدول بیان می کند که گرچه زکات کل به سبب دریافت الزامی به همراه افزایش درآمد سرانه فرد از تولید ناخالص ملی و افزایش سپرده کل بانکی، افزایش یافته است، اما این افزایش به اندازه نسبت افزایش دو متغیر دیگر نبوده است. ضمن اینکه جدول فوق نشان می دهد مقدار پرداختی زکات داوطلبانه به دولت بسیار اندک است و کمتر از 5/0 درصد مقدار دریافتی از ناحیه زکات الزامی است. این امر نشان می دهد که معظم مبلغ زکات داوطلبانه به حکومت پرداخت نمی شود و به افراد و سازمان های خیریه پرداخت می شود. (2) و یا اصلاً پرداختی صورت نمی گیرد.

ص: 209

1- - احمد بت، پرویز، المصدر السابق، ص 744 - 742.

2- - محمد، فیض، العلاقة بين التحصيل الرسمي للزكاة و اداء الزكاة للجمعيات الخيرية، فی: الاطار المؤسسی للزكاة - المصدر السابق، صص 253 - 252 - 251.

پرداخت الزامی زکات، درآمد فرد از تولید کل

تولید داخلی و سپرده های ثابت بانکی در پاکستان از 88/1989

عکس

□

منبع: محمد، فیض - العلاقة بين التحصيل الرسمي للزكاة و اداء الزكاة للجمعيات الخيرية - في: الاطار المؤسسى للزكاة - المصدر السابق، ص 251

ص: 210

در مقدمه پژوهش بیان شد که یکی از دغدغه های نظام اسلامی و خواست به حق مؤمنین فراهم آوری زمینه های لازم نظری و عملی برای اجرای زکات در ایران اسلامی است. در بررسی دیدگاه های فقهی و مدیریت اجرایی در کشورهای اسلامی به این نتیجه رسیدیم که انتخاب رأی فقهی می تواند مهم ترین پیامد را در توانایی عایدات زکات در امر ریشه کنی پدیده فقر در يك کشور اسلامی داشته باشد. اما بر اساس نظرات فقهای امامیه زکات واجب تنها بر سه قلم وضع شده است و زکات مال التجاره که در دیدگاه سنتی اهل سنت واجب است، در دیدگاه امامیه زکات آن مستحب است. در عمل با توجه به اوصاف اموال زکوی، و تغییر روش های تولید و تغییر ماهوی برخی از موضوعات مانند پول در اقتصاد معاصر تنها از يك قلم یعنی غلات اربعه که شامل گندم، جو، خرما و کشمش است می توان زکات دریافت کرد. از این رو مسلم است که دریافت این مقدار زکات نمی تواند کمک مؤثری به رفع فقر کند. بر آورد آماری کباء الحسینی هم نشان دهنده همین امر است.

اگر چه در کشورهای اسلامی مشکل فقهی حل شده است، اما در عمل و اجرا، پژوهش های آماری نشان می دهد سیستم های مدیریتی و اجرایی در کشورهای اسلامی مورد مطالعه، در افزایش عواید زکوی و زدودن فقر از چهره جامعه اسلامی موفقیت آمیز نبوده و اثر ناچیزی بر رفع فقر داشته است.

آمارها نشان دهنده شکاف عمیق بین زکاتی که بالقوه باید پردازند و بین زکاتی که در عمل می پردازند، است و نوعاً بین يك پنجم تا يك دوازدهم زکات بالقوه جمع آوری می شود. کشورهایی که در آنها نظام پرداخت الزامی برقرار است، گرچه زکات جمع آوری شده در آنها کفاف فقر فقرا را نمی کند ولی همین مقدار زکات جمع آوری شده 4 تا 15 برابر بیشتر از زکات جمع آوری شده کشورهایی است که در آنها نظام داوطلبانه پرداخت برقرار است.

منذرقحف میزان عایدات زکات را به چند متغیر مهم وابسته می داند. این متغیرها عبارتند از: 1 - توزیع ثروت در کشور مسلمان 2 - سطح درآمد و رفاه 3 - سهم بخش خصوصی در مقابل بخش عمومی در مالکیت ثروت و درآمد 4 - کارآیی مدیریت زکات 5 - جامعیت قوانین زکات با ملاحظه اموال مورد تعلق زکات.

در صورت بهبود بخشی تمام متغیرهای فوق می توان امیدوار بود که فریضه زکات وظیفه خودش را به خوبی انجام داده و موجب رفع فقر از جامعه اسلامی گردد.

منابع و مأخذ

اشاره

ص: 212

منابع فارسی

- بنی هاشمی، سید محمد حسن - توضیح المسائل مراجع - دفتر انتشارات اسلامی - قم - 1378 ه.ش.
- کیاء الحسینی، سید ضیاء الدین - برآورد زکات در ایران و جایگاه آن در رفع نیازهای ضروری - گزارش طرح پژوهشی - معاونت پژوهشی دانشگاه مفید (ره) - قم - 1382 - در دست انتشار.
- کیاء الحسین، سید ضیاء الدین و باقری، علی - تأمین اجتماعی در ایران با تکیه بر منابع اسلامی - گزارش طرح پژوهشی به سفارش مؤسسه عالی پژوهشی تأمین اجتماعی - معاونت پژوهشی دانشگاه مفید (ره) - قم - 1381 ش.
- قرشی، سید علی اکبر - قاموس قرآن - دارالکتب الاسلامیه - تهران - 1372 ه.ش

منابع عربی

- ابن النووی، محیی الدین - المجموع فی شرح المهذب - دار الفکر - بیروت - دت.
- ابن قدامه، عبدالله - المغنی - دار الکتب العربی - بیروت - دت.
- ابن عابدین - رد المحتار علی درّ المختار - دار الفکر - بیروت 1415 ه. -
- ابن منظور - لسان العرب - الدار المصریة للتألیف و الترجمة - القاهرة - دت.

- ابن زكريا، ابوالحسين احمد بن فارس - معجم مقاييس اللغة - دفتر تبليغات اسلامى - قم - 1404 هـ.
- ابويعيد، القاسم بن سلام - الاموال - دار الفكر - بيروت - 1408 هـ / 1998 م.
- ابراهيم، عبدالله - ادارة الزكاة فى ماليزيا - فى: الاطار المؤسسى للزكاة؛ ابعاده و مضامينه - تحرير بوعلام بن جلالى و محمد العلمى - المعهد الاسلامى لبحوث و التدريب البنك الاسلامى للتنمية - جدة - 1995 م.
- الاندلسى، ابن حزم - المحلى - دار الفكر - بيروت - دت.
- ابن قدامه، عبدالرحمن - الشرح الكبير - دار الكتاب العربى - بيروت - دت.
- احمد بت، پرويز - دراسة عن حالة تحصيل الزكاة فى الباكستان - فى: الاطار المؤسسى للزكاة، المصدر السابق.
- احمد، الجعللى بشير - توزيع الزكاة فى السودان فى: المواد العلمية لبرنامج التدريب على تطبيق الزكاة فى المجتمع الاسلامى المعاصر - تحرير منذر قحف - المعهد الاسلامى للبحوث و التدريب - البنك الاسلامى للتنمية - جدة - 1416 هـ / 1995 م.
- احمد سلامة، عابدين - التطبيق التطوعى و الالزامى للزكاة؛ دراسة عن السودان - فى: الاطار المؤسسى للزكاة المصدر السابق.
- الاشقر، محمد سليمان وآخرون - ابحاث فقهية فى قضايا الزكاة المعاصرة دارالفائس اردن - 1418 / 1998 م.
- اكرم خان، محمد - دراسة مقارنة لنظم الزكاة؛ الضوابط الشرعية و الادرية و المالية - فى: الاطار المؤسسى للزكاة المصدر السابق.
- بن غزالى، ايديت و آخرون - الزكاة دراسة عن حالة ماليزيا - فى: الاطار المؤسسى للزكاة المصدر السابق.
- بهجت، الشيخ محمد تقى - توضيح المسائل (عربى) - شفق - قم - دت.
- الجزيرى، عبدالرحمن - الفقه على المذاهب الاربعة - دار احياء التراث العربى بيروت 1406 هـ / 1986 م.

- مجموع، عبدالعزيز - فريضه الزكاة و تطبيقاتها العملية فى المملكة العربية السعودية - ندوة الزكاة الثانية بالمملكة العربية السعودية 1985 م.

- الحسينى، خالد بن عبدالله بن محمد - تجربة بيت الزكاة فى الكويت - فى: المواد العلمية لبرنامج التدريب المصدر السابق.

- الحر العاملى، محمد بن الحسن - وسائل الشيعة الى مسائل الشريعة - مؤسسة آل البيت لاحياء التراث - 1413 هـ / 1993 م.

- الخمينى، روح الله الموسوى - تحرير الوسيلة - انتشارات اسلامى - قم - دت.

- الخوئى، سيد ابوالقاسم - الزكاة - العلمية - قم - 1413 هـ.

- الخطيب، محمد بن الشربيني - معنى المحتاج فى شرح المنهاج - دار احياء التراث العربى - بيروت 1377 هـ / 1958 م.

- راغب اصفهانى، حسين بن محمد مفردات الفاظ قرآن كريم - مرتضى - تهران - 1373 هـ.

- زغلول، محمد محمود - تحصيل و توزيع الزكاة - تجربة بنك ناصر الاجتماعى فى مصر - فى: المواد العلمية لبرنامج التدريب - المصدر السابق.

- السيوطى - الجامع الصغير فى احاديث البشير النذير - دار الفكر - بيروت 1401 هـ / 1981 م.

- سيد سابق، الشيخ - فقه السنة - دار الكتاب العربى - بيروت - دت.

- سيد مرتضى، علم الهدى ابى القاسم على بن الحسين الموسوى - الانتصار - فى: سلسلة الينايع الفقهية - موسوعة فقه الشيعة - الدار الاسلاميه - بيروت - 1410 هـ / 1990 م.

- شبر، سيد عبدالله - تفسير شبر - دارالبلاغة - بيروت - 1412 هـ.

- الشافعى، محمد بن ادريس - كتاب الام - دار الفكر - بيروت

- الشهيد الثانى، زين الدين الجبى العاملى - الروضة البهية البهية فى شرح اللمعة دمشقيه - داورى - قم 1410 هـ.

- الشهيد الاول، محمد بن جمال الدين مكى العاملى - اللمعه دمشقيه - دارالفكر - بيروت - 1411 هـ

- الطريحي، فخرالدين - مجمع البحرين - دفتر نشر فرهنگ اسلامى - قم - 1408 هـ - 1367 هـ.

- الطوسي، ابي جعفر محمد بن الحسن - الاقتصاد الهادي الى طريق الرشاد - خيام - قم - 1400 هـ.
- الطوسي، ابي جعفر محمد بن الحسن - الخلاف - مؤسسة النشر الاسلامي - قم - 1415 هـ.
- الطوسي، ابي جعفر محمد بن الحسن - المبسوط في فقه الامامية - المكتبة المرتضوية - تهران - 1387 هـ.
- الطوسي، ابي جعفر محمد بن الحسن - النهاية - في: سلسلة الينايع الفقهية - موسوعة فقه الشيعة الدار الاسلامية - بيروت 1410 هـ / 1990 م.
- الطباطبائي اليزدي، سيد محمد كاظم - العروة الوثقى - مؤسسة النشر الاسلامي - قم - 1420 هـ.
- الطباطبائي، سيّد محمد حسين - الميزان في تفسير القرآن - مؤسسه اسماعيليان - قم - بي تا.
- طبرسي، ابوعلی فضل بن حسن - مجمع البيان في تفسير القرآن - دارالمعرفة - بيروت - دت.
- الطاهر، عبدالله - حصيلة الزكاة و تنمية المجتمع - في اقتصاديات الزكاة - تحرير منذر قحف - المعهد الاسلامي للبحوث و التدريب - جدة 1417 هـ / 1997 م.
- عياشي، محمد بن مسعود - التفسير - تحقيق و تصحيح سيد هاشم رسولي محلاّتي - مكتبة علميه اسلاميه - تهران - دت.
- العاضى، محمد يحيى حسين - ادارة الزكاة فى اليمن - فى: المواد العلمية لبرنامج التدريب - المصدر السابق.
- العمر، فؤاد عبدالله - دراسة مقارنة لنظم الزكاة؛ الجوانب العامة و الادارية و التنظيمية - فى: الاطار الموسسى للزكاة - المصدر السابق.
- العمر، فؤاد عبدالله - ادارة مؤسّسات الزكاة فى المجتمعات المعاصرة - ذات السلاسل - كويت - 1996 م.
- عبدالله، احمد على - دراسة مقارنة لنظم الزكاة - فى: الاطار المؤسسى للزكاة - المصدر السابق. - عبدالباقى، محمد فؤاد - المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الكريم
- انتشارات اسلامي - تهران - 1376 هـ.ش.
- القرطبي، محمد بن الرشيد - بداية المجتهد و نهاية المقتصد - دار المعرفة - بيروت - 1409 هـ / 1989 م.

- القرطبي، ابو عبدالله محمد بن الحسن احمد الانصارى - الجامع لاحكام القرآن - دار احياء التراث العربى - بيروت - 1405 هـ / 1985م.
- القرضاوى، يوسف - فقه الزكاة - مؤسسه الرسالة - بيروت - 1412 هـ / 1991م.
- قحف، منذر - تحصيل و توزيع الزكاة؛ تجربة المملكة العربية السعودية - فى: المواد العلمية لبرنامج التدريب - المصدر السابق.
- قحف، منذر - النماذج المؤسسية التطبيقية لتحصيل الزكاة و توزيعها فى البلدان و المجتمعات الاسلامية - فى: الاطار المؤسسى للزكاة - المصدر السابق.
- الكاشانى، علاء الدين أبى بكر بن مسعود - بدائع الصنائع فى ترتيب الشرايع - دار الكتاب العربى - بيروت - 1402 هـ / 1982م.
- المحقق الحللى، ابى القاسم نجم الدين جعفر بن الحسن - المعترف فى شرح المختصر - سيد الشهداء - قم - دت.
- المحقق الحللى، ابى القاسم نجم الدين جعفر بن الحسن - المختصر النافع فى الامامية - مؤسسه بعثت - تهران 1410 هـ.
- المحقق الحللى، ابى القاسم نجم الدين جعفر بن الحسن - شرايع الاسلام فى مسائل الحلال و الحرام - فى: سلسلة الينايع الفقهية - موسوعة فقه الشيعة - الدار الاسلامية - بيروت - 1410 هـ / 1990م.
- الموسوى الكلباىگانى، سيد محمدرضا - مختصر الاحكام - دار القرآن الكريم - قم - دت.
- المفيد، ابى عبدالله محمد بن النعمان الحارثى - المقنعة جامعة المدرسين - قم - 1410 هـ.
- المنذرى، الحافظ ابى محمد - الترغيب و التهيب من الحديث الشريف - دار احياء التراث العربى - بيروت 1388 هـ.
- محمد، محمد ابراهيم - تطبيقات عملية فى جمع الزكاة، حالة تطبيقية فى السودان - فى: الاطار المؤسسى للزكاة - المصدر السابق.
- منتظرى، حسينعلى - كتاب الزكاة - دفتر تبليغات اسلامى - قم - 1404 هـ.
- مغنيه، محمد جواد - الفقه على المذاهب الخمسة - دار الجواد - بيروت - 1404 هـ / 1984م.

- المصرى رفیق یونس - بحوث فى الزكاة - دار المكتبة - دمشق - 1420 هـ / 2000 م.

- محمد، فیض - العلاقة بين التحصيل الرسمى للزكاة و اداء الزكاة للجمعيات الخيرية - فى: الاطار المؤسسى للزكاة - المصدر السابق.

- النجفى، الشيخ محمد حسن - جواهر الكلام فى شرح شرايع الاسلام - دارالكتب الاسلامية - تهران - 1365 هـ.ش.

- الهمدانى، آغارضا - مصباح الفقيه - مكتبة الصدر - قم - دت.

- الهمدانى، آغارضا بن محمد هادى - مصباح الفقيه - مؤسسه النشر الاسلامى - قم - 1416 هـ .

منابع انگلیسی

ALadi, Muhammad yahya Hussein - yemen - in: Institutional framework of zakah - ed: Ahmed Abdel, -
.fattah el Ashker; Muhammad sirajulhaq IRTI - ISDB - JEDDAH - 1416 / 1995 G

.AL - Ajeel, Abdal Qader dahi - Kuwait - in: Institutional framework of zakah Ibid -

.Bin Abdul wahid, Mohammad others - MALAYSIA - in: Institutional framework of zakah Ibid -

.Mohammad, Mohammad Ibrahim - THE SUDAN - in: Institutional framework of zakah - Ibid -

Intiazi, I. A - organization of zakah The pakistan Model and Experience - in: Mangement of zakah in -
Modern Muslim society - IRTI - ISDB - JEDDAH - 1410 H / 1989 G.- kahf, monzer - zakah and obligatiry
expenditures in islam - in: LESSONS IN ISLAMIC ECONOMICS - IRTI -ISDB - JEDDAH - 1418
H/1998 G

.Kahf, Monzer - zakah managment in some Muslim societies - IRTI - ISDB - JEDDAH - 2000 G -

kahf, monzer - Applied Institutional models of zakah collection and Distribution in: Institutional -
.framework of zakah Ibid

kahf, monzer - Intriduction - in: Economics of zakah: Books of Reading, No 2, ed: Dr monzer kahf IRTI -
.ISDB - JEDDAH - 1417 H / 1997G

- حساب های ملی ایران 1353 - 1369 - بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران - 1373 شمسی
- حساب های ملی ایران 1370 - 1379 - مرکز آمار ایران - سازمان مدیریت و برنامه ریزی - 1381 شمسی
- مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی - نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی (خلاصه گزارش) - انتشارات مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی - تهران - 1378 شمسی.
- گزارش آماری سال 1380 کمیته امداد امام خمینی - تهیه و تنظیم اداره کل آمار و خدمات ماشینی - معاونت برنامه ریزی و امور مجلس - تهران - آبان ماه 1381 ه.ش.
- پایگاه اینترنتی سازمان بهزیستی استان اصفهان <http://www.behzisty-esfahahn.org>
- قرارات المؤتمر الثانى لمجمع البحوث الاسلامیة بالقاهرة - فى: ابحاث فقهیه فى قضایا الزکاة المعاصرة - محمد سلیمان الاشقر و آخرون - دار النفائس - اردن - 1418 ه / 1998 م.
- توصیات وفتاوى المؤتمر الاول؛ المنعقد بالکویت فى تاریخ 29 رجب 1404 ه ابریل 1984 م - فى: ابحاث فقهیه فى قضایا الزکاة المعاصرة: محمد سلیمان الاشقر و آخرون - دار النفائس - اردن - 1418 ه / 1998 م.
- قانون الزکاة فى ليبيا - رقم 89 لسنة 1971 م الصادرة عن مجلس قيادة الثورة فى 9 رمضان 1391 ه - الموافق 28/10/1971 م. - قانون الزکاة والضرائب فى السودان - لسنة 1984 م - الموافق 1405 ه.
- قانون الزکاة السودانى - عام 1989 م.
- القانون الفید رالى للزکاة المالیزى بتاريخ 1986 م.
- مرسوم ملكى رقم 17/2/8634 بتاريخ 7/4/1951 م باستیفاء الزکاة الكاملة من الافراد والشركات (المملكة العربیة السعودیة).
- ZAKAH AND USHR ORDINANCE, 1988 MINISTRY OF RELIGIOUS AFFAIRS, GOVERNMENT -
OF PAKISTAN

عنوان صفحه

پیشگفتار..... 1

چند ملاحظه..... 3

فصل اول

بررسی اجمالی احکام زکات در نزد مذاهب چهارگانه اهل سنت، فقه جدید آنها و مذاهب امامیه 5

زکات در لغت..... 7

زکات در اصطلاح..... 8

زکات در قرآن..... 9

زکات در متون حدیثی و فقهی..... 10

الف - زکات در متون حدیثی و فقهی اهل سنت..... 10

ب - زکات در متون حدیثی و فقهی پیروان اهل بیت:..... 11

بررسی مقایسه ای افراد و اموال مشمول زکات در نزد مذاهب پنجگانه اسلام و فقه جدید اهل سنت..... 14

الف - افرادی که اموال آنها مشمول وجوب زکات مال است..... 14 ب - اموال مشمول وجوب زکات..... 16

مجموعه انواع ثروت..... 19

1 - ثروت زراعی..... 19

2 - ثروت حیوانی..... 20

الف - احشام سه گانه..... 20

ب - زکات عسل و منتجات حیوانی..... 21

3 - ثروت پولی و مالی..... 21

الف - مسكوك طلا و نقره..... 21

- ب - پول های کاغذی (اسکناس و دیگر انواع پول)..... 22
- 4 - ثروت تجاری (مال التّجارة)..... 23
- 5 - ثروت معدنی و دریائی..... 24
- الف - معدن و وجوب حق در آن..... 24
- ب - گنج های مدفون شده..... 24
- ج - آنچه که از دریا استخراج می شود مانند لولو و مرجان و مروارید..... 25
- 6 - ثروت های جهان معاصر..... 26
- الف - مستغلات، عمارات و کارخانجات و غیره..... 26
- ب - منفعت کسب..... 27
- ج - زکات سهام و اوراق قرضه..... 28
- 7 - ثروت جنگی (شامل غنایم جنگی)..... 29
- 8 - ثروت حلال مخلوط به حرام..... 29
- مصارف زکات..... 30 چگونگی تقسیم زکات بین اصناف هشتگانه..... 32
- انتقال زکات به سرزمین دیگر..... 32
- آیا در اموال حق دیگری غیر از زکات هست؟..... 33
- خلاصه و نتیجه فصل اول..... 34

فصل دوم

- بررسی تطبیقی قوانین زکات کشورهای اسلامی..... 40
- الف - سیر تکاملی قانون گذاری زکات..... 41

3 - یمن..... 43

4 - مالزی..... 43

5 - پاکستان..... 43

6 - عربستان سعودی..... 44

7 - کویت..... 44

8 - مصر..... 45

ب - اصول کلی و عام قوانین و نظامات اداری زکات..... 45

1 - مؤسّساتی که به الزام قانون جمع آوری زکات را بر عهده دارند..... 45

2 - مؤسّساتی که مسئولیت جمع آوری زکات داوطلبانه را بر عهده دارند..... 46

ج - چگونگی صدور این قوانین و قدرت قانونی آن..... 46

1 - الزام قانونی به پرداخت یا پرداخت داوطلبانه..... 46

2 - صلاحیت تفسیر نصوص وارده در قوانین و مقررات (کشورهایی که پرداخت زکات در آنها الزامی است)..... 463 - صلاحیت

تفسیر نصوص وارده در قوانین و مقررات (کشورهایی که پرداخت زکات در آنها اختیاری است)..... 48

4 - بهره مندی زکات از حمایت های مقرّره اموال عمومی..... 48

5 - گسترده یکی کردن اداره جمع آوری و توزیع یا تفکیک آن دو..... 49

د - اصول کلی قوانین زکات در بخش جمع آوری..... 49

1 - نوع اموالی که زکات آنها واجب است و چگونگی پرداخت..... 49

2 - ضمانت اجرایی قوانین زکات و مجازات ها..... 51

3 - موارد بخشودگی و عدم پرداخت..... 53

4 - تدابیر تعیین مقدار زکات و تدوین اظهارنامه های لازم..... 53

ه - اعتراض به احکام مؤسسه زکات: 54

ز - اصول کلی قوانین زکات در بخش توزیع 55

ص: 222

1 - اصنافی که زکات در بین آنها توزیع می شود و ابزارهای توزیع 55

2 - توزیع محلی زکات و ضوابط نقل آن 56

خلاصه و نتایج فصل دوم 57

فصل سوم

مدیریت و سازماندهی اداری زکات 59

یمن 61

عربستان سعودی 63

سودان 65

پاکستان 68

مالزی 71

کویت 73
مصر 75

خلاصه و نتیجه 78

1 - استقلال مؤسسه زکات و ارتباطات اداری آن 78

2 - ساختار اداری 79

3 - تمرکز یا عدم تمرکز در دو سطح اداری و جغرافیایی 80

4 - نقش کمیته های داوطلب محلی (مردمی) 80

5 - هزینه های اداری و پرسنلی 81

فصل چهارم

جمع آوری زکات در کشورهای اسلامی 83

قسمت اول: کشورهایی که پرداخت زکات در آنها الزامی است 85

يمن.....85

ص: 223

- 85 زکات زراعت و میوجات
- 86 زکات احشام
- 87 زکات باطن
- 87 (أ) زکات نقدین (طلا و نقره و آنچه که در حکم این دو است)
- 87 (ب) زکات اموال تجاری
- 87 زکات فطر
- 87 اموال استثناء شده از زکات
- 88 عربستان سعودی
- 88 زکات الزامی
- 89 اموال استثناء شده از زکات 88 روشهای جمع آوری زکات
- 89 الف - روش جمع آوری زکات احشام
- 90 ب - روشهای جمع آوری زکات زراعات اثمار
- 91 ج - زکات اموال تجاری
- 92 د - زکات درآمدهای آزاد خدماتی
- 92 سودان
- 93 توسعه گستره زکات
- 94 اموال باطنه
- 94 اموال استثناء شده از زکات
- 95 روش جمع آوری زکات
- 95 1 - زکات از منبع

- 3 - زکات مال التجارة..... 96
- 4 - روش جمع آوری زکات فطر..... 97
- پاکستان..... 97
- اموال مشمول زکات..... 97
- عشر..... 99
- اموال استثناء شده از زکات..... 99
- بخشودگی های عشر..... 100
- روش های جمع آوری زکات و عشر..... 100
- برنامه جمع آوری زکات..... 100 روش جمع آوری عشر..... 101
- مالزی..... 101
- اموال مشمول زکات..... 101
- اموال مستثناء شده از زکات..... 103
- روش های جمع آوری زکات در مالزی..... 103
- برخی از مشکلات دستگاه زکات در مالزی..... 104
- الف - ادای زکات از مجاری غیر رسمی..... 104
- ب - جریان زکات های جمع آوری نشده..... 105
- قسمت دوم: کشورهایی که پرداخت زکات در آنها به صورت اختیاری است..... 107
- کویت..... 107
- روش های جمع آوری..... 108
- چگونگی برقرار کردن ارتباط..... 109

- 110 اموال مشمول زکات
- 111 روش های جمع آوری زکات
- 112 خلاصه و نتیجه فصل
- 113 تفاوت در اموال موضوع زکات
- 115 بخشودگی های زکات
- 116 دستگاه های جمع کننده زکات و روش های جمع آوری
- 116 الف - زکات محصولات کشاورزی و چهارپایان اهلی
- 118 ب - روش جمع آوری زکات محصولات کشاورزی 116 ج - روش جمع آوری زکات مال التجارة 118
- 118 زکات موجودی های مالی و پولی
- 119 روش تحصیل برخی از اقلام زکوی دیگر
- 119 حسابداری و مؤسسات فنی تولیدی
- 120 چند ملاحظه و نتیجه
- فصل پنجم
- 132 توزیع زکات در کشورهای اسلامی
- 134 یمن
- 134 اصناف زکات
- 135 روش توزیع
- 135 مالزی
- 135 اصناف زکات
- 136 مسئولیت توزیع و صرف زکات

مصارف وجهاتی که زکات در آنها به کار گرفته شده و هزینه می شود و مقدار زکات 137

ص: 226

عربستان سعودی.....	139
اصناف زکات و روش توزیع.....	139
پاکستان.....	140
اصناف زکات.....	140
روش های توزیع و هزینه های اداری و پرسنلی.....	140
روش توزیع.....	140
ضوابط توزیع.....	143
سودان.....	144
اصناف زکات.....	144
کویت.....	148
الف - توزیع داخلی.....	148
1 - کمک های ماهیانه به صورت مستمری.....	148
2 - کمک های مقطوع.....	148
3 - قرض الحسنه.....	149
خانواده های متعفف.....	149
تبرّعات عینی.....	149
1 - طرح افطاری ماه رمضان.....	150
2 - طرح زکات فطر.....	150
3 - طرح قربانی.....	150
طرح سوم: پوشش یتیم.....	150
طرح چهارم: ضیوف الرحمن.....	150

طرح ششم: طرح آبرسانی در خیابان ها..... 151

ص: 227

ب - اداره فعالیت های خارجی 151

مصر 153

اصناف زکات 153

روشهای توزیع 154

روش اول 154

راه دوم 155
راه سوم 155

راه چهارم 155

خلاصه و نتیجه فصل پنجم 157

الف - توزیع زکات از طریق بودجه عمومی دولت 158

ب - توزیع از طریق ادارات زکات 158

الگوی اول: توزیع به وسیله مؤسسات خیریه 158

الگوی دوم: توزیع به وسیله قدرت های دولتی 159

الگوی سوم: توزیع از راه کمیته های محلی 160

الگوی چهارم: توزیع مستقیم به وسیله اداره زکات 160

نتیجه 162

فصل ششم

زکات و امکان اجرای آن در ایران 163

1 - امکان سنجی نظری و فقهی 164

2 - امکان سنجی اداری و اجرایی 167

مؤسسات و نهادهای تأمین اجتماعی در ایران 168

- تاریخچه..... 168
- منابع مالی این نهاد..... 169
- ارکان کمیته امداد امام خمینی (ره)..... 169
- اهداف و وظایف..... 170
- فعالیت های عمده..... 171 تعداد افراد تحت پوشش خدمات حمایتی..... 174
- مقدار کمک های پرداختی..... 174
- ب - سازمان بهزیستی ایران..... 176
- منابع مالی..... 176
- فعالیت ها..... 176
- 3 - امکان سنجی بر اساس نتایج پژوهش های آماری..... 179
- میزان تأثیر دیدگاه فقهی بر مقدار عایدات زکات..... 179
- شکاف بین زکات بالقوه و زکات جمع آوری شده..... 182
- بررسی موردی ایران..... 188
- شکاف بین نظام پرداخت الزامی و نظام پرداخت داوطلبانه..... 189
- خلاصه و نتیجه..... 191
- منابع و مآخذ
- منابع فارسی..... 193
- منابع عربی..... 193
- منابع انگلیسی..... 198
- برخی منابع دیگر..... 198

جدول شماره (1) افراد مشمول زکات 37

جدول شماره (2) احکام مربوط به هر يك از اموال به نظر فقهای مذاهب پنجگانه به انضمام اجتهادات جدید اهل سنت 38

جدول شماره (3) موارد مشمولیت از 21 مورد ثروت ملی 40

جدول شماره (4) عایدات زکات در سودان از سال 1405 ه تا سال 1410 ه 125

جدول شماره (5) مقدار زکات جمع آوری شده از سال 1980 میلادی تا سال 1990 میلادی (پاکستان) 126

جدول شماره (6) مقدار عشر تخمینی و جمع آوری شده از سال 1983 میلادی تا سال 1990 میلادی (پاکستان) 126

جدول شماره (7) عایدات کل زکات مال و فطر بر حسب ایالت از سال 1978 تا سال 1983 م (مالزی) 127

جدول شماره (8) جمع آوری زکات مال و فطر بر حسب منابع در غرب مالزی از 1983 - 1988 م 129

جدول شماره (9) عقوبت مخالفت با قوانین زکات (مالزی) 130

جدول شماره (10) اسباب پرداخت زکات از طریق کانال های غیر رسمی (مالزی) 131

جدول شماره (11) مقدار زکات تخمینی و زکات جمع آوری شده در غرب مالزی بر حسب منابع 1988 م 131

جدول (12) درآمد بیت الزکاة کویت از سال 1982 تا 1989 م 132

- جدول (13) درآمد بیت الزکاة کویت از ناحیه صدقه از سال 1983 تا 1989 م..... 132
- جدول شماره (14) جدول توزیع زکات در ایالت قدح سال 1973 میلادی (مالزی)..... 138
- جدول شماره (15) جدول توزیع زکات در ایالت فیلیس از سال 1982 تا 1985 م (مالزی)..... 139
- جدول شماره (16) مقایسه برآورد زکات و فقر غذایی کشور در دوره (79 - 1370)..... 189
- جدول شماره (17) زکات تخمین زده شده و زکات جمع آوری شده (مالزی)..... 190
- جدول شماره (18) اندازه گیری مقدار عایدات زکات در تعدادی از کشورهای اسلامی برای سال 1980 م..... 191
- جدول شماره (19) زکات و GNP در عربستان سعودی (میلیون ریال سعودی)..... 192
- جدول شماره (20) زکات و عشر جمع آوری شده و GNP در پاکستان به قیمت جاری..... 192
- جدول شماره (21) زکات و GNP در یمن به قیمت جاری 193
- جدول شماره (22) زکات دریافتی چهار کشور اسلامی (1985 م)..... 194
- جدول شماره (23) هزینه های مذهبی لازم الاداء پرداخت شده در سطح کشور از سال 1365 تا 1375 (به قیمت جاری)..... 195
- جدول شماره (24) وجوه بالقوه و بالفعل حقوق مالی مذهبی لازم الاداء کل کشور از سال 1365 تا 1375 (به قیمت جاری).....
- 197
- جدول شماره (25) نسبت وجوه بالقوه و بالفعل از سال 1365 تا 1375 ارقام به درصد..... 197
- جدول شماره (26) مقایسه هزینه های مذهبی لازم الاداء و درآمدهای دولت از سال 1365 تا 1375 (به قیمت جاری)..... 201
- جدول شماره (27) متوسط هزینه های مذهبی پرداخت شده متوسط یک خانوار روستائی از سال 1375 - 1365 (به قیمت جاری)..... 203
- جدول شماره (28) متوسط هزینه های مذهبی پرداخت شده متوسط یک خانوار شهری از سال 1375 - 1365 (به قیمت جاری)..... 204
- جدول شماره (29) تعداد خانوارهای روستائی و شهری کشور از سال 1365 تا 1375..... 205

جدول شماره (30) آمار تولید ناخالص ملّی و وجوه بالفعل و بالقوه خمس و زکات کشور 1365 تا 1375 (به قیمت جاری).....
206

جدول شماره (31) نسبت هزینه های مذهبی بالقوه و پرداخت شده به تولید خالص ملّی 207

جدول شماره (32) پرداخت الزامی زکات، درآمد فرد از تولید کل تولید داخلی و سپرده های ثابت بانکی در پاکستان از
21088/1989

ص: 232

بسمه تعالی

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

با اموال و جان های خود، در راه خدا جهاد نمایید، این برای شما بهتر است اگر بدانید.

(توبه : 41)

چند سالی است که مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه موفق به تولید نرم‌افزارهای تلفن همراه، کتاب‌خانه‌های دیجیتالی و عرضه آن به صورت رایگان شده است. این مرکز کاملاً مردمی بوده و با هدایا و نذورات و موقوفات و تخصیص سهم مبارک امام علیه السلام پشتیبانی می‌شود.

برای خدمت‌رسانی بیشتر شما هم می‌توانید در هر کجا که هستید به جمع افراد خیراندیش مرکز بپیوندید.

آیا می‌دانید هر پولی لایق خرج شدن در راه اهلبیت علیهم السلام نیست؟

و هر شخصی این توفیق را نخواهد داشت؟

به شما تبریک می‌گوییم.

شماره کارت :

6104-3388-0008-7732

شماره حساب بانک ملت :

9586839652

شماره حساب شبا :

IR390120020000009586839652

به نام : (موسسه تحقیقات رایانه‌ای قائمیه)

مبالغ هدیه خود را واریز نمایید.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک 129/34 - طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 021 - 88318722

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

